

64533

TEORİDE VE UYGULAMADA
EKONOMİK ENTEGRASYON

(Yüksek Lisans Tezi)

Danışman : Prof.Dr. Cemal ŞANLI
Hazırlayan: Cem SAATÇIOĞLU (13714)

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İstanbul - 1997

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
TABLO LİSTESİ	v1
ŞEKİL LİSTESİ	v11
KISALTMALAR	v112
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK ENTEGRASYON

1.1. Ekonomik Entegrasyonun Tanımı ve Tarihsel Gelişimi	7
11.1. Ekonomik Entegrasyonun Tanımı	7
11.2. Ekonomik Entegrasyonun Tarihsel Gelişimi...	15
1.2. Ekonomik Entegrasyonun Nedenleri ve Başarı Şartları	18
12.1. Ekonomik Entegrasyonun Nedenleri	18
121.1. Ekonomik Nedenler	19
121.2. Politik Nedenler.....	24
121.3. Sosyal Nedenler	25
12.2. Ekonomik Entegrasyonun Başarı Şartları ...	26
122.1. Ekonomik Yapı Benzerliği ve Tamamlayıcılık-Rakiplik ilişkisi ..	27
122.2. Döviz Kuru ve Ödemeler Bilançosu Politikası	30

122.3. Yeterli Altyapı Olanakları ve Yatırım	
Politikaların Uyumı	31
122.4. Entegrasyonun Oluşmasıyla Doğabilecek	
Zararların Giderilmesi	33
122.5. Siyasal ve Kültürel Yakınlık	34
1.3. Ekonomik Entegrasyon Türleri	35
13.1. Serbest Ticaret Bölgesi.....	35
13.2. Gümrük Birliği	36
13.3. Ortak Pazar	39
13.4. Ekonomik ve Parasal Birlik	41

İKİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK ENTEGRASYON TEORİSİ

2.1. Teorik Çerçeve	47
21.1. İkinci En İyi Teorisi	50
21.2. Kutuplaşma Teorisi	52
2.2. Gümrük Birliği Teorisi	54
22.1. Statik Etkiler	57
221.1. Üretim Etkisi	58
2211.1. Olumlu Üretim Etkisi:	
Ticaret Yaratılması	58
2211.2. Olumsuz Üretim Etkisi:	
Ticaret Sapması	64
221.2. Tüketim Etkisi	71

2212.1. Olumlu Tüketim Etkisi	76
2212.2. Olumsuz Tüketim Etkisi	78
221.3. Ticaret Hacmi ve Ticaret Hadleri	
Üzerindeki Etkiler	79
2213.1. Ticaret Hacmi Üzerindeki	
Etkiler	80
2213.2. Ticaret Hadleri Üzerindeki	
Etkiler	82
221.4. Üretim Faktörleri ve Gelir Dağılımı	
Üzerindeki Etkiler	86
2214.1. Üretim Faktörleri Üzerindeki	
Etkiler	86
2214.2. Gelir Dağılımı Üzerindeki	
Etkiler	88
22.2. Dinamik Etkiler	89
222.1. Rekabetin Artması ve Teknolojik	
Değişme	90
2221.1. Rekabetin Artması	91
2221.2. Teknolojik Değişme	93
222.2. Piyasa Büyüklüğü ve Ölçek	
Ekonomileri	95
2222.1. Büyük Piyasa ve içsel	
Ekonomiler.....	95
2222.2. Büyük Piyasa ve Dışsal	
Ekonomiler	97
222.3. Yatırımlar ve Yabancı Sermaye	
Üzerindeki Etkiler	99

2223.1. Yatırımlara Etkisi	99
2223.2. Yabancı Sermayeye Etkisi ..	100

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

UYGULAMADA EKONOMİK ENTEGRASYON

3.1. Gelişmiş Ülkelerce Gerçekleştirilen Bölgesel	
Ekonomik Entegrasyonlar	104
31.1. Avrupa Birliği (AB)	106
31.2. Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi	
(NAFTA)	113
31.3. Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC) ...	120
31.4. Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (EFTA)	125
3.2. Gelişmekte Olan Ülkelerce Gerçekleştirilen	
Bölgesel Ekonomik Entegrasyon Hareketleri	128
32.1. Amerika'da Entegrasyon Hareketleri	132
321.1. Latin Amerika Serbest Ticaret	
Bölgesi (LAFTA) ve Latin Amerika	
Entegrasyon Birliği (LAIA)	133
321.2. Orta Amerika Ortak Pazarı (CACM) ..	136
321.3. ANDEAN Grubu (AG)	139
321.4. Karayipler Serbest Ticaret Bölgesi	
(CARIFTA) ve Karayip Ülkeleri	
Topluluğu (CARICOM)	141
32.2. Afrika Ekonomik Entegrasyon Hareketleri ..	143
322.1. Batı Afrika devletleri Ekonomik	
Topluluğu (ECOWAS)	144

322.2. Orta Afrika Gümrük ve Ekonomik	
Birligi (UDEAC)	147
32.3. Asya'da Ekonomik Entegrasyon Hareketi	148
323.1. Güney-Dogu Asya Ulusları	
Birligi (ASEAN).....	149
3.3. Türkiye'nin içinde Bulunduğu Bölgesel Ekonomik	
Entegrasyon Hareketleri	151
33.1. Türkiye-AB Gümrük Birligi ilişkileri	153
33.2. Türkiye-Karadeniz Ekonomik işbirligi	
Bölgesi (KEİB) ilişkileri	163
33.3. Türkiye-Ekonomik işbirligi Teşkilatı (ECO)	
ilişkileri	168
SONUÇ	173
KAYNAKLAR	179

TABLO LİSTESİ

TABLO NO	TABLO ADI	Sayfa No
1	Ekonomik Entegrasyonun Aşamaları	43
2	Ticaret Yaratılması	60
3	Ticaret Saptırılması	65
4	Tüketim Etkisi	74

ŞEKİL LİSTESİ

ŞEKİL NO	ŞEKİL ADI	Sayfa No
1	Maastricht Avrupası	44
2	Olumlu Üretim Etkisi	62
3	Olumsuz Üretim Etkisi	68

KISALTMALAR

E.g.e.	: adı geçen eser
E.g.m.	: adı geçen makale
A.B.	: Avrupa Birliği
A.B.D.	: Amerika Birleşik Devletleri
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
B.Y.K.P	: Beş Yıllık Kalkınma Planı
C.	: Cilt
D.P.T	: Devlet Planlama Teşkilatı
H.D.T.M.	: Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı
İ.İ.B.F.	: İktisadi İdari Bilimler Fakültesi
İ.K.V.	: İktisadi Kalkınma Vakfı
İ.S.O.	: İstanbul Sanayi Odası
İ.T.İ.A.	: İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi
İ.T.O.	: İstanbul Ticaret Odası
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
O.D.T.Ü.	: Orta Doğu Teknik Üniversitesi
R.G.	: Resmi Gazete
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
T.İ.S.K.	: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
T.Ü.S.İ.A.D.	: Türkiye Sanayicileri ve İşadamları Derneği

GİRİŞ

Ülkelerin aralarındaki ticareti serbestleştirici politikalar izleyerek oluşturdıkları ekonomik entegrasyonun, iktisat literatürüne girişi kısa bir geçmişe sahip olmasına rağmen, iktisadi düşünce ve teoriler içindeki yeri ise oldukça eskilere dayanmaktadır.

Uluslararası ticaretin tarihsel gelişimine baktığımızda serbest ticaret ve onun karşıtı olan koruyucu dış ticaret tartışmalarının değişik dönemlerde çeşitli şekillerde ortaya çıktığını görürüz.

Uluslararası iktisadın pozitif bir bilim niteliğini kazanmasına sebep olan Klasik teoriden önceki ekonomik ve siyasal doktrin olan Merkantilizm yoğun bir devlet müdahaleciliğine dayanmaktadır. Daha sonra ortaya çıkan Klasik Teori ise özellikle 19. yüzyılın ilk yarısında "Laissez Faire Laissez Passe" doktrinine bağlı kalarak uluslararası ticaretin serbestleştirilmesini öngörmüştür. Dolayısıyla bu safha, uluslararası ekonomik ilişkilerin çok az müdahale gördüğü, uluslararası ödemelerin altın standardı sayesinde otomatik olarak düzenlendiği serbest ticaret devresi/ sayılabilecek safhadır. Bu dönemde uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi sayesinde

ulusların birbirine yakınlaşacağı ulusal sınırların öneminin azalacağı dolayısıyla ulusal ekonomiler yerine dünya ekonomisinden söz edileceği böylelikle de refah seviyesinin yükseleceği düşünülmüştür. Ancak bu düşünce, birinci dünya savaşına kadar olan dönemde, serbest ticaret görüşü doğrultusundaki uygulamaların yeterli bir başarı elde edebilmesini sağlayamamıştır.

Birinci dünya Savaşından sonra ve 1929 Büyük Dünya Bunalımını izleyen yıllarda dünya ekonomisinde görülen yoğun koruyuculuk ve iktisadi milliyetçilik dünya ticaretinin uluslararası ekonomik entegrasyondan yoksun kalmasına sebep olmuştur. Ülkeler özellikle bu iki dünya savaşı arasındaki dönemde ise gümrük tarifelerini aşırı ölçüde yükseltirken, dış ticarete ise ikili anlaşmalar yoluyla hareket etmektedirler. Bu nedenlerden dolayı da 2. Dünya Savaşı'na kadar geçen süre zarfında uluslararası ticaret önemli ölçüde zayıflayarak en düşük seviyesine inmiş bulunmaktadır.

2. Dünya Savaşı'ndan sonra ekonomik entegrasyon konusu gerek dış ticaret teorisinde, gerekse daha kapsamlı bir şekilde uluslararası iktisat literatürü içinde önemli bir yer edinmiştir. Ayrıca yine bu dönemde uluslararası işbirliği düşüncesi gelişerek geçmişteki dar ve inelastik korumacılık uygulamalarının yerini almıştır.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin uluslararası ekonomik entegrasyona gitmeleri son yıllarda uluslararası literatürde üzerinde özenle durulan hususlardan biri olmuştur. Hernekadar ekonomik entegrasyon çabaları öncelikle sanayileşmesini tamamlamış olan gelişmiş ülkeler arasında ortaya çıkmışsa da, daha sonra gelişmekte olan ülkelerinde gerek kendi aralarında gerekse gerekli koşulları yerine getirebildikleri takdirde gelişmiş ülkelerin oluşturdukları ekonokim birliklere katılabildiklerini görmekteyiz. Ancak gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik entegrasyona gitme amaçları ve amaçlara ulaşırken yaşadıkları sorunlar farklı olmaktadır.

Sanayileşmesini tamamlamış olan gelişmiş ülkelerde; hızlı üretim artışlarının yarattığı sorunlar, bu ülkelerin iç piyasalarının yetersizliği ve bundan dolayı yeni pazarlar keşfetme isteği ekonomik entegrasyonların oluşturulmasının temelini teşkil etmektedir. Gelişmiş ülkelerce oluşturulan ekonomik entegrasyon ile piyasa hacmi genişletilmekte, genişleyen piyasanın yarattığı ölçek ekonomilerinden yararlanarak kaynakların verimliliği yükseltilmekte ve teknolojik gelişme hızlandırılarak ülkeler dış rekabete hazır hale getirilmektedir.

Gelişmekte olan ülkeler ise düşük verimlilik, yüksek maliyet ve ihracat çıkmazı içinde kalmakta ve bu kısır döngünün kırılması için ekonomik entegrasyon bir çözüm yolu

olarak görülmektedir. Ayrıca iç piyasalarını birleştirmek yoluyla sanayileşme hızlarını yükseltmeye çalışan gelişmekte olan ülkelerin oluşturdukları ekonomik entegrasyon hareketleri, gelişmiş ülkeler arasında oluşturulan ekonomik entegrasyondan dolayı da hız kazanmaktadır. Çünkü bu ülkeler, gelişmiş ülkelerce kurulan entegrasyonların kendileri için olumsuz sonuçlar doğuracağını düşünmektedirler.

Dünya ülkeleri arasındaki uluslararası ekonomik entegrasyon teşebbüsleri iki temel noktada odaklanmaktadır. Bunlardan ilki "global yaklaşım" adı verilen gelişmedir. Bu yaklaşım GATT çerçevesinde tüm üye ülkeler arasında gümrük tarifeleri ve diğer ticareti kısıtlayıcı engellerin kaldırılmasına ya da nitelik veya niceliğinin azaltılmasına dayanmaktadır. İşte Globalleşen Dünyada öncülüğünü GATT'ın yaptığı bu evrensel yaklaşım uluslararası ticaretin tüm ülkeleri kapsayacak şekilde genel bir çerçevede serbestleştirilmesini hedeflemektedir.

Ekonomik entegrasyonun ikinci ana hareket noktası ve bizim çalışmamızda temel konusu olan bölgesel ekonomik entegrasyonun (bölgesel yaklaşım) kapsamı ise bir grubu ülke ile sınırlı olmaktadır. Burada ise genellikle bir coğrafi bölge esasına dayanan, birbirlerine çeşitli sebeplerle (ekonomik, sosyal, politik) benzeyen ülkeler arasındaki ticaret ve diğer ekonomik unsurların liberasyonu hedeflenmektedir.

Bu çalışmayla özellikle 2. Dünya Savaşı sonrasında daha da belirginleşen ekonomik entegrasyon hareketlerinin yaratmış olduğu teorik etkiler ve uygulamada dünyanın değişik bölgelerinde, çeşitli ülkeler arasında görülen bölgesel ekonomik entegrasyonları analiz etmek amaçlanmıştır.

Teori ve uygulamada görülen ekonomik entegrasyon ile ilgili analizin yapıldığı ve bu çerçevede geniş bir literatürün tarandığı bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde ekonomik entegrasyonun tanımı, tarihsel gelişimi, nedenleri, başarı şartları ve türleri ayrıntılı olarak analiz edilmiştir. Burada özellikle entegrasyonun literatürde yer alan değişik tanımlarının farklı iktisatçılarca ifade edilmesi, 19. yüzyıldan başlayan ve 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artan bir seyir izleyen tarihsel gelişimi yer almaktadır. Bununla birlikte yine bu bölümde ülkeleri ekonomik entegrasyona götüren nedenler ile ülkelerin ekonomik entegrasyona gitmeleri halinde başarılı olabilmeleri için gereken şartlar da incelenmiş ve literatürde yer alan ekonomik entegrasyon oluşumlarının değişik yapılanma aşamaları da ayrı ayrı inceleme konusu yapılmıştır.

İkinci bölümde, ekonomik entegrasyonun teorik yaklaşımı "Gümrük Birliği Teorisi" çerçevesinde analiz edilmiştir. Bu noktadan hareketle önce "İkinci En İyi Teorisi" ve

"Kutuplaşma Teorisi" kapsamında teorik çerçeve incelendikten sonra, "Gümrük Birliği Teorisi" ile de ekonomik entegrasyonun Statik ve dinamik etkileri analiz edilmeye çalışılmıştır. Statik etkiler ile üretim, tüketim, dış ticaret, üretim faktörleri ve gelir dağılımı üzerindeki etkiler incelenirken, Dinamik etkiler ile de rekabet artışı-teknolojik değişim, Piyasa Büyüklüğü-Ölçek Ekonomileri, yatırımlar ve yabancı sermaye üzerindeki etkiler araştırılmıştır.

Üçüncü bölümde teorik olarak görülen ekonomik entegrasyonun uygulamadaki durumları incelenmiştir. Bu bölümde de gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerce gerçekleştirilen bölgesel ekonomik entegrasyon hareketlerinden en önemlileri araştırılmıştır. Bununla birlikte Türkiye'nin de içinde bulunduğu bölgesel ekonomik entegrasyon hareketleri önem ve kapsam itibarıyla değerlendirilmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK ENTEGRASYON

1.1. EKONOMİK ENTEGRASYONUN TANIMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

11.1. Ekonomik Entegrasyonun Tanımı

Ekonomi biliminde kullandığımız birçok kavram gibi entegrasyon kelimesi de latince kökenli bir kelimedir. Latince "integratio" kelimesinden türetilerek Batı dillerine giren entegrasyon, parçaları bütünün içinde birleştirmek anlamına gelir (1). Tam anlamı "bütünleşme" olmakla birlikte Türkçe literatürde "birleşme" olarakta kullanılan entegrasyon, günümüzde ayrı ekonomilerin daha büyük ekonomik bölgeler içinde bütünleşmeleri anlamında kullanılmaktadır (2).

Ekonomik entegrasyon, genellikle birbirine yakın ve aynı coğrafi bölge üzerinde bulunan, aralarındaki ekonomik ilişkileri ve işbirliğini arttırmak amacıyla kalkınma

(1) Emin Ertürk, **Ekonomik Entegrasyon Teorisi ve Türkiye'nin içinde Bulunduğu Entegrasyonlar**, 1. Baskı, Ezgi Kitapevi, Bursa, 1993, s. 5.

(2) S.Rıdvan Karluk, **Uluslararası Ekonomi**, 4. Baskı, BETA A.Ş., İstanbul, 1996, s. 212.

düzeyleri, siyasal rejimleri ve tarihi geçmişleri birbirine benzeyen ülkelerin oluşturdukları bir birlik (entegrasyon) şeklinde tanımlanabilir (3). Bu yönüyle entegrasyon firma, sektör, ulusal ekonomi ve uluslararası düzeyde çıkabilmektedir. Firma veya sektör düzeyindeki birleşmeler yatay ve dikey entegrasyonlar olarak mikro düzeyde incelenirken, makro düzeydeki entegrasyonlar ekonomik entegrasyon terimi ile ifade edilebilmekte ve böylece bu kavram uluslararası alandaki ilişkileri de kapsayacak biçimde geniş bir çerçevede düşünülebilmektedir (4).

Ekonomik entegrasyon kavramının iktisat literatürüne girişi kısa bir geçmişe sahip olmasından dolayı oldukça yenidir (5). Ayrı ülke ekonomilerini daha büyük ekonomik bölgeler içinde birleştirmek anlamında kullanılan entegrasyon kavramına; ne 1940'lerden önce uluslararası ticaret üzerine yazılan kitaplarda, ne Zollverein'nin (Alman Gümrük Birliği) dahil olduğu gümrük birliğine ilişkin kitaplarda ne

(3) Halil Seyidoğlu, **Ekonomik Terimler Sözlüğü**, Güzem Yayınları, Ankara, 1992, s. 382.

(4) Genel Ekonomi Ansiklopedisi 1, **Milliyet Yayınları**, İstanbul, 1988, s. 140.

(5) Ahmet Incekara, **Globalleşme ve Bölgeselleşme Sürecinde NAFTA ve Etkileri**, İTO Yayın No: 1995-14, İstanbul, 1995, s. 60.

de tarihsel kitapların yer aldığı literatürde rastlanılmıştır (6).

Özellikle ikinci dünya savaşından sonra ortaya çıkan entegrasyon kavramının ekonomik terminolojide kullanımını John Tinbergen'in 1945'te yayınlanan ve ilk baskısında "Uluslararası Ekonomik İşbirliği" adını taşıyan kitabının 1954 yılında "Uluslararası Ekonomik Entegrasyon" adıyla yayınlanmasında görülmüştür (7). Kelimenin ilk resmi kullanımı ise 31 Ekim 1949 yılında Avrupa İktisadi İşbirliği Konseyi'nde verilmiş olan Batı Avrupa'nın bütünleşmesi konusu ile ilgili bir tebliğde görülmüş ve daha sonra da AED'de kullanılmaya başlanmıştır.

Entegrasyon kavramı zaman içerisinde çeşitli yazarlarca farklı tanımlamalarla açıklanmıştır. Bu konuda yapılan tanımlar oldukça fazladır. Bunlardan önemli olanları kısaca inceleyelim.

Balassa'ya göre, "Ekonomik entegrasyon, ülkeler arasında kurulan bölgesel grup veya bloklardır" (8).

(6) Fritz Machlup, *A History of Thought on Economic Integration*, Columbia University Press, New York, 1977, s. 1,2.

(7) Tomris Yılmaz, *Teoride ve Uygulamada Ekonomik Entegrasyon*, İstanbul, 1985, s. 11.

(8) Bela Balassa, *The Theory of Economic Integration*, George Allen and Unwin, London, 1961, s. 60.

Haberler'e göre, "Çağımız ekonomik entegrasyon çağıdır" (9).

Lipseý ise ekonomik entegrasyonla ilgili tek bir tanımın yeterli olmayacağını ve bu yüzden farklı tanımlar yapılması yönünde görüş bildirmektedir. Ona göre ABD ve Kanada gibi piyasa ekonomilerinde ticaret ve faktör entegrasyonu amaçlanmalı, Fransa ve İngiltere gibi karma ekonomiler arasında politika entegrasyonuna yer verilmeli, sosyalist ülkeler arasındaki entegrasyonda ise politik entegrasyon esas vurgu olmalıdır (10).

Bu iktisatçıların dışında ekonomik entegrasyon terimini değişik biçimlerde algılayanlardan Tinbergen'e göre entegrasyon serbest ticaret anlamını taşıırken (11), Kindleberger ise ekonomik entegrasyon ile üretim faktör fiyatlarının eşit bir duruma getirileceğini düşünmektedir (12).

(9) Erol Manisalı, Uluslararası Ekonomik Gümrük Birlikleri ve Dinamik Entegrasyon Teorisi, İ.Ü.Yay.No: 1694, İktisat Fak.Yay.No: 299, İktisadi Gelişme Enstitüsü Yay. No: 2, İstanbul, 1971.

(10) Emin Ertürk, a.g.e., s. 6.

(11) Jan Tinbergen, International Economic Integration, Elsevier Publishing Companies, Amsterdam, 1965, s. 3.

(12) Jeah François Deniau, Gerard Druesne, Ortak Pazar, Çev: Lersan Özkale, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, s. 91.

En genel anlamda ekonomik entegrasyon tanımına bakıldığında da "Ekonomik entegrasyon, üye ülke ekonomilerine dinamizm ve etkinlik kazandıracak temel amaçları olan özgün bir dış ilişkiler formülüdür" (13) şeklinde tanımlanabilmektedir.

Görüldüğü gibi ekonomik entegrasyonlar birçok iktisatçı tarafından zaman içerisinde değişik şekillerde tarif edilmiş ve bu konuyla ilgili değişik düşünceler ortaya atılmıştır. Ancak herne kadar farklı düşünceler ve tanımlamalar ortaya çıkmışsa da bu konu üzerinde ortak olarak anlaşılmaya varılan noktalar olmuştur. Konu ile ilgilenen iktisatçıların tüm belirsizliklere karşı üzerinde fikir birliğine vardıkları üç nokta şudur (14):

- 1- Ekonomik entegrasyon temelde işbölümüne dayanır.
- 2- Ekonomik entegrasyonda (özellikle ileri aşamalarında) malların, hizmetlerin ve üretim faktörlerinin serbestçe dolaşımı öngörülmektedir.
- 3- Ekonomik entegrasyon, mal ve hizmetlerin ve üretim faktörlerinin kaynağa ve gideceği bölgeye göre ayrıcalıklı olmayan uygulama görmesini içerir.

(13) Rıdvan Karluk, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, 4. Baskı, İ.M.K.B. Yayınları, İstanbul, 1996, s. 22.

(14) Canan Balkır ve Muzaffer Demirci, *Uluslararası Ekonomik Bütünleşme ve Avrupa Topluluğu*, 2. Baskı, Filiz Kitapevi, İstanbul, 1989, s. 8, 9.

Bu nedenle ayırıcı ve engelleyici kurumların kaldırılması, serbest piyasa mekanizmasının eksiklerinin giderilerek tam işler hale getirilmesi, mal ve faktör hareketleri üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması, ülkelerin istedikleri anlamda ulusal, uluslararası ve dünya entegrasyonu sağlaması açısından gerekli ve önemli basamaklardır (15).

Buradaki ulusal, uluslararası ve dünya entegrasyonu sözünden entegrasyonun çeşitli düzeylerde gerçekleştiğini anlıyoruz. Ekonomik entegrasyon sırasıyla üç şekilde görülebilir (16).

- 1- Bir ülke sınırları içindeki farklı bölgelerin bütünleşmesini amaçlayan ulusal (bölgelerarası) entegrasyon
- 2- Farklı ülkelerin bir bölge içinde bütünleşmesini amaçlayan uluslararası (bölgesel) entegrasyon
- 3- Farklı bölgesel grupların bütünleşmesi ve tek bir ekonomik-politik ünite haline dönüştürülmesini amaçlayan dünya entegrasyonu.

Entegrasyonu ele alınış biçimine göre de üç ayrı kategoride inceleyebiliriz. Bunlarda; mal, hizmet ve faktör

(15) Nazif Kuyucuklu, **Ekonomik Yardımlaşma Konseyi (SEV-COMECAN)**, İ.Ü. Yay.No: 2523, İktisat Fak. Yay.No: 427, İstanbul, 1978, s. 7, 8.

(16) Canan Balkır-Muzaffer Demirci, **a.g.e.**, s. 9.

(işgücü, sermaye) piyasalarının hangi ölçekte olursa olsun bütünleşerek tek bir piyasanın meydana getirilmesi anlamında reel entegrasyon; döviz piyasalarının bütünleşmesi anlamında parasal entegrasyon; maliye ve para politikalarının bütünleşmesi, uyumlaştırılması anlamında da mali entegrasyon olarak, uluslararası ekonomik entegrasyonun değişik biçimlerini gösteren kavramlar olarak belirtilebilir (17). Bu çerçevede entegrasyon hareketine global boyutta bakıldığında reel entegrasyon hareketleri olarak, 1950'lerden beri GATT'ında başlıca amacı olan dünya ticaretinin ve faktör akışkanlığının önünün açılmasına dönük çabaları (18) ve bunun için düzenlenen anlaşma ve kurumları görürken, olaya bölgeselleşme düzeyinde bakıldığında ise reel entegrasyonun ötesinde, parasal ve mali entegrasyon aşamalarına ait, bölgesel bütünleşmeye taraf ülke ekonomilerinin bir bütün olarak birbirleri ile bütünleştirilmesini görürüz (19).

Entegrasyon ile ilgili bir diğer ayrımda serbest teşebbüse sahip ülkelerin bölgesel veya dünya entegrasyonunu teşvik etmek istemeleri sonucu ortaya çıkan ve ilk defa Jan Tinbergen tarafından ortaya atılan negatif ve pozitif entegrasyondur. Bütünleşme süreci içinde, hedefler doğrul-

(17) Tomris Yılmaz, a.g.e., s. 16.

(18) Arif Esin, GATT Uruguay Round Sonuçları ve Türkiye'ye Etkileri, İKV Yay. No: 126, İstanbul, 1994, s. 35.

(19) Ahmet İncekara, a.g.e., s. 62.

tusunda yapılan ayrımcılığın kaldırılması, kısıtlamaların bertaraf edilerek serbest ticaretin önünün açılması çabalarını negatif entegrasyon olarak adlandırırken, piyasayı kuvvetlendirmek için devletin mevcut araçları ve kurumlarından değişikliklere gitmesi ve yeni politikaları meydana getirmesi ise pozitif entegrasyon olarak adlandırılır (20). Yani serbestlik negatif, yani politika ve kurumlar oluşturarak olayın zorlanması ise pozitifdir.

Kısaca entegrasyon hareketleri bölgesel, global ve fonksiyonel olabilir (21). Ancak birkaç ülkenin serbest ticaret mekanizmasını benimseyerek ve diğer koşulları yerine getirerek entegrasyona gitmelerinin zorluklarını bir tarafa bırakırsak, dünya düzeyinde evrensel bir ticaret serbestliğinin gerçekleştirilmesi çok daha zor bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle ticaret serbestliği dünya çapında global bir ölçekten çok, bölgesel düzeyde uygulanabilmektedir (22).

Bu çerçevede bizim de üzerinde duracağımız inceleme konumuzu, bölgesel ekonomik entegrasyon oluşturacaktır.

(20) Peter Robson, *The Economics Of International Integration*, Second Edition, G.Allen and Unwin, London, 1984, s. 1.

(21) *Ekonomi Ansiklopedisi*, Paymaş Yayınları, Birinci Cilt, İstanbul, 1983, s. 205.

(22) Vedat Demirel, *Ekonomik Entegrasyon ve Politika Harmonizasyonu-Gümrük Birlikleri Teori ve Tatbikatı*, Maliye ve Gümrük Bakanlığı Yayını, Ankara, 1985, s. 27.

11.2. Ekonomik Entegrasyonun Tarihsel Gelişimi

Entegrasyon hareketlerinin tarihsel gelişimini incelediğimizde bu hareketlerin 19. yüzyılda başladığını ve özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artan bir seyir izlediğini görmekteyiz (23). Ayrıca ekonomik entegrasyon hareketleri dünyanın belirli bir bölgesinde uygulanmakla kalmayıp, Avrupa, Latin Amerika, Avustralya, Asya ve Afrika gibi birbirlerinden oldukça uzak mesafede ve farklı düzeylerde bulunan birçok bölgede uygulanmaya çalışılmıştır (24).

Ekonomik entegrasyon hareketi ilk olarak 1834 yılında Alman Gümrük Birliği'nin (Zollverein) kurulması ile gerçekleşmiştir (25). 19. yüzyılda siyasal birliğini henüz tam anlamıyla sağlayamamış Almanya gibi bir ülkede malların bir eyaletten diğerine geçerken alınan gümrük vergilerinin kaldırılmasıyla ileriye sürülen bu gümrük birliği düşüncesinin bir ülke içi entegrasyon hareketi olduğu düşünülse de günü-

(23) Canan Balkır-Muzaffer Demirci, a.g.e., s. 21.

(24) Rıdvan Karluk, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, s. 26, 27.

(25) DPT, **Küreselleşme, Bölgesel Entegrasyonlar ve Türkiye (Değerlendirme Raporu)**, Yedinci BYKP Özel İhtisat Komisyonu Raporu, Ankara, 1995, s. 61.

müzün ekonomik entegrasyonlarına başlangıç olarak gösterilmesi yaygındır (26).

1930'lu yılların başında dünya çapında yaşanan büyük bunalım birçok ülkenin mali çöküntü içine girmesine neden olmuştur. Bu dönemde, gelişme yolunda olan ülkelerde Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) azalırken, işsizlik önemli boyutlarda artmıştır. Gelişmiş ülkelerin hepsi ise ithalatı minimuma indirerek yurt içi sanayilerini korumak ve işsizlikle mücadele etmek amacıyla ticaret blokları kurmuşlardır (27).

Dünya üzerinde bulunan bütün ülkeler ticareti kısıtlama yoluna gidince, bu dünya refahı üzerinde olumsuz bir durum yaratmıştır. Kurulan bu ticaret blokları zamanla askeri bloklara dönüşmüş ve ikinci Dünya Savaşı'nın Jeopolitik sahnesi hazırlanmıştır (28). Savaştan sonra ise dünya üzerinde azalan ticaret hacmini geliştirmek ve ülkelerin uğradıkları kayıpları gidermek amacıyla Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (General Agreements of Tariffs and Trade) yani kısaca GATT uygulamaya konulmuştur. Tek ta-

(26) Erdoğan Alkin, Uluslararası Ekonomik ilişkiler, Filiz Kitapevi, İstanbul, 1990, s. 88.

(27) Abdullah Gül, Uluslararası İktisadi İşbirliği Hareketleri, İ.Ü.İkt.Fak.Çalışma ve Endüstri ilişkileri Araştırma Merkezi, Sosyal Siyaset Konferansları 32-33. Kitaptan ayrı basım, İstanbul, 1983, s. 174.

(28) Abdullah Gül, a.g.e., s. 175.

raflı Global Keynesçilik de denilen bu yeni ticaret sisteme göre ülkeler arasında ilişkiler ise "en çok kayrılan ülke" kuralına göre düzenlenebilecektir (29).

Ekonomik entegrasyon hareketi 1. Dünya Savaşına kadar olan dönemde liberal bir politikanın benimsenmesi ve altın para sisteminin genelleşmesi sonucunda gerçekleşmiş, iki dünya savaşı arasındaki sürede ise karşılıklı ticaret anlaşmaları ve dış ticarete konan çeşitli engeller ve özellikle döviz kontrolleri ekonomik entegrasyonu önemli ölçüde etkilemiştir (30). İkinci Dünya Savaşından bugüne kadar devam eden sürede ise ekonomik entegrasyon hareketi, uluslararası kuruluşlar ve geniş çaplı bölgesel anlaşmalarla yeniden canlandırılarak uluslararası arenada önemini sürdürmüştür (31).

İlerki bölümlerde göreceğimiz üzere uygulamada da özellikle ikinci dünya savaşından başlamak üzere dünyanın değişik bölgelerinde, çeşitli ülkeler arasında bir işbirliği ve entegrasyon çabaları olmuştur. Bunlardan bazıları istenilen sonucu verirken, bazıları ise beklenen gelişmeyi yaratamamıştır.

(29) DPT, a.g.e., s. 15, 16.

(30) Yüksel Ülken, 20. Yüzyılda Dünya Ekonomisi, Filiz Kitapevi, İstanbul, 1992, s. 425.

(31) Erdoğan Alkin, a.g.e., s. 91.

Bu da bize entegrasyon hareketlerini tek bir kalıp içerisinde değil, her entegrasyon hareketini kapsadığı bölgeye, ülkelere ve ulaşmak istediği amaca göre kendi koşulları içerisinde değerlendirmemiz gerektiğini göstermektedir (32). Bunun içinde öncelikle bir ülkeyi ekonomik entegrasyona götüren nedenlerin bilinmesi gerekir (33). Bu nedenlerin neler olduğunu bilmek, ileride göreceğimiz ekonomik entegrasyon aşamalarının daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Bununla beraber ekonomik entegrasyonun başarılı olabilmesi içinde bir takım şartlar gerekmektedir. Şimdi bunları tek tek inceleyelim.

1.2. EKONOMİK ENTEGRASYONUN NEDENLERİ VE BAŞARI ŞARTLARI

12.1. Ekonomik Entegrasyonun Nedenleri

Ülkeleri ekonomik entegrasyona iten nedenler genellikle ekonomik, politik ve sosyal olmakla beraber ülkelerin gelişmişlik durumu ve kendi çıkarları doğrultusunda bu nedenlerin öncelikleri değişebilmektedir (34). Örneğin gelişmekte olan ülkeler düşük verimlilik, yüksek maliyet ve yetersiz ihracat gibi üçlü bir kısır döngünün kırılması için

(32) Tomris Yılmaz, a.g.e., s. 17, 18.

(33) Nazif Kuyucuklu, a.g.e., s. 3, 10.

(34) Canan Balkır-Muzaffer Demirci, a.g.e., s. 14.

ekonomik entegrasyonu çözüm yolu olarak görürken, gelişmiş ülkeler ise belli bir düzeydeki veya bir bölgedeki ülkelerle entegrasyona giderek ekonomik ve siyasi çıkarlarını maksimum yapmak düşüncesinde olabilmektedirler (35).

İşte bu çerçevede ülkeleri ekonomik entegrasyona yönelten nedenleri ekonomik nedenler, politik nedenler ve sosyal nedenler olarak 3 alt grupta inceleyebiliriz. Şimdi bu nedenleri tek tek görelim.

121.1. Ekonomik Nedenler

Ülkeleri ekonomik entegrasyona yönelten nedenleri genel olarak 3 grupta toplayabiliriz. Bunlarda; ekonomik entegrasyonla ortaya çıkan büyük piyasa ve ölçek ekonomileri, kaynak dağılımı ve ülkeler arasında ortaya çıkan rekabet artışıdır (36). Şimdi bu konulara da kısaca değinelim.

Ekonomik entegrasyon öncesi küçük ve imkanları sınırlı bir piyasa söz konusu iken, entegrasyon sonrası daha büyük ve geniş bir piyasa şekli ortaya çıkacaktır (37).

(35) Cem Alpar, **Az Gelişmiş Ülkelerin Dış Ticaret Sorunları ve Sanayileşme**, Turhan Kitapevi, Ankara, 1982, s. 74.

(36) Erol Manisalı, **a.g.e.**, s. 68, 69.

(37) M.Erol iyibozkurt, **Türkiye-AT Gümrük Birliği**, Ezgi Kitapevi, Bursa, 1994, s. 8.

Yani ekonomik entegrasyonda büyük piyasa (ülkelerin entegrasyon oluşturmaları sonucu oluşan) küçük piyasanın (ülke içinde oluşanın) yerini almaktadır.

Büyük piyasa hammadde, emek, sermaye gibi üretim faktörlerinin arzını arttırarak, sanayilerin kurulması için küçük piyasaya oranla daha iyi bir ortam hazırlamaktadır (38). Dolayısıyla geniş bir piyasanın dar bir piyasaya göre toplum refahını daha fazla arttıracakı görüşü savunulmaktadır. Çünkü küçük bir pazarda üretim ve dağıtımın modern imkanlarının tam olarak kullanılabilmesi söz konusu değilken daha büyük bir piyasada araştırmaya, verimliliğe, üretim maliyetlerinin düşürülmesine ve üretimin arttırılmasına imkan sağlayacak şartlar bulunabilmektedir (39).

Ekonomik entegrasyonun nedenlerinden biri de daha geniş bir piyasa yaratılması ile ortaya çıkan ölçek ekonomileri yani içsel ve Dışsal Ekonomilerdir (40). Burada ise küçük piyasada firmaların veya sanayilerin gerçekleştiremediği faydaların daha büyük piyasaya geçilmesiyle daha büyük işbölümü ve ihtisaslaşma, daha güçlü makineler kullanma, daha düşük faizle kredi kullanımı gibi birtakım avantajlar

(38) Canan Balkır ve Muzaffer Demirci, a.g.e., s. 15.

(39) Halil Seyidoğlu, Uluslararası İktisat, Güzem Yayınları, 11.Baskı, İstanbul, 1996, s. 201.

(40) Ahmet İncekara, a.g.e., s. 81.

doğmaktadır. işte bu firma büyümesinin getirdiği firma içinden doğan maliyet düşürücü avantajlara içsel Ekonomiler denir (41). Firma dışı fakat endüstri içinden kaynaklanan dışsal ekonomiler ise endüstrinin genel gelişmesinden faydalanan firmaların maliyetlerinde görülen bir düşme olarak veya bir üreticinin diğer üreticilere sağlamış olduğu karşılıksız fayda olarak tanımlanabilmektedir (42).

Genellikle küçük bir alanda faaliyet gösteren firma veya sanayiler kısıtlı bir talep ve dolayısıyla kısıtlı üretim miktarı ve yüksek maliyetlerle karşılaşabilmektedirler. Bu yüzden dışsal ekonomilerden faydalanan firmalar piyasanın büyümesi nedeniyle genişleyebilecek ve bu da maliyetlerin azalmasına ve firma içi karlılığın yükselmesine neden olacaktır. Bu da dışsal ekonomiler ile içsel ekonomilerin birbirlerini tamamladıklarını göstermektedir (43).

Kısaca ekonomik entegrasyon sonucunda küçük piyasa-
dan büyük piyasaya geçildiğinde; faktör arzı, endüstrilerde optimum ölçeğin gerçekleşmesi, piyasa talebi, ileri üretim tekniklerinin uygulanması, doğal kaynakların ortak kullanı-

(41) Yüksel Ülken, *Fiyat Teorisi*, Filiz Kitapevi, İstanbul, 1984, s. 146.

(42) M.Erol iyibozkurt, *Dış Ticaret Teorisi ve Politikası*, 2.Baskı, Trabzon İ.T.İ.A. Yay. No: 6, Trabzon, 1982, s. 139.

(43) Erol Manisalı, *a.g.e.*, s. 90.

mı yönünden avantaj sağlanmaktadır (44). Büyük piyasa ve ölçek ekonomileri ekonomik bunalımların atlatılması, büyüme hızı ve toplum refahının arttırılması, sanayinin tam kapasite ile çalışmasında önemli ölçüde etkili olmaktadırlar (45).

Ekonomik entegrasyona gidilmesi nedenlerinden biri de kaynak dağılımı sorunudur. Bu sorun ekonomik entegrasyonun üretim faktörlerinin belirli bölgelerde toplanmasına mı, yoksa kaynakların yayılmasına mı yol açacağı ile alakalıdır (46).

Ekonomik entegrasyon sonucu endüstri içi uzmanlaşma sağlanmakta ve aynı endüstriyi ilgilendiren üretim birimlerinin belirli bölgelerde toplanmasına ortam hazırlamaktadır. Ulusal ekonomiden entegrasyona geçildikten sonra, entegrasyon sahası içinde nisbi olarak üstünlüklere sahip bölgeler gerek sermaye olarak, gerekse işgücü olarak üretim faktörlerinin belirli bölgelerde toplanmasına yol açacak ve bu durumda bölgelerarası eşitsizlik ortaya çıkacak veya artacaktır (47).

(44) Halil Seyidoğlu, Uluslararası iktisat, s. 208.

(45) Genel Ekonomi Ansiklopedisi 2, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1988, s. 722.

(46) Erol Manisalı, a.g.e., s. 97.

(47) C.Balkır-M.Demirci, a.g.e., s. 16.

Kaynakların belirli bir bölgede toplanması o bölgenin diğerlerine oranla gelişmesine neden olur. Entegrasyon sonucu kaynakların toplanmasının dışında buna ters belki bundan daha da güçlü bir kaynak dağıtıcı etki vardır. Entegrasyon, ulusal ekonomiye göre hareketli olan dışsal ekonomilerin derecesini arttırarak genişletici etki kuvvetine sahiptir, ancak entegrasyondan önce, ulusal ekonomi sınırları içinde kalan kaynakların, entegrasyondan sonra hareket serbestisi kazanmaları sebebiyle sınai toplanma bölgelerine yöneleceği de bir gerçektir (48). Bu nedenle bölgesel politika yolu ile, nisbeten az gelişmiş bölgelere ekonomik, mali ayrıcalıklar tanınabilir ve toplama etkisi telafi edilebilir (49).

Küçük piyasada çalışan üretim birimlerinin kendi piyasaları içinde, değişik alanlarda tekolci durumunda olmaları yanında, bu piyasada arz ve talep bakımından büyük piyasaya oranla ortaya çıkan kısıtlayıcı engeller daha fazladır. Büyük piyasaya geçmekle de üretimi ve tüketimi etkileyen sınırlayıcı şartlar göreceli olarak azalacaktır (50).

Diğer yandan büyük piyasa içindeki üretim birimleri

(48) Erol Manisalı, a.g.e., s. 8.

(49) C.Balkır-M.Demirci, a.g.e., s. 17.

(50) Şinasi Kara, **Ekonomik Entegrasyon Teorisi**, İstanbul, 1996, s. 7, 8.

içsel ekonomileri yaratmak bakımından küçük piyasadaki üretim birimlerinin sahip oldukları imkanlardan daha çoğuna sahip olmakla birlikte, "Ekonomik entegrasyon sonucu rekabet uyarılır" (51). Ekonomik entegrasyon, müteşebbisleri rekabet karşısında etkin yöntemler kullanmaya, üretim miktarlarında veya kalitesinde artışa yönelmelerini sağlayacak ve bunun sonucunda da verimlilik artacak ve toplum refahında olumlu değişimler olacaktır (52).

121.2. Politik Nedenler

Ekonomik entegrasyonlar genelde politik entegrasyonlara yol açar. Gelişmekte olan ülkelerde ekonomik entegrasyonlar bir kalkınma aracı olarak görüldüğünden bu ülkelerde ekonomik entegrasyonun nedeni daha çok ekonomik olmaktadır.

Bilindiği gibi iktisadi birim büyüdükçe, entegrasyon içsel olarak üstünlükler sağlamakta ve bütünleşen ekonomilerin, entegrasyon dışında kalan ekonomilere karşı nisbi güçleri artmaktadır (53). Ekonomik yönden güçlenme, ulusal

(51) P.Charles Kindleberger, Uluslararası İktisat, 1.Baskı, Doğan Yayınevi, Ankara, 1970, s. 137.

(52) Gülten Kazgan, 100 Soruda Ortak Pazar ve Türkiye, 2.Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973, s. 17.

(53) Halil Seyidoğlu, Uluslararası İktisat, s. 210.

düzeyde bağımsızlık demektir ve ekonomik bağımsızlık politik bağımsızlığa neden olur.

Diğer taraftan ekonomik entegrasyon sonucu bir grup ülkeye karşı ortak bir tavır alınabilir ve bu ülkeler iktisadi araçlar kullanılarak politik yönden de yönlendirilebilir (54). Uygulamada ise ekonomik nedenlerle politik nedenler çoğu zaman aynı olmaktadır. Ekonomik entegrasyon beraberinde politik entegrasyonu da getirir. ilk aşamalarda öncelikli politikalarda entegrasyona gidilirken, nihai olarak uluslararası bir politik bütünleşme hedeflenmektedir (55).

121.3. Sosyal Nedenler

Günümüz dünyasında birlikte yaşayabilmenin önemli koşullarından biri de ülkeler arasındaki ekonomik entegrasyonlardır. Ülkeler arası ekonomik entegrasyonlarda; farklı uygulamalar, tarihi gelişmeler, gelenekler, siyasi tercihler, din, eski alışkanlıklar gibi nedenler etkili olmaktadır (56).

(54) Canan Balkır, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi (KEİB) Ekonomik Bir Değerlendirme, TÜSİAD, Yayın No: T/93, 5-159), İstanbul, 1993, s. 29.

(55) Canan Balkır-Muzaffer Demirci, a.g.e., s. 18, 19.

(56) Canan Balkır, a.g.e., s. 30.

Gelişmenin ekonomik yönü kadar sosyal yönüde önemlidir. Sosyal nedenler; iktisadi ve siyasi ilişkilerin yönünü etkilemekte, ekonomik, politik ve sosyal açıdan benzer yapıya sahip ülkeler arasında ekonomik ilişkilerin artmasına sebep olmaktadır. iktisadi kalkınma çabası içinde gelir dağılımının adaletli olmasını sağlamak hem ekonomik hem de sosyal bir amaç olup, herhangi bir nedenle sosyal ve ekonomik amaçlar kısa dönemde çatışsa bile, uzun dönemde sosyal açıdan istenilen çözüm şekli bulunmalıdır (57).

12.2. Ekonomik Entegrasyonun Başarı Şartları

Günümüzde dünyadaki gelişmeler ve ülkelerin içinde bulundukları ekonomik şartlar, ülkeleri entegrasyona gitmeye zorlamaktadır. Ülkeler gerek, genişleyen piyasa imkanlarını kullanmak, rekabet artışı ve ölçek ekonomilerinden yararlanmak istemeleri gibi ekonomik, gerekse politik ve sosyal nedenlerle ekonomik entegrasyona dahil olmak isteyebilir. Ancak bu istekleri doğrultusunda kurulan veya kurulacak olan ekonomik entegrasyonların başarılı olabilmesi için bir takım şartlar gerekir (58). Şimdi bunları görelim.

(57) Türkel Minibaş, *Az gelişmiş Ülkelerde Kalkınmanın Finansman Politikaları ve Türkiye*, Der Yayınları, İstanbul, 1992, s. 15.

(58) Ahmet İncekara, *a.g.e.*, s. 87.

122.1. Ekonomik Yapı Benzerliği ve Tamamlayıcılık- Rakiplik ilişkisi

Ekonomik entegrasyona giden ülkelerin amaçlarının ve hedeflerinin aynı olması, büyüme hızlarının birbirlerine yakın olması, onların bu entegrasyondan sağlayacağı faydayı arttırır. Ülkelerde uygulanan iktisat politikaları farklı kalkınma düzeylerine işaret edebilir. Örneğin uygulanan ithal ikamesi stratejisinden yararlanarak dışa karşı yüksek gümrük vergileriyle korunan bir sanayi yapısına sahip dolayısıyla yüksek maliyetlerle çalışan bir ülke ekonomik entegrasyona girerken sıkıntı çekebilir (59).

Diğer taraftan ekonomik entegrasyon ile elde edilen serbest ticaret avantajı sayesinde ülkeler faktör zenginliklerinin yoğun olduğu üretim dallarında uzmanlaşacak, dolayısıyla entegrasyonun sağlayacağı bu olanaktan faydalanacaktır. Ancak ekonomik entegrasyon ile beraber ülkelerin üretim yapısı da değişecektir. Ülkelerin bu duruma uyum süreci, istekleri ve çabaları ekonomik entegrasyonun başarılı olmasını etkileyecektir (60).

Ekonomik entegrasyona dahil olan ülke ekonomilerinin tamamlayıcı ve rakip olması da entegrasyonun başarı imkanı-

(59) Emin Ertürk, a.g.e., s. 83, 84.

(60) Vedat Demirel, a.g.e., s. 42.

nı etkileyen bir kriterdir. Eğer entegrasyona gidecek olan ülkeler benzer malları üretiyorsa ve maliyetleri birbirlerine yakınsa, bu ekonomileri rakip ekonomiler olarak adlandırabiliriz. Bu durumda mallar arası ikame oranı yüksek olduğundan, ülkeler arasında rekabet oluşacak ve ticaret yaratılacaktır (61). Ancak ülkeler birbirlerinden farklı mallar üretiyorsa ve dolayısıyla maliyet yapıları da birbirlerinden farklıysa, bu ekonomiler tamamlayıcı ekonomiler olarak adlandırılırlar. Bu tür ekonomiler arasında oluşturulacak entegrasyonda, kaynakların dağılımı etkilenmeyeceği için ticaret yaratılması etkisi çok büyük olmayacaktır(62).

J.Viner, "Birbirine rakip olan ülkeler arasında kurulacak gümrük birliğinin refah arttırıcı etkisinin daha büyük olacağını" söylemiştir (63). Burada rakip ülke tanımı ile, gümrük birliğinin kurulmasından önce gümrük tarifeleriyle korudukları yüksek maliyetli endüstrileri aynı olan ülkeler kastedilmektedir. Böylelikle rakip ülkeler arasında maliyet farklılıkları ne kadar büyük ise, birliğin sağlıyacağı kazançta o kadar farklı olacaktır. Öte yandan birliğe üye ülkeler tamamlayıcı oldukları takdirde, ticaret sapma-

(61) Ahmet Incekara, a.g.e., s. 91.

(62) Vedat Demirel, a.g.e., s. 43.

(63) Barend A.De Vries, Entegrasyon-Dış Ticaret ve Sınai Gelişme, Dış Ticaret ve Ekonomik Gelişme, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferansı Heyeti, İstanbul, 1969, s. 196, 197.

sı etkisi daha da yüksek olacaktır. Ancak kurulan ekonomik entegrasyon en düşük maliyetle üretim yapan ülkeyi içeriyorsa tamamlayıcılık özelliği ticareti saptırmaz (64).

Bir kısım iktisatçılar ise, halen rakip veya benzer olmakla birlikte potansiyel olarak birbirini tamamlayan veya birbirine benzemeyen ekonomiler arasında kurulacak gümrük birliği tipinde bir ekonomik entegrasyonun toplam refahı daha çok arttıracaklarını söylemiş ve bu görüş daha sonra destek bulmuş ve farklı maliyet yapılarına sahip ülkeler arasında kurulacak ekonomik entegrasyonun sağlayacağı refah artışı etkisinin daha büyük olacağı şeklinde ifade edilmiştir (65). Bununla beraber temelde bu farklı görüşlerin aynı olduğu ve tamamlayıcı ülkeler arasındaki bir entegrasyonun doğuracağı kazançların, birlik üyesi ülkelerde üretilen aynı malın maliyetleri arasındaki farklılık oranında artacağı da ileri sürülmüştür (66).

Genel olarak ülkelerin entegrasyona gitmelerindeki amaçları, ticaret yaratıcı veya ticareti arttırıcı etkiyi ön plana çıkarmaksa, aynı gelişmişlik seviyesindeki gelişmiş ülkelerarası entegrasyon, amaca daha uygun görülmektedir. Zaten, gümrük birliği teorisinde kalkınmış ülke varsa-

(64) Emin Ertürk, a.g.e., s. 87.

(65) Ahmet Incekara, a.g.e., s. 92.

(66) Emin Ertürk, a.g.e., s. 88.

yımı vardır (67). Ancak, eğer gümrük birliğini oluşturan ekonomilerin geniş piyasasından yararlanma imkanı olur ve gerekli fonu temin etmek mümkün olursa, gelişen ülkelerinde, gelişmiş ülkelerin oluşturacağı entegrasyona katılma durumu faydalı olabilir. Kısaca teorik olarak gümrük birliği şeklindeki bir ekonomik entegrasyonun birbirine benzer ülkeler arasında kurulmasının refah açısından daha yararlı olacağı söylenebilir (68).

122.2. Döviz Kuru ve Ödemeler Bilançosu Politikaları

Ekonomik entegrasyonun başarılı olmasından reel sorunların çözümü yanında parasal sorunların da çözümü gerekmektedir. Entegrasyondan sonra ortaya çıkan ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkiler, ülkelerin döviz kuru ve ödemeler bilançosu politikalarını yoğun bir şekilde etkileyecektir (69). Bu yüzden entegrasyon içerisinde yer alan bir ülkenin uyguladığı yanlış bir döviz kuru politikası, en az kaldırılan gümrük duvarları kadar birlik içi ticarete engel olabilir. Örneğin aşırı değerlenmiş kurlar,

(67) Gülten Kazgan, Uluslararası Ekonomi, İstanbul, 1972, s. 182, 183.

(68) Lerzan Özkale Kılıç, "Avrupa Topluluğu ile Türkiye ilişkilerinin Gümrük Birlikleri Kavramı Açısından Değerlendirilmesi", 3. İzmir İktisat Kongresi Tebliğleri, DPT Yayınları, Eskişehir, 1993, s. 67.

(69) Vural Savaş, Türkiye ve AET, Ar Yayınları, İstanbul, 1983, s. 33, 34.

entegrasyona dahil ülkeleri ithalata zorlayabilir. Bu durum ekonomik entegrasyonu oluşturunun sağlayacağı kazancı azaltabilirken, üye ülkelerden birinin kurlarını çok düşük tutması da diğer ülkelerin aleyhine sonuç doğurabilir (70).

Ekonomik entegrasyon sonucu ortaya çıkan ticaret saptırıcı etki, ithal mallarının fiyat artışı biçiminde ortaya çıkmakta ve bu da ithal eden ülkenin zarar etmesine yol açmaktadır. Öte yandan bölge içi ticarete ise, ödemeler bilançosu açık veren ülkenin, fazla verenlere daha çok mal satmasına engel olunmamalı, ülkenin kur ayarlaması yapabilmesine de fırsat verilmelidir (71). Kısaca, aralarında oluşturdukları entegrasyon ile birbirlerine olan bağımlılıkları artan ülkelerin döviz kurlarının ve ödemeler bilançosunun, ticarete entegrasyona ve yabancı yatırıma engel olacak şekilde gelişmesine izin vermemekle beraber bu tür sorunların çözümleneceği çeşitli fonksiyonel kurumlarla oluşturulması gerekir (72).

122.3. Yeterli Altyapı Olanakları ve Yatırım Politikalarının Uyumu

Ekonomik entegrasyondan beklenen gelişmelerden bir

(70) Rıdvan Karluk, *Uluslararası Ekonomi*, s. 215, 216.

(71) Emin Ertürk, *a.g.e.*, s. 85.

(72) Ahmet Incekara, *a.g.e.*, s. 93, 94.

de ekonomik faaliyetlerin arttırılarak gerek bölge içi gerekse bölge dışı ülkelerle daha ileri boyutlarda da ekonomik ilişkileri sürdürmektir. Bunun içinde o ülkede yeterli altyapı olanaklarının yaygın ve sınırsız bir şekilde sunulması gerekir. Genellikle altyapı sorunları daha çok gelişmekte olan ülkelerin sorunudur (73). Çünkü gelişmiş ülkeler arasında kurulan entegrasyonlarda sorunlar meydana gelsede, bunlar kısa sürede çözümlenebilecek, sistemden doğan sorunlardır.

Öte yandan gelişmekte olan ülkelere yeterli altyapı olanaklarının olmaması ile arttırılamayan yatırım, üretim ve dış ticaret gibi faaliyetler ülkenin ekonomik entegrasyondan elde edeceği faydayı sınırlamaktadır (74). Bunun yanında gelişmekte olan bir ülkenin, gelişmiş ülkelerce oluşturulan bir entegrasyona yeterli olmayan bir altyapı ile dahil olmak istemesi de ileride önemli sorunlar doğurabilecektir (75).

İlerki bölümde ayrıntılı olarak göreceğimiz gibi; ekonomik entegrasyonun statik etkileri kısa vadede oluşurken, dinamik etkileri uzun vadede etkilerini göstermektedir. Ekonomik entegrasyonun uzun vadede etkisini gösteren

(73) Türkel Minibaş, a.g.e., s. 16, 17.

(74) Emin Ertürk, Uluslararası iktisat, 1. Baskı, Ekin Kitapevi, İstanbul, 1996, s. 172.

(75) Emin Ertürk, Uluslararası iktisat, s. 173.

bu dinamik etkilerinden yararlanabilmek için entegrasyona dahil üye ülkelerin yatırım politikalarının uyumlaştırılması gerekir. Bundan dolayı entegrasyona dahil ülkeler aralarında özel teşvik sistemi programları, sektörel kalkınma planları gibi ortak yatırım ve geliştirme programları hazırlanmalı ve uygulamaya geçirilmelidir (76).

Yatırım politikaları koordinasyonunun temel faydaları, kaynak dağılımında etkinlik ve verimliliğin sağlanması ile kaynak israfına engel olunması, üye ülkelerin büyüme hızlarının farklılıklarından doğacak sorunların en düşük düzeye indirilmesi ve bölge içi ticaret dengelerinin korunmasına ve geliştirilmesine yardımcı olunmasıdır. Ayrıca ortak yatırım politikaları yukarıda açıkladığımız altyapıdan kaynaklanan sorunların çözümünde katkıda bulunacaktır (77).

122.4. Entegrasyonun Oluşmasıyla Doğabilecek Zararların Giderilmesi

Özellikle gelişen bir ülkenin, gelişmiş ülkelere oluşturulan bir entegrasyona dahil olması durumunda ülkenin umduğu ekonomik yararlar gerçekleşmeyebilir, hatta ülke entegrasyon öncesi durumunu bile arar hale gelebilir. işte

(76) Ahmet İncekara, a.g.e., s. 95.

(77) Emin Ertürk, Uluslararası İktisat, s. 175, 176.

böyle bir durumda doğacak zararların tazmini ilkesine göre; birlik üyesi ülkeler arasında herhangi bir haksız gelişme durumunda karşılaşılan zarar, birlik üyeleri tarafından giderilir (78). Örneğin ithalattan vergi almama sonucu kamu gelirlerindeki azalma veya dışa karşı uzunca zaman korunan sanayinin bir anda yoğun rekabetin yaşandığı bir ortamda sahipsiz kalması gibi durumlarda birlik bütçesinden yararlanmak için tazmin prensibini devreye sokmak gerekir (79).

122.5. Siyasal ve Kültürel Yakınlık

Ekonomik entegrasyonun başarı şartlarından biri de entegrasyona katılan ülkelerin siyasal ve kültürel olarak birbirlerine yakın ülkeler olmasıdır. Örneğin demokratik olan ülkelerin kurduğu bir ekonomik entegrasyona farklı bir yönetim biçimine sahip olan şeriatla veya sosyalist sistemle yönetilen bir ülkenin alınması pek mümkün olmaz (80).

Öte taraftan ülke halklarının farklı kültürel yapıda olmaları, ortak değerlere sahip olmayışları da entegrasyonun ileri aşamalarında zorluklar çıkarabilir. Eğitim-öğretim sistemi, dünyaya bakış açısı ve en önemlisi din gibi potansiyel güç oluşturan konularda ortak bir faydaya varılamazsa

(78) Emin Ertürk, *Ekonomik Entegrasyon Teorisi*, s. 87.

(79) Emin Ertürk, *Uluslararası İktisat*, s. 177.

(80) Ahmet İncekara, *a.g.e.*, s. 96, 97.

ekonomik entegrasyonun ileri boyutlara ulaşması beklenemez. Kanımca, bugün Türkiye'nin Gümrük Birliği'nden daha ileri bir entegrasyon aşamasına gidememesinin temel nedenlerinden biri de bu tür farklılıklar olmaktadır.

1.3. EKONOMİK ENTEGRASYONUN TÜRLERİ

Günümüzde ekonomik entegrasyon hareketleri çeşitli şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Biz derece ve kapsam itibariyle serbest ticaret bölgeleri ile başlayıp, ekonomik ve parasal birlik ile sonuçlanan bu aşamaları dört grupta inceleyeceğiz. Ancak ekonomik entegrasyon türleri ile ilgili çalışmalarda kimi iktisatçılar, serbest ticaret bölgelerinden önce konuya tercihli ticaret anlaşmaları ile başlamışlardır. Biz bu çalışmamızda uluslararası ticarete belirli mallar için ticareti kolaylaştırıcı imkanlar tanıyan tercihli ticaret anlaşmalarını ekonomik entegrasyon kapsamına dahil etmedik. Dolayısıyla ekonomik entegrasyon türlerini Serbest Ticaret Bölgesi, Gümrük Birliği, Ortak Pazar, Ekonomik ve Parasal birlik olarak 4 grupta ele aldık. Şimdi sırasıyla bunları görelim.

13.1. Serbest Ticaret Bölgesi (Free Trade Area)

Serbest ticaret bölgesi, üye ülkeler arasındaki mal ve hizmet ticareti engelleyen gümrük vergileri, eş etkili vergiler, kotalar gibi sınırlamaların ortadan kaldırıldığı

ve üye ülkelerin birlik dışında kalanlara karşı kendi özel gümrük tarifeleri dışında ortak bir tarife uygulama zorunluluğu altında bulunmadıkları bir ekonomik entegrasyon türüdür (81). Dolayısıyla burada üye ülkeler dış ekonomi politikalarında tamamen bağımsızdırlar. Serbest ticaret bölgelerinde mal ve hizmetlerin dolaşımına sağlanan serbestlik, üreten faktörlerine sağlanmadığından burada üretim faktörlerinin serbest dolaşımı da söz konusu değildir (82). Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (LAFTA), Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (EFTA) ve 1973 yılında oluşturulan Avrupa Ekonomik Alanı (EES) dünya üzerinde oluşturulan Serbest Ticaret Bölgelerine örnek olarak gösterilebilir (83).

13.2. Gümrük Birliği (Customs Union)

Serbest ticaret bölgesinden biraz daha ileri bir entegrasyon şeklini temsil eden gümrük birliğinde üye ülkeler, kendi aralarındaki ticareti kısıtlayan tarife ve benzeri engelleri ortadan kaldırırlarken, birlik dışında kalan üçüncü ülkelere ise bu uygulamayı devam ettirerek ortak bir

(81) İlhan Tekeli-Selim ilkin, Dünya'da ve Türkiye'de Serbest Üretim Bölgelerinin Doğuş ve Dönüşümü, Yurt Yay. No: 16, Ankara, 1987, s. 12.

(82) Besim Üstünel, Milletlerarası İktisadi Birleşmeler Teorisi-Avrupa Müsterek Pazarı ve Türkiye, Ankara, 1960, s. 10, 11.

(83) Abdullah Gül, a.g.e., s. 178.

gümrük tarifesi (OGT) uygularlar (84). Böylece üye ülkeler birlik dışındaki ülkelere karşı aynı oranda korunmuş olurlar.

Gümrük birliği ile malların ve hizmetlerin serbest dolaşımını engelleyen her türlü kısıtlama ve korumacı engel birliğe üye olan ülkeler arasında ortadan kalkar. Birliğe giren ülkeler birbirlerine karşı gümrük vergisi, eş etkili başka vergiler veya miktar kısıtlamaları uygulayamazlar (85). Böylelikle gümrük birliğine dahil olan iki veya daha fazla ülkeden birinin topraklarına gümrüklenerek giren mal, birliğe üye tüm ülkelerin sınırları içerisinde serbestçe dolaşabilirler.

Serbest ticaret bölgesini gümrük birliğinden temelde ayıran iki önemli farklılık vardır (86). Bunlardan birincisi üye ülkelerin birlik dışında bulunan yani birliğe dahil olmayan üçüncü ülkelere karşı, bu ülkelere yapılan ithalata konulan gümrük oranlarını saptama serbestisine sahip olmalarıdır. İkinci temel farklılık ise serbest ticaretin sadece o bölge içinde üretilen mallarla sınırlı olması yani

(84) Kubilay Baysal, *Ticaretin Bölgeselleşmesi Üzerine Bir Araştırma*, İ.Ü.Yay.No: 329, İstanbul, 1974, s. 24.

(85) VAKIFBANK, *Gümrük Birliğinin Türkiye Ekonomisine Muhtemel Etkileri*, 3. Baskı, Ankara, 1996, s. 12, 13.

(86) Gülten Kazgan, *100 Soruda Ortak Pazar ve Türkiye*, s. 13, 14.

bölge dışına çıkıldığında serbestliğin sona eriyor olmasıdır.

Kısaca gümrük birliğinde serbest ticaret bölgesiyle sağlanan kolaylıklar azalmakta, birliğe üye ülkeler bir yandan aralarındaki ticareti serbestleştirirken, diğer yandan üçüncü ülkelere karşı ortak bir tarifeyi (OGT) yürürlüğe koyma, birlik lehine gümrük vergisi gelirlerinden vazgeçme ve ortak dış ticaret politikası izleme yükümlülüğü altına girmektedirler (87).

Ekonomik entegrasyonun önemli bir safhası olan gümrük birliğini oluşturan ülkelerin uzun vadeli düşünceleri ise gümrük birliği aşamasından tam bir ekonomik bütünleşmeye geçmek yani en son aşamada ekonomik ve parasal bir birlik kurarak, siyasi bir entegrasyon şeklinde bu süreci tamamlamaktır (88). 1834 yılında Prusya'da kurulan Alman Gümrük Birliği (Zollverein) ve 1948 yılında Belçika, Lüksemburg ve Hollanda arasında kurulan ENELOKS Gümrük Birliği örnek olarak verilebilir (89).

(87) Kubilay Baysal, a.g.e., s. 24, 25.

(88) Erol Manisalı, Gümrük Birliğinin Siyasal ve Ekonomik Bedeli, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995, s. 33, 34.

(89) Besim Üstünel, a.g.e., s. 11, 12.

13.3. Ortak Pazar (Comman Market)

Gümrük birliğinin gerçekleştirilme koşullarına ek olarak birliğe üye ülkeler dolaşım serbestliğini, emek-sermaye gibi üretim faktörlerine sağlamakla beraber yerleşim ve girişim serbestliği de getirmişse ortak pazar şartları gerçekleşmiş demektir (90).

Ortak pazarda üye ülkeler aralarında hem mal ve hizmetlerin hem de emek, sermaye, girişimci gibi üretim faktörlerinin serbest dolaşımını engelleyen vergi, kota, çalışma izni, sermaye transferi gibi unsurları ortadan kaldırmakla birlikte yabancı mal ve hizmetlere karşı ortak tarife (OGT) uygulamakta ve ayrıca yabancı üretim faktörlerinin girişini de ortak ilkelere göre belirlemektedir (91).

Gümrük birliğinden daha ileri bir ekonomik entegrasyonu sağlayan bu tür entegrasyonda üye ülkeler iç ve dış politikalarında bağımsız olmadıkları gibi, para ve maliye politikalarını birlikte yürütmekte, sosyal politika tedbirlerinde de ortaklaşa karar almaktadırlar (92). Ortak pa-

(90) Hasan Olalı, Dış Ticaret Teorileri ve Politikası, 2. Baskı, Ege Üniversitesi, İktisadi ve Ticari Bilimler Fakültesi, Yay.No: 64/26, İzmir, 1972, s. 258, 259.

(91) DPT, Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler, Yedinci BYKP Özel İhtisat Komisyonu Raporu, Ankara, 1995, s. 3,4.

(92) Erol İyiboşkur, Türkiye-AT Gümrük Birliği, s. 4, 5.

rın en önemli örneği 1992 öncesi Avrupa Ekonomik Topluluğu'dur. Çünkü eski AET'nin ülkeleri arasında kişilerin ve üretim faktörlerinin mobilizasyonunun sağlanması, para ve maliye politikalarının uyumlaştırılması girişimleri AET'nin ekonomik birliğe doğru yaklaştığını göstermektedir (93).

Avrupa Ortak Pazarı örneğinde ekonomik birliğe geçiş, önce bir tek pazar oluşturulması yönündeki önlemleri kapsamakta ve bu da ortak standartların belirlenmesini gerektirmektedir. Ortak standartların oluşturulması gereken konular ise mal standartları, hizmet sektörü, rekabet politikası, kamunun satınalım işlemleri, işletme hukuku ilkeleri, ortak rekabet kuralları, insanların serbest dolaşımı, yasal ve yönetsel engellerdir (94).

Farklı ulusal düzenlemelerin ortak bir standarda dönüştürülmesi gereken bu konulardan mal standartları; sağlık ve çevre standartları ile hizmet sektörü; bankacılık, finans, sigortacılık gibi alanlarda liberalleşme ile, rekabet politikası; şirketlerarası birleşmeyi (tröstleşmeyi) önleyici önlemler ile, kamunun satın alım işlemleri; kamu ihaleleri ile, işletme hukuku ilkeleri; tek paranın oluşturulması açısından işletme hukukunun uyumlaştırılması

(93) Erol Manisalı, **Gümrük Birliğinin Siyasi ve Ekonomik Bedeli**, s. 34.

(94) Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat**, s. 210.

ile, ortak rekabet kuralları; vergi farklılıkları gibi ülkeler arasında rekabeti bozacak uygulamaların önlenmesi ile, insanların serbest dolaşımı; isteyen herkesin dilediği ülkeye göç etmesi ve orada çalışması ile, Yasal ve yönetsel engeller; işletme, vergi, muhasebe, anti tröst yasaları gibi alanlarda uyum sağlanması ile ilgilidir (95).

13.4. Ekonomik ve Parasal Birlik (Economic and Monetary Union)

Ekonomik entegrasyonun en son aşaması olan ekonomik birlikte üye ülkeler, mal ve faktör piyasalarındaki engellerin kaldırılmasına ilaveten, iktisat politikalarını ve kurumlarını da birleştirirler (96). Ekonomik ve parasal birlik kavram olarak entegrasyona giden ülkelerin ekonomilerinin tamamen birleştirilmesini ifade etmekle beraber, uygulamada ekonomik birlik genellikle parasal birlik olarak algılanır (97).

Ekonomik ve parasal birlikte üye ülkeler, uygulayacakları ortak para, maliye, dış ticaret ve istihdam politikalarının tespitini, uluslararası kurulan ortak bir kuruma

(95) Halil Seyidoğlu, Uluslararası iktisat, s. 210, 211.

(96) Ali Akdemir, AT işletmeleriyle Bütünleşmede Teknolojinin Stratejik Yönetimi, Anadolu Üniversite Yay.No: 555, Kütahya İ.İ.B.F. Yay.No: 8, Eskişehir, 1992, s. 27, 28.

(97) HDTM, Avrupa Topluluğu ve Türkiye, Ankara, 1982, s.65.

devrederler. Burada asıl amaç, birliğe dahil ülke ekonomilerini kaynaştırıp bütünleştirmek, tam bir ekonomik birlik kurmaktır (98). Bu nedenle bu tür ekonomik entegrasyonlar siyasi ve politik entegrasyonlarla birlikte gerçekleştirilir (99). Yani ekonomik entegrasyonlar, sosyo-ekonomik ve kültürel bütünleşme yanında, siyasal entegrasyonuda uzun vadede dolaylı yoldan kapsamaktadırlar.

Uluslararası entegrasyon olarak ifade edilen tam anlamıyla bir ekonomik entegrasyonda tek bir para sistemi ve tek bir merkez bankası ile birleşen bir mali sistem ve ortak dış ticaret politikası uygulamasının var olması gerekmektedir (100). Bu entegrasyonu yürüten uluslararası yetkilerle donatılmış bir kurum ile birlikte para, maliye ve sosyo-ekonomik politikalar birleştirilmiş; eğitim, iç güvenlik ve kültür gibi sorunlar ise üye ülkelere bırakılmıştır (101).

Ekonomik entegrasyon oluşumlarının değişik yapılanma aşamaları bulunmaktadır. Daha önce gördüğümüz bu aşamaların

(98) Canan Balkır, a.g.e., s. 28.

(99) Gülten Kazgan, Yeni Ekonomik Düzen'de Türkiye'nin Yeri, 2.Baskı, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 62.

(100) Beril Dedeoğlu, Adım Adım Avrupa Birliği, 1. Baskı, Çınar Yayınları, İstanbul, 1996, s. 39, 40.

(101) Cem Alpar ve M.Tuba Ongun, Dış Ticaret Ansiklopedik Sözlük, Türkiye Dış Ticaret Derneği Yay.No: 1987/1, Ankara, 1987, s. 57.

kapsamlarının (temel özelliklerinin) tablo halinde sunumu aşağıda verilmektedir.

TABLO 1

ULUSLARARASI EKONOMİK ENTEGRASYONUN AŞAMALARI

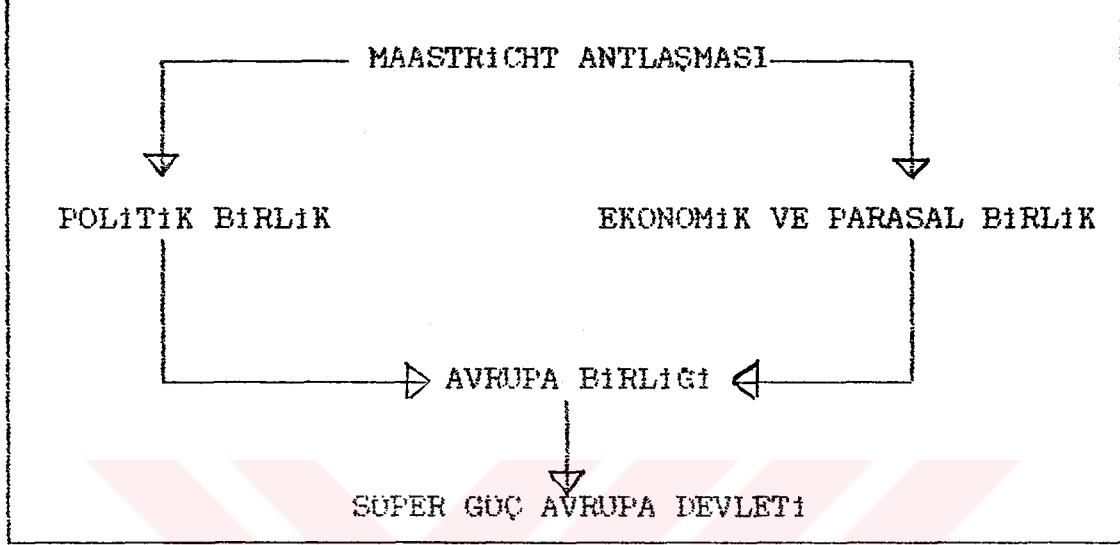
Özellikleri Bütünleşme Aşamaları	Tarifelerin Kaldırılması	Ortak Ticaret Politikası	Üretim Faktörleri Hareketliliği	Para ve Maliye Politikaları Uyumu
Serbest Ticaret Bölgesi	Var	Yok	Yok	Yok
Gümrük Birliği	Var	Var	Yok	Yok
Ortak Pazar	Var	Var	Var	Yok
Ekonomik Birlik	Var	Var	Var	Var

KAYNAK: Arcan Sürat; Uluslararası Anlaşmaların Vergi Sistemi Üzerine Etkileri Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Türkiye'nin Durumu, Maliye ve Gümrük Bakanlığı, Yay. No: 1984/263, Ankara, 1983, s. 23.

Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (AET) gerçek bir ekonomik ve parasal birliğe götürülmesi yolunda atılan önemli bir adım olan Maastricht Antlaşması veya resmi adı ile Avrupa Birliği Antlaşması, 7 Şubat 1992'de imzalanmış olup, 1993 tarihinde yürürlüğe girmiştir (102). Bu anlaşma ile Avrupa Topluluğu'nun ismi Avrupa Birliği olarak değiştirilmiştir.

(102) Erol İyiboçuk, Türkiye-AT Gümrük Birliği, s. 25.

ŞEKİL 1
MAASTRICHT AVRUPASI

KAYNAK: Erol iyibozkurt, Türkiye-AT Gümrük Birliği,
s. 30.

Maastricht Antlaşması ile, Roma Antlaşması yeni bazı değişiklik ve düzenlemelere uğramıştır. Bu antlaşmanın ortaya çıkması, siyasal ve parasal birlik konularında üye ülkeler arasında uzun süredir yapılmakta olan görüşmelerin sonucudur (103).

Maastricht Antlaşması kademeli olarak gerçekleştirilmesi planlanan üç temel yenilik içermektedir. Bunlar;

(102) Erol iyibozkurt, Türkiye-AT Gümrük Birliği, s. 25.

(103) TİSK, 100 Soruda Maastricht Antlaşması, Ankara, 1993, s. 11, 12.

Ekonomik ve Parasal Birlik, Avrupa Vatandaşlığı, Ortak Güvenlik ve Dış Politika'dır. Bunlardan ekonomik ve parasal birlik, üyelerin iktisat politikalarının yakınlaştırılmasını öngörürken, Avrupa Vatandaşlığı ise AB vatandaşlarına tüm üye ülkelerde oturma, serbestçe dolaşma, belirli koşullar altında Avrupa Paramentosu ve belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı verilmesini; Ortak Güvenlik ve Dış Politika ise topluluğun gerek kendi içinde gerekse üçüncü ülkeler karşısında işbirliğinin geliştirilmesi, adalet ve polisle ilgili olaylarda orta hareket edilmesini öngörmektedir (104).

Tam anlamıyla bir uluslararası antlaşma olan Maastricht Antlaşması ile ekonomik ve parasal birliğin oluşumunun hız kazandırılması kararlaştırılmıştır. Ekonomik ve parasal birliğin amacı, AB ülkelerinin ekonomik standartlarını birbirlerine yaklaştırmak ve birlik bünyesinde sağlıklı gelişmeyi destekleyecek kalıcı bir fiyat istikrarı sağlamaktır. Üç aşamada ulaşılabacak olan Ekonomik ve Parasal Birliğin birinci aşamasında, birlik üyelerinin tamamının Avrupa Para Sistemi'nin kur mekanizmasına dahil olması, ikinci aşamada Avrupa Para Enstitüsü'nün kurulması ve parasal birliğin tamamlanması ile birlikte bu kurumun Avrupa Merkez Bankasına dönüşerek özerk bir şekilde

(104) Haluk Ceyhan, *İşletmeler Yönünden Türkiye-Avrupa Birliği Gümrük Birliği*, Borusan Holding A.Ş., İstanbul, 1994, s. 108, 109.

topluluk para politikasını yönlendirmesi öngörüldürken, üçüncü ve son aşamada ise gerekli kriterlerin yerine getirilmesi ile en geç 1 Ocak 1999'da tek para sistemine geçilmesi hedeflenmektedir (105).

(105) Erol iyibozkurt, Küreselleşme ve Ekonomimiz, 3. Baskı, Ezgi Kitapevi Yayınları, Bursa, 1993, s. 250, 251.

İKİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK ENTEGRASYON TEORİSİ

2.1. TEORİK ÇERÇEVE

Dış Ticaret teorisinin bir bölümü olan ekonomik entegrasyon teorisi ile ilgili teorik çalışmalar yaklaşık yarım yüzyıllık bir geçmişe sahiptir. Kanada'lı iktisatçı Jacob Viner'in 1950 yılında yayınlanan "(The Customs Issue)" Gümrük Birlikleri eserinin iktisat literatürüne dahil edilmesi ile bu konu açıklık kazanmış daha sonra J.E. Meade, B. Balassa, T. Scitovsky, R.G. Lipsey, J. Tinbergen ve G. Myrdal gibi iktisatçılar J.Viner'in statik temellerini attığı bu teoriyi geliştirmiş ve dünyadaki ekonomik gelişmeler ve tecrübelerle daha dinamik bir analiz şekline sokmuşlardır (106).

Uluslararası Ekonomik Entegrasyon Teorisiyle ilgili ilk bilimsel çalışma yapan J. Viner'den önce dünya refahının arttırılmasına yönelik düşünceler, Klasik Öğretinin serbest ticarete dayanmaktadır (107). Buna göre, ülkeler arasında ticareti kısıtlayan engeller ortadan kaldırıldığı

(106) Cem Balkır-Muzaffer Demirci, a.g.e., s. 1, 2.

zaman karşılaştırmalı olarak üstün olunan alanlarda uzmanlaşılacak, böylece üretim, en az kaynak harcanarak gerçekleştirilecektir. Ekonomik entegrasyonlarda da ticareti engelleyen unsurlar ortadan kaldırıldığına göre bu durum, serbest ticaretin refah sonuçlarıyla eşit netice verecektir (108).

J.Viner ilk defa bu olumlu yorumun mutlak doğru olmayacağını ortaya koymuştur. Viner'in çalışma sonuçlarına göre, bir entegrasyon hareketinin, Klasiklerce ifade edilen olumlu etkilerinin yanında, hem entegrasyona üye ülkeler hem de dünya refahı açısından olumsuz etkileri de olabilecek ve çoğunlukla bu iki etki bir arada ortaya çıkacağından her iki etkinin bir arada düşünülmesi gerekmektedir (109).

Ekonomik entegrasyon her ne kadar 1950 sonrası J. Viner ile başlayan ekonomik analizlerle incelenmişse de klasik teorinde ekonomik entegrasyonla ilgili görüşleri bulunmaktadır. Teorik çerçevede klasik teorinin ekonomik entegrasyonla ilgili varsayımları kısaca şu şekilde sıralanabilir (110).

(107) Gülten Kazgan, *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, 6. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 98, 99.

(108) Besim Üstünel, *Avrupa Müsterek Pazarının Türkiye Ekonomisi Üzerine Muhtemel Tepkileri*, Ankara, 1962, s. 63.

(109) Ali Özgüven, *İktisat Bilimine Giriş*, 7. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1997, s. 75.

(110) Tomrik Yılmaz, *a.g.e.*, s. 20.

- 1- Mal ve faktör piyasalarında tam rekabet koşulları mevcuttur.
- 2- Faktörler kendi aralarında değil, ülkeler arasında hareketlidir (*)
- 3- Ulaştırma maliyetleri ihmal edilmiştir.
- 4- Tarifelerin sadece ticareti kısıtladığı varsayılmıştır.
- 5- Uygulanan gümrük vergileri advaloremdir (**)
- 6- Fiyatlar bütünüyle üretimin fırsat maliyetini yansıtır.
- 7- Kaynaklar tam istihdam halindedir.
- 8- Ticaret dengededir (ithalat=ihracat)

Klasik teorinin bu varsayımlarla uluslararası karşılaştırmalı üstünlüğe göre uzmanlaşma ve dolayısıyla kaynak dağılımı ile ölçek ekonomileri ve ticaret hadlerinde meydana gelen değişmelerle sınırlı bir analiz çerçevesi oluşturduğu görülmekte ve bundan dolayıda klasik teorinin sıralanan varsayımları gerçek hayattaki entegrasyon hareketini

(*) Bu varsayım serbest ticaret ilkesini benimseyen Klasik Dış Ticaret teorisinin Hecckher-Ohlin yorumuyla gelişir. Çünkü bu teorinin en önemli varsayımı; faktörlerin ülke içinde hareketli, ülkeler arasında hareketsiz olduğudur. Bu varsayıma dayanılarak, ülkeler arasındaki faktör fiyat farklılığı dış ticaretin en önemli sebebi olarak görülür.

(**) Advalorem Vergi: Fiyat ve bedel gibi ekonomik miktar üzerinden alınan yani değer üzerinden alınan vergi.

açıklamakta yetersiz kalmaktadır (111).

Teorik çerçeve içinde inceleyeceğimiz diğer bir önemli noktada "ikinci En iyi Teorisi" ve "Kutuplaşma Teorisi" dir. Şimdi de kısaca bu teorileri görelim.

21.1. ikinci En iyi Teorisi

J. Viner sonrası ekonomik entegrasyonla ilgili çalışmalara yeni katkılar, ikinci en iyi teorisini analize kazandıran Lipseey ve Lancaster'den gelmiştir (112). J. Viner'in ileride göreceğimiz gümrük birlikleri teorisine kadar benimsenen görüş; serbest ticaretin dünya refahını arttıran en iyi politika olduğu ve serbest ticaretin önünü açan ticari engellerin kaldırılması ile dünya refah artışına bir katkıda bulunulacağıdır (113). Ancak bir grup ülkenin kendi aralarındaki ticareti serbestleştirmeleri, bunun yanında dışa karşı kısıtlamaların sürdürmeleri sonucu toplam dünya refahı artmayabilir. Yani başkalarının refahı düşürülmeden hiçbir şahıs veya grubun refahı yükseltilemez. Bu denge haline ise "Pareto Optimumu" denir (114).

(111) Ahmet Incekara, a.g.e., s. 71.

(112) Erol Manisalı, Uluslararası Ekonomi, s. 2, 3.

(113) Ali Özgüven, a.g.e., s. 76.

(114) Genel Ekonomi Ansiklopedisi 2, s. 734, 735.

Pareto Optimumunun gerçekleşebilmesi için de sosyal maliyetin sosyal hasılaya ve bunlarında özel maliyet ve özel hasılaya eşit olması gerekir. Ancak ileride göreceğimiz gibi gümrük birlikleri teorisinde dışa karşı uygulanan gümrük tarifeleri sonucunda optimum refaha ulaşmak söz konusu olamaz. Burada refahın sadece arttırılması söz konusu hale gelir ki bu da "ikinci En iyi Durum" teoremi içinde ele alınabilir (115).

Genellikle piyasalar dünya refahını en yüksek düzeye çıkartacak en iyi politika olan tam rekabet ve serbest ticaret halinde olmayıp; çeşitli monopoller, hükümet müdahaleleri ve üretimdeki dışsallıklar sebebiyle eksik rekabet halinde olmakta, özel ve sosyal maliyet ve hasıllar arasında sapmalar meydana gelmektedir. Böyle bir durumda sadece ticareti serbestleştirmek, üretim ve tüketimde pareto optimumunu sağlayamaz (116). Bu durumda, ortaya çıkan piyasa aksamalarını düzeltmek için yeni bir engel konulması, ülke refahının artmasına daha çok katkıda bulunabilir. İşte hükümetlerin serbest piyasa mekanizmasını engelleyecek müdahalede bulunmamalarını (serbest ticaret) ifade eden birinci en iyi politika yerine mevcut piyasa engellemelerini dengeleyecek başka müdahaleci önlemlerin alınması

(115) Rıdvan Karluk, Uluslararası Ekonomi, s. 225, 226.

(116) Halil Seyidoğlu, Uluslararası İktisat, s. 211, 212.

(örneğin yeni bir gümrük tarifesi konulması) ikinci en iyi politikadır (117).

Kısaca sosyal maliyet-sosyal hasıla farkı sıfır olduğu için serbest ticaret dünya refahı açısından birinci en iyi politikayı ifade ederken, bunun gerçekleşmemesi halinde (sosyal maliyetin sosyal hasıladan büyük olması durumunda) çeşitli politikalar derece derece sınıflandırılabilir ve birinci en iyiden sonra sosyal maliyet-sosyal hasıla farkını en küçük yapan politika ikinci en iyidir (118). Yalnız unutmamız gereken bir nokta ise ikinci en iyi teorisinin sadece gümrük birliği teorisi için değil, ekonominin diğer konuları için de kullanılabilecek bir yöntem olduğudur.

21.2. Kutuplaşma Teorisi

Gelişme düzeyleri farklı olan ülkelerin serbest mal ve faktör hareketlerine dayanan aynı ekonomik birlik içinde yer almaları durumunda, serbest piyasa düzeni bu ülkeler arasında gelişme eşitsizliğini artıracak biçimde kümülatif (yığınlı) hareketlere yol açabilir (119). Bu durum karşısında zengin ülkeler giderek daha fazla zenginleşirken,

(117) Emin Ertürk, *Ekonomik Entegrasyon Teorisi*, s. 13.

(118) Erol iyibozkurt, *Uluslararası İktisat*, 3.Baskı, Ezgi Kitapevi, Bursa, 1995, s. 209, 210.

(119) Şinasi Kara, a.g.e., s. 21, 22.

fakir ülkeler ise daha da fakirleşir. işte işveçli iktisatçı Gunnor Myrdal tarafından ortaya atılan bu görüş "Kutuplaşma Teorisi" olarak adlandırılır (120).

Ülkeler arasındaki gelişmişlik farklarından dolayı kimi ülkeler teknoloji ve sermaye bakımından diğerlerine göre daha ileri durumda olabilmektedir. Bu yüzden gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelerle bir ekonomik entegrasyon oluşturarak serbest ticaret ilişkilerine girmeleri gelişmekte olan ülkeler için zararlı sonuçlar doğurabilir (121).

Gelişmekte olan ülkeler açısından ekonomik entegrasyon olayına baktığımızda bu olumsuz sonuçların nedeni rekabet unsurudur. Çünkü gelişmekte olan bir ülkede yeni kurulan sanayiler gelişmiş ülke sanayileriyle rekabet edememektedir (122). Diğer bir nedense, gelişmekte olan ülkelerdeki kalifiye emek ve sermaye gibi arzı kıt faktörlerin sağladıkları rant dolayısıyla gelişmiş ülkelere göç etmek istemeleridir. Tabiki bu faktörlerin gittikleri her ülkede

(120) Gunnor Myrdal, *Economic Theory and Underdeveloped Regions*, Methuen and Co. Ltd., London, 1972, s. 26, 27.

(121) Ahmet Gökdere, *Az gelişmiş Ülkelerarası İktisadi Birleşmeler*, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yay. No: 248, Ankara, 1969, s. 38, 39.

(122) Michael Porter, "Ulusal Rekabetçi Üstünlüğü", çev: Kamil Erdem, *İktisat ve İş Dünyası*, S: 8, İstanbul, 1993, s. 9, 10.

retime pozitif bir katkı sağlarken, terkettikleri lkeninde büyüme hızını negatif şekilde etkilemekte ve bundan dolayıda ekonomik entegrasyonların genellikle aynı gelişme düzeyindeki ülkeler arasında kurulması gerekmektedir (123).

Kutuplaşma teorisi sadece ülkeler arası serbest ticaretle değil, aynı zamanda aynı ülkenin değişik bölgeleri arasında gelişme farklarının bulunması durumunda da (rneğin Türkiye’de Doğu-Batı sorunu gibi) ortaya çıkabilir. Çünkü, serbest piyasa ekonomisi altında, bölgelerarası dengesizlikten dolayı gelişmemiş bölgedeki kaynaklar gelişmiş bölgelere gç etmekte ve böylece ülkede bir takım gelişme kutupları oluşmakta ve bundan dolayı da hkmetler, piyasanın işleyişine müdahale ederek bölgesel kalkınma planları uygulamaktadır (124).

2.2. GÜMRÜK BİRLİğİ TEORİSİ

Ekonomik Entegrasyon Teorisinin temel görüşünü ortaya koyan J. Viner’den sonra Meade, Vanek, Lipsey, Mundel, Lancaster, gibi iktisatçılar konuyla yakından ilgilenerek, ekonomik entegrasyonların sonuçlarını Gümrük Birliği Teori-siyle açıklamaya çalışmalardır (125). Böylece gümrük

(123) Ahmet Gökdere, a.g.e., s. 41, 42.

(124) Halil Seyidoğlu, Uluslararası iktisat, s. 214.

(125) Vural Savaş, a.g.e., s. 3, 4.

indirimlerinin olası sonuçlarıyla ilgili çeşitli düşünceler ortaya çıkmıştır.

Bu düşüncelerden kısaca söz etmek gerekirse teorik çerçevede incelediğimiz Meade "ikinci En iyi Teori" ile gümrük indirimlerinin dünya refahına olumlu ve olumsuz etkilerini, Vanek; gümrük indirimlerinin diğer ülkelerinden büyük olması durumunda dünya refahının artacağını, Lipsey ve Meade ise gümrük indirimlerinin nisbi fiyatları değiştirmesi nedeniyle mallar arası ikameye yol açacağını öne sürmüşlerdir (126). Ayrıca ekonomik entegrasyona ait eserlerinde J. Harrop ve W. Mole de gümrük birliğinin ekonomik etkilerini modern yöntemlerle analiz ederek konuya yeni bir boyut getirmişlerdir (127).

Gümrük birliği Teorisi gümrük vergilerinin bölgesel esasa göre farklılaştırılmış olmasının etkilerini araştırmaktadır. Bunun sebebi ise aynı mal, birliğe dahil bir ülkeden ithal edildiğinde gümrük vergisi ödenmemekte fakat birlik dışındaki ülkeden ithal edildiğinde birliğe dahil bütün ülkeler için aynı (ortak) bir gümrük vergisi ödenmektedir. Gümrük vergisi içindeki bu farklılaştırma kotalar, ithal-ihraç yasağı gibi dış ticaret kontrol tedbirlerini de

(126) Erol İyiboçkurt, *Uluslararası İktisat*, s. 211, 212.

(127) Emin Ertürk, *Ekonomik Entegrasyon Teorisi*, s. 13, 14.

içermektedir (128). Yani, gümrük birliği uygulayan ülkeler serbest ticareti korumacılıkla birleştirmektedirler (129).

Gümrük Birliği Teorisi'nin etkileri uzun süre kısmı denge analizi ile sınırlı kalmıştır (130). Statik olarak üretim ve tüketim etkileri ayrı ayrı birbirinden bağımsız olarak analiz edilmeye çalışılmıştır. Daha sonraki yıllarda ise daha çağdaş bir yaklaşımla teoriye yeni unsurlar dahil edilmiştir. Böylelikle çeşitli etkilerin birlikte ortaya çıkaracağı sonuçlar, zaman unsuruyla bir arada analiz edilmeye başlanmıştır. Bir başka deyişle kısmı denge analizinden, genel denge analizine geçilmiştir (131).

Biz burada Gümrük Birliği Teorisini incelerken ekonomik entegrasyonun türlerinden olan, gerek üye ülkeler gerekse üçüncü ülkeler üzerinde daha etkili olan ve literatürde de başlıca analiz aşaması olan gümrük birliğinin statik ve dinamik etkilerini gözönüne alacağız. Gümrük Birliği Teorisini statik ve dinamik yaklaşım olarak ikiye ayırmamızın temel sebebi; gümrük birliğini oluşturan ülkeler arasında, mal hareketlerini sınırlandıran tarifeler ve diğer

(128) Gülten Kazgan, *Uluslararası Ekonomi*, s. 182.

(129) Bo Södersten, *International Economics*, Second Edition, New York, 1980, s. 275.

(130) Emin Ertürk, *Ekonomik Entegrasyon Teorisi*, s. 19, 20.

(131) Emin Ertürk, *Uluslararası İktisat*, s. 156, 157.

engeller ortadan kalkıp dışarıda kalan ülkelere karşı birleştirilmiş tek bir gümrük rejimi uygulandığında ortaya çıkabilecek değişiklikleri görmektir (132).

22.1. Statik Etkiler

Faktör donanımı, teknolojik seviye ve talep yapısı gibi parametrelerin sabit kaldığı varsayımı altında, birlik içinde kaynakların yeniden dağılımı sebebiyle ortaya çıkan etkilere statik etkiler denmektedir (133). Ülkeler gümrük birliği'ne gitmekle, hem birlik içinde hem de birlik dışında kalan ülkelerin refah seviyelerini etkilerler. Bunun nedeni ise nisbi fiyatların değişmiş olmasıdır (134).

Statik entegrasyon teorisi içinde yer alan ve literatürde de başlıca analiz aşaması olan gümrük birliği'nin statik etkilerini dört alt başlık altında toplayabiliriz (135). Bunlar; sırasıyla gümrük birliği tipindeki bir ekonomik entegrasyonun üretim üzerindeki etkileri, tüketim üzerindeki etkileri, ticaret hacmi ve ticaret haddi üzerindeki etkileri ile üretim faktörleri ve gelir dağılımı üzerindeki etkileridir. Şimdi bu etkileri inceleyelim.

(132) Gülten Kazgan, *Uluslararası Ekonomi*, s. 182, 183.

(133) Rıdvan Karluk, *Uluslararası Ekonomi*, s. 227.

(134) Erol Manisalı, *Uluslararası Ekonomi*, s. 43, 44.

(135) Canan Balkır-Muzaffer Demirci, *a.g.e.*, s. 37, 38.

221.1. Üretim Etkisi

Gümrük birliğinin üretim üzerindeki etkileri olumlu ve olumsuz olmak üzere iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu etkiler; belirli mallara yönelik tüketici talebinin, üçüncü ülke ve iç üreticilerden, ortak üretici ülkelere kayması sonucu ortaya çıkmaktadır (136).

J. Viner'in 1950 yılında yayınlamış olduğu eserinde tanımladığı birliğin ticaret yaratıcı etkisi (trade creation effect) olumlu üretim etkisi (positive production effect) ile ticaret saptırıcı etkisi (trade diversion effect) ise olumsuz üretim etkisi (negative production effect) ile aynı anlama gelmektedir. Öte yandan gümrük birliğinin ticaret hadleri ve refah üzerinde yaratacağı etkiler de, üretim etkisine bağlı olarak gelişecektir(137). Şimdi bu etkileri inceleyelim.

2211.1. Olumlu Üretim Etkisi: Ticaret Yaratılması

Gümrük tarifelerinin azaltılması yada ortadan kaldırılması, ticareti birlik dışındaki ülkelere birlik içindeki ülkelere kaydırarak üretimi arttırabilir. İşte gümrük

(136) Ahmet Incekara, a.g.e., s. 77.

(137) Rıdvan Karluk, Ekonomik Birleşmeler Teorisi Yönünden Türkiye'nin AET Üyeliği ve Sanayileşme Sorunu, Eskişehir İ.T.İ.A Yay. No: 162/104, Eskişehir, 1976, s. 7, 8, 9.

birliğine üye ülkeler arasındaki gümrük oranlarının ortadan kaldırılması sonucu üretimin, yüksek maliyetle çalışan pahalı üretici durumundaki birlik dışı ülkelere, düşük maliyetle çalışan ucuz üretici durumundaki birlik içi ülkelere kayması üretimin olumlu etkisi veya ticaret yaratıcı etki olarak tanımlanır (138).

Üretimdeki bu değişiklik (kayma) durumunda ekonomik entegrasyona giden ülkeler arasında ticaret hacmi genişler ve bu durum dünya refahına gümrük birliğinin olumlu bir katkısını ifade eder (139). Refah artışı hem ithalatçı ülke, hem de ihracatçı ülke için geçerlidir. Çünkü tüketici durumundaki ülke daha ucuza mal ve hizmet satın alabilecek, daha önce yüksek maliyetle gerçekleştirdiği üretimin, üretiminde kullandığı faktörleri daha verimli alanlarda kullanabilecekken, üretici durumundaki ülke ise, Birliğe dahil ülkelerce yüksek maliyet nedeniyle üretiminden vazgeçilen malları daha fazla miktarda üretebilecektir (140).

Üretimin yüksek maliyetli ülkeden düşük maliyetli ülkeye kayması şeklinde ortaya çıkan olumlu üretim etkisini

(138) Ahmet Çimen, Gümrük Birliği ve AT Türkiye ilişkileri, Ankara, 1996, s. 22.

(139) Güzin Erhat, İktisadi Birleşmelerin Dış Ticaret Etkileri, Ankara İTİA Yay.No: 36, Ekonomi Fak.Yay.No: 1980/4, Ankara, 1980, s. 70, 71.

(140) Tomris Yılmaz, a.g.e., s. 23, 24.

(ticaret yaratıcı etkiyi) tablo ve şekil yardımıyla da açıklamak mümkündür. Ancak Gümrük birliği gerçekleşmesinden doğabilecek bu üretim etkilerini analiz edebilmemiz için; Piyasalarda tam rekabet koşullarının olduğunu, ulaştırma maliyetlerinin olmadığını, ülkelerin advalorem gümrük tarifeleri uyguladığını, A-B-C gibi üç ülkenin X gibi bir malı ürettiklerini ve A ülkesinin arz eğrisinin ölçeğe göre artan getiri koşullarında, B ve C ülkelerinin arz eğrilerinin ise sabit maliyet koşullarında çizildiği varsayımlarını gözönünde bulundurmalıyız (141).

TABLO 2
TİCARET YARATILMASI

ÜLKELER	X MALININ ORTALAMA ÜRETİM MALİYETİ (\$)	% 100 TARİFE UYGULANDIĞINDA (ENTEGRASYON ÖNCESİ) GÜMRÜKLÜ FİYAT (\$)	ENTEGRASYON SONRASI GÜMRÜKSÜZ FİYAT (\$)
A	100	100	100
B	80	160	80
C	60	120	120

Tablo 2'ye göre; C ülkesi X malını, A ve B ülkesine göre daha düşük maliyetle üretmekte olup, serbest ticaret koşulları altında C ülkesi bu X malını A ve B ülkesine ih-

(141) Rıdvan Karluk, Uluslararası Ekonomi, s. 229, 230.

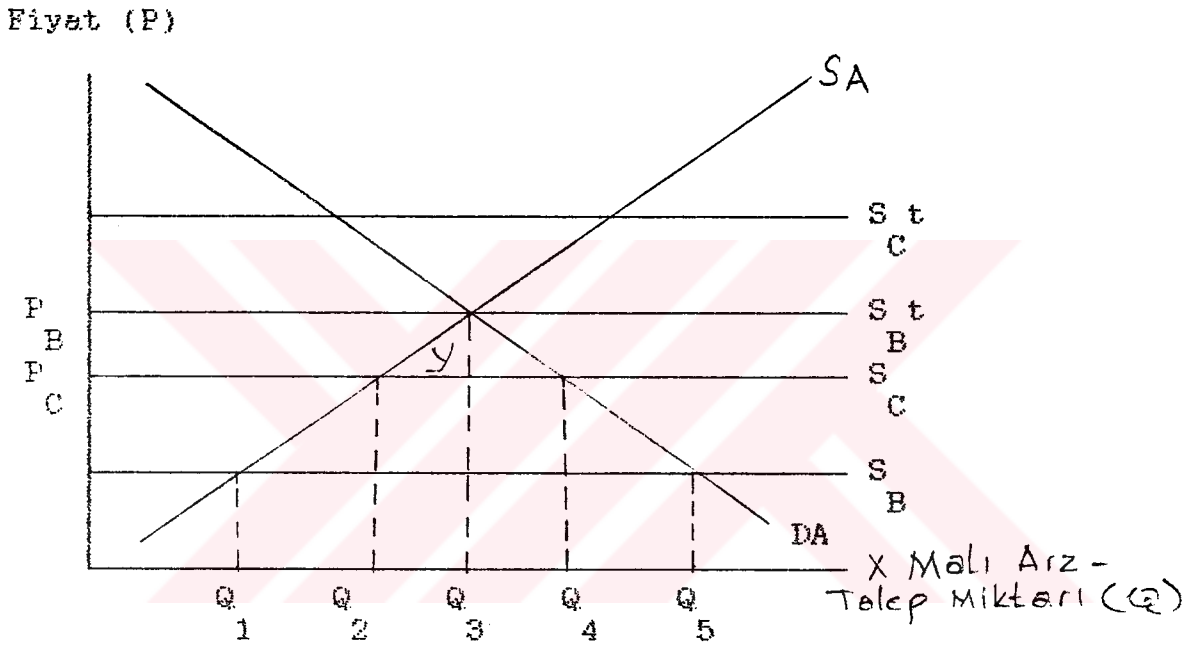
raç edecektir. Bu şartlar ve üretim maliyetleri geçerli iken, A ülkesinin yurtiçi sanayini korumak amacıyla % 100 advalorem gümrük vergisi uyguladığını varsayalım. Bu durumda A ülkesi X malını yurt içinde üretmeyi tercih edecek. Çünkü artan gümrüklü fiyattan dolayı B ve C ülkelerinden bu malı ithal etmek mümkün olmayacaktır. Burada A ülkesinin uyguladığı böyle bir gümrük politikası ithal ikamesine yönelik mutlak koruyucu bir politikadır.

Bu üretim maliyetleri ve gümrük politikası koşulları altında iken, A ve B ülkelerinin aralarında bir gümrük birliği oluşturdukları, C ülkesini ise dışarıda bıraktıklarını varsayalım. Bu durumda A ve B ülkeleri birbirlerine uyguladıkları gümrük vergilerini kaldıracaklar. Böylelikle A ülkesi X malının B ülkesinden ithalatına herhangi bir tarife uygulamadığından fiyat 80 \$'a düşer ve A ülkesi söz konusu bu malın üretiminden vazgeçerek, B ülkesinden ithal eder. Öte yandan aynı malın C ülkesinden yapılan ithalatının fiyatı ise 120 \$ olarak aynı kalmaktadır.

Kısaca, gümrük birliği kurulmadan önce A ülkesi 100 \$ maliyetle X malı üretmekte, gümrük birliği sonrasında ise B ülkesinden 80 \$ maliyetle X malını ithal etmektedir. Böylece A ülkesi ile B ülkesi arasında daha önce yapılmayan bir ticaret başlamış ve sonuçta her iki ülke de, üretim faktörlerini daha ucuza üretebilecekleri malların üretimine kaydırarak kazançlı çıkabilmektedirler. İşte bu gümrük bir-

lığının ticaret yaratıcı etkisidir (142). Şimdi bu etkiyi bir de şekil yardımıyla inceleyelim.

ŞEKİL 2
OLUMLU ÜRETİM ETKİSİ

KAYNAK: Charles Kindleberger, a.g.e., s. 211.
Halil Seyidoğlu, Uluslararası İktisat, s. 206.

D_A = A Ülkesinin X Malı Talebi

S_A = A ülkesinin X Malı Arzı (Yurtiçi Üretim Maliyeti)

S_{Bt} = B Ülkesinin Gümrük Tarifeli Arzı (Üretim Maliyeti)

(142) Erol İyiboşkurt, Uluslararası İktisat, s. 212, 213.

$$S_{Ct} = C \text{ Ülkesinin Gümrük Tarifeli Arzı (  retim Maliyeti)}$$

$$S_B = B \text{ ülkesinin X Malı Arzı (Yurtiçi   retim Maliyeti)}$$

$$S_C = C \text{ ülkesinin X Malı Arzı (Yurtiçi   retim Maliyeti)}$$

Şekil 2'de gümrük birliğinin ticaret yaratması durumu gösterilmektedir. Gümrük birliği kurulmadan önce A   lkesi Q_3 kadar X malını kendisi üretmekte ve bu malın ülke içi fiyatı P_B 'de oluşmaktadır. A   lkesinin X malını kendisinin   retmesinin nedeni; uygulamış olduğu gümrük tarifeleri ile C ülkesinin gümrük tarifeli üretim maliyetinin (S_{Ct}), kendi üretim maliyetinin üstünde olmasıdır. B ve C   lkelerinin arz eğrileri ise sırasıyla S_{BE} ve S_{Ct} 'dir.

A ve C   lkeleri bu durumda gümrük birliği oluşturduklarında, C ülkesinin üretim maliyeti (S_{Ct}) tarifeler ortadan kalktığı için S_C 'ye düşer ve A ülkesinin üretim maliyetlerinin (S_A) altında kaldığı içinde A   lkesi   retimi durdurur ve X malını C'den ithal etmeye ba  lar. Yani oluşan P_C fiyatında A ülkesinin yurtiçi   retimi Q_3 kadar azalmış, bunun yerini birlik   yesi C ülkesinin arzı almıştır.

Kısaca şekilden de görüldüğü gibi gümrük birliği kurulduktan sonra arz (  retim) kaynağı yer değiştirmekte,

daha düşük maliyetle üretim yapan C ülkesine kaymaktadır. işte bu kayma gümrük birliği tipindeki bir ekonomik entegrasyonun, üretim üzerinde olumlu bir ticaret yaratıcı etki doğurduğunu göstermektedir (143). Şekilde de Y ile gösterilen alan ticaret yaratan üretim etkisini göstermektedir.

2211.2. Olumsuz Üretim Etkisi: Ticaret Sapması

Bölge içinde gümrüklerin kaldırılması ve bölge dışına karşı ortak bir gümrük tarifesi uygulanması, bölge içi ticareti, bölge dışı ticaret aleyhine geliştirir. Gümrük birliklerinin bölge dışı ülkelerle yapılan ticareti azaltmasına yani üretimin ucuz üretici durumundaki birlik dışındaki ülkelere, pahalı üretici durumundaki birlik içi ülkelere kaymasına üretimin olumsuz etkisi ya da ticaret-saptırıcı etki denir (144).

Ticaret saptırıcı etki (trade diversion effect) ithalatı düşük maliyetli üreticiden yüksek maliyetli üreticiye kaydıracağı için kaynakların etkin kullanımını bozar (145). Çünkü A ülkesi, ilgili malı daha düşük maliyetle üreten birlik dışı ülkeden satın alması mümkün iken, gümrük

(143) Halil Seyidoğlu, Uluslararası İktisat, s. 206, 207.

(144) Ahmet Çimen, a.g.e., s. 23.

(145) Dominick Salvatore, Uluslararası İktisat, Çev: Tamer İsgüden, Bilim Teknik Yayınevi, Eskişehir, 1986, s. 77.

birliği nedeniyle, daha yüksek maliyetle üreten birlik üyesi ülkeden satın almakta ve bu durum üretimin azalmasıyla birlikte hem A ülkesi tüketicilerinin, hem de dünya refahının azalmasına sebep olabilmektedir. Ayrıca gümrük birliğinin üretim etkisi yoluyla dünya refahını arttırabilmesi de, ticaret yaratıcı etkinin, ticaret saptırıcı etkiden daha büyük olmasına bağlıdır (146).

Gümrük birliğinin kurulmasıyla ticaretin düşük maliyetli ülkeden yüksek maliyetli ülkeye kayması şeklinde ortaya çıkan olumsuz üretim etkisi (ticaret saptırıcı etkisi) de tablo ve şekil yardımıyla açıklamak mümkündür (147).

TABLO 3
TİCARET SAPTIRILMASI

ÜLKELER	X MALININ ORTALAMA ÜRETİM MALİYETİ(\$)	% 50 TARİFE UYGULANDIĞINDA ENTEGRASYON ÖNCESİ GÜMRÜK FİYAT (\$)	ENTEGRASYON SONRASI GÜMRÜKSÜZ FİYAT (\$)
A	100	100	100
B	80	120	80
C	60	90	90

(146) Ahmet İncekara, a.g.e., s. 76.

(147) Emin Ertürk, Ekonomik Entegrasyon Teorisi, s. 23.

Tablo 3'e göre X malının üretimini, birinci tabloda olduğu gibi C ülkesi en az maliyetle gerçekleştirmektedir. Ancak bu sefer, A ülkesi mutlak koruyucu ithal ikamesi bir gümrük politikası yerine dış rekabete açık bir gümrük politikası uygulasin ve gümrük vergisini daha düşük, örneğin % 50 olarak belirlesin. Bu durumda A ülkesinin C ülkesinden ithalatta bulunması mümkündür. Çünkü C ülkesinin gümrüklü fiyatı A ülkesinin iç üretim maliyetinin altındadır.

Bu koşullar geçerli iken A ve B ülkelerinin kendi aralarında bir gümrük birliği oluşturduklarını C ülkesini ise dışarıda bıraktıklarını varsayalım. Gümrük birliğinde her iki ülkede aralarında daha önce uyguladıkları gümrük vergisini kaldırarak üçüncü ülkelere karşı ortak bir gümrük tarifesi uygulayacaklardır. Bu tarifenin % 50 olduğu varsayımında, A ülkesinin fiyatı 100 \$, B ülkesinin fiyatı 80 \$, C ülkesinin fiyatı ise 90 \$ olacaktır.

Bu şartlar altında A ülkesinin talebi; C ülkesinden, B ülkesine kayacaktır. Yani C ülkesinden ithalat mümkün olmayacak ve A ülkesi ithalatını kendisine daha ucuza gelen B ülkesinden yapacaktır. Oysa C ülkesi söz konusu malı en ucuza üretmektedir. Bu, üretim ve ticaretin daha düşük maliyetli C ülkesinden, daha yüksek maliyetli B ülkesine kayması demektir. Bu durum ise dünya kaynaklarının daha az et-

kin kullanımına, dolayısıyla refah kaybına sebep olur(148).

Tabloda yer alan ve analizde kullandığımız değerler, kişisel olarak belirlenmiştir. Gerçekte bu böyle olmayabilir. Örneğin A en düşük maliyetle üretimde bulunan ülke olabilir. Bu durumda A ülkesi yönünden bahsedilen etkiler ortaya çıkmayabilir. Başka bir durumu ise birlik dışı bırakılan ülkenin üretim maliyeti o kadar düşük olabilir ki, uygulanan ortak gümrük tarifesine rağmen ticaret saptırıcı etki ortaya çıkmayabilir. Bu ve buna benzer durumlar, analizde anlatılmak istenen sonuçları değiştirmeyecektir. Başka bir deyişle her gümrük birliğinin, hem üye ülkeler hem de birlik dışında kalan ülkeler bakımından üretimin olumlu ve olumsuz etkiler yaratması söz konusudur (149).

Bu etkilerden hangisinin, hangi ülke için, hangi oranda ortaya çıkacağı, birlik üyesi ülkelerin ve üçüncü ülkelerin maliyet durumlarına, önceden uygulanmakta olan gümrük tarife oranının yüksekliğine, gümrük birliğinden sonra uygulanan ortak gümrük tarifesinin yüksekliğine ve talep esnekliğine göre belirlenecektir (150). Diğer taraftan analizimizde tek bir mal kullanılmıştır. Uluslararası ticarete binlerce malın kullanıldığı düşünülürse, bazı

(148) Tomris Yılmaz, a.g.e., s. 30, 31.

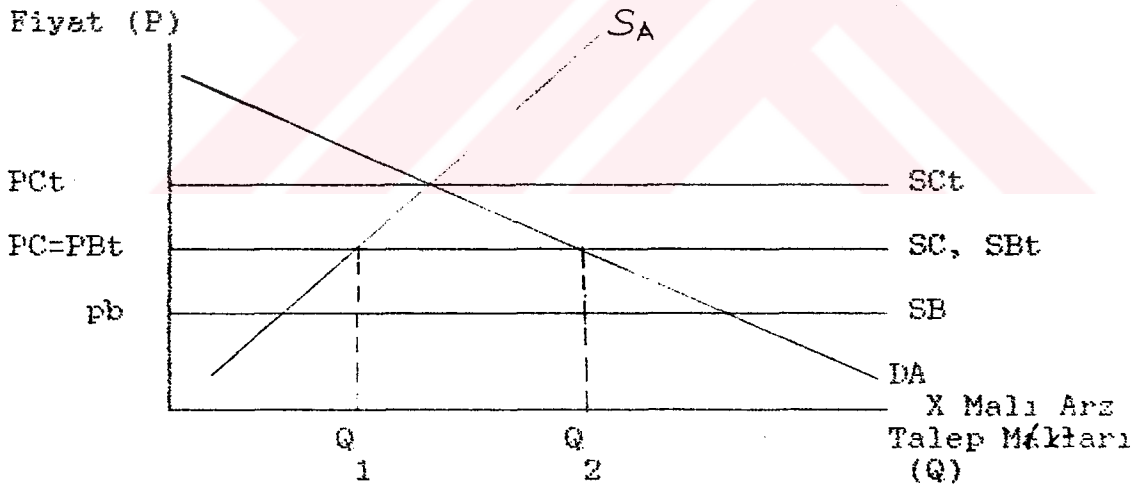
(149) Vural Savaş, Türkiye ve Ortak Pazar, İstanbul, 1966, s. 19.

(150) Vural Savaş, Türkiye ve AET, s. 26, 27.

mallar (veya sektörler) için ticaret yaratıcı etki, bazı mallar (veya sektörler) için de ticaret saptırıcı etki ortaya çıkabilecek, bazı mallar (veya sektörler) bakımından ise hiçbir etki ortaya çıkmayacaktır (151).

Gümrük birliğinde ortaya çıkan olumsuz üretim etkisini yani ticaret sapmasının etkilerini şekil yardımıyla da açıklamak mümkündür (152).

ŞEKİL 3
OLUSMUZ ÜRETİM ETKİSİ

KAYNAK: Emin Ertürk, *Ekonomik Entegrasyon Teorisi* s. 23.
Tomrik Yılmaz, a.g.e., s. 32.

(151) Canan Balkır-Muzaffer Demirci, a.g.e., s. 43.

(152) Erol Manisalı, *Uluslararası Ekonomi*, s. 23.

Şekil 3'de görüldüğü gibi; A ülkesi birlikten önce, X malını B ülkesinden almaktadır. Çünkü B ülkesinin maliyeti tarifelere rağmen A ülkesinin altındadır. Yani B ülkesi X malını en düşük maliyetle üreten ülkedir. C ülkesinin maliyeti ise A ile B ülkelerinin maliyetleri arasındadır. Dolayısıyla C ülkesinin tarife öncesi arz eğrisi B ülkesinin gümrük vergisi konulduktan sonra sahip olduğu arz eğrisi ile aynı olmaktadır (153).

A ülkesi başlangıçta Q_1 kadar X malı üretmekte, Q_2 miktarını ise B ülkesinden ithal etmektedir. A ve C ülkeleri gümrük birliği kurduklarında pazara C ülkesi hakim olacaktır. Gümrük birliği öncesi A ve C ülkesi birbirleriyle ticaret ilişkisi içinde bulunamazken, gümrük birliği sonrası A'nın üretim veya tüketiminde bir değişiklik olmasına rağmen, ticaret C ülkesine sarmıştır. Bu durumda dünya refahı açısından kaynak dağılımında etkinlik bozulmuş, X malı daha yüksek maliyetlere katlanılarak elde edilmiştir. Ticaret sarması etkisi kısaca hem A ülkesi hem de dünya refahı açısından olumsuz olmuştur (154).

Gümrük birliğinin kurulması sonucu meydana gelen ve bizim de incelediğimiz olumlu ve olumsuz üretim etkileri bir de birlik dışında kalan ekonomileri etkilemektedir.

(153) Tomris Yılmaz. a.g.e., s. 31, 32.

(154) Emin Ertürk, Uluslararası iktisat, s. 151, 152.

Gümrük birliğinin kurulmasıyla yeni bir ticaret yaratılıyorsa birlik dışında kalan ülkeler bundan zarar görmezler (155). Çünkü, gümrük duvarlarının bazı ülkeler arasında kaldırılması birlik üyelerinin dışarıda kalan ekonomiler ile olan ticaretlerine herhangi bir etkide bulunmaz. Öte yandan gümrük birliğinin kurulmasıyla, ticaret yön değiştirerek birlik dışı ekonomilerden birlik içi ekonomilere kaymışsa burada birlik dışı ekonomiler için olumsuz bir durum var demektir (156). Çünkü ticaret ucuz üretim yapan ülkelere daha pahalı üreten birlik içi ülkeye kaymakta ve birlik içindeki ülkelerin kendi aralarındaki ticarete gümrük tarifelerini uygulamamalarından dolayı birlik dışında kalan ülkeler daha ucuz üretim yaptıkları halde, birlik üyelerine ihracat yapamamakta ve zarar etmektedirler. Yani ekonomik entegrasyon sebebiyle birlik dışında kalan ülkeler söz konusu piyasaya belirli sınırlar dahilinde girebildikleri için ihracatları olumsuz etkilenmektedir (157). Bir örnek vermek gerekirse, AB'nin üçüncü ülkelerden yaptığı ithalatta Avrupa Topluluğu Birleşik Gümrük Tarifesi (Integrated Tariff of the European Communities-TARIC) hadleri uygulama-

(155) Erol Manisalı, *Uluslararası Ekonomi*, s. 27.

(156) Onur Kumbaracıbaşı, *Dış Ticaret Teorisi ve Uluslararası Ekonomi*, 2. Baskı, Ankara İ.T.İ.A Yay.No: 103, Ankara, 1976, s. 181, 182.

(157) Seyhun Doğan, *I.M.F. İstikrar Programları ve Türkiye*, Işıklı Yayın-Tanıtım, İstanbul, 1997, s. 306.

sı gösterilebilir (158). Dışarıda kalan ekonomilerin zararlarının büyüklüğü ise ticaretin yön değiştirme derecesine yani üretim maliyetleri arasındaki farklara, birlikten önce üyeler arasındaki vergilerin yüksekliğine, birlik dışında kalan ülkelere uygulanan vergilerin derecesine bağlı olmaktadır.

221.2. Tüketim Etkisi

Gümrük birliği tipindeki bir ekonomik entegrasyonun yaratacağı etkiler sadece ticaret yaratılması ve ticaret sapması gibi üretim etkisiyle sınırlı değildir. Çünkü gümrük birliğinin üretim etkisi, kaynakların etkin kullanımının bir sonucu idi (159). Oysa buna ilaveten gümrük birliği ile, birliğe üye ülkeler arasında malların serbest dolaşımı sağlandığından ekonomilerde nisbi fiyatlar değişebilecek ve dolayısıyla bu ülkelerdeki tüketim modelleri de etkilenecektir (160).

Ekonomik entegrasyona gidilmeden önce, ülke içi ya da diğer ülkelerden ithal edilerek yüksek fiyattan tüketilen mallar, entegrasyona gidilerek gümrük tarifelerinin

(158) İKV, 40 Soruda Türkiye-AB Gümrük Birliği, Yay.No:130, İstanbul, 1994, s. 22.

(159) Vural Savaş, Türkiye ve AET, s. 19, 20.

(160) Tunç Bilget, İktisadi Birleşmeler Teorisi ve Türkiye'nin Ortak Pazar Sorununa Yaklaşım, Maliye Tetkik Kurulu, Ankara, 1982, s. 29.

azaltılması yada sıfırlanmasıyla, üye ülkelerden daha ucuza ithal edilebilir. Fiyatların düşmesi sonucunda, tüketimin genişlemesi birlik içi ülkede ticaret hacminin artmasına neden olabilecektir (161).

Kısaca bir gümrük birliği kurulunca fiyat seviyesinin değişmesi sonucu bir de ticaret genişlemesi söz konusu olmakta ve tüketim etkisi bu sözü edilen ticaret genişlemesi ile ilgili olmaktadır. indirilen gümrük oranları nedeniyle nisbi olarak daha ucuza gelen yabancı mallar (ortak üye malları) daha fazla talep edilecek ve gümrük birliklerinin tüketim etkisi ortaya çıkacaktır (162).

Gümrük birliklerinin tüketim etkisini incelerken, daha önce yaptığımız varsayımlarda, birlikten önce ve sonra malların tüketilme oranının eşit olduğu, başka bir deyişle sözkonusu mallara ilişkin talep esnekliğinin sıfır ($e = 0$) olduğu kabul edilmiştir. Oysa, burada bu varsayımı değiştirmemiz gerekir. Çünkü yaratılan tüketim etkisi yolu ile birliğe üye ülkenin ve dünya refahının artabilmesi, gümrük birliği kurulmadan önce üye ülkelerin dış ticaret hacimlerinin küçük olmasına ve birlik öncesinde üyelerin birbirleriyle yaptıkları ticaretin, dış dünya ile yaptıkları tica-

(161) Ahmet Gökdere, a.g.e., s. 59, 60.

(162) Rıdvan Karluk, Ekonomik Birleşmeler Teorisi Yönünden Türkiye'nin AET Üyeliği ve Sanayileşme Sorunu, s. 24.

rete oranla daha fazla olması şartına bağlıdır (163).

Gümrük birliklerinin tüketim üzerindeki etkilerini, Lipsey'den yararlanılarak hazırlanan tablo 4 daha net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Dünyada X, Y, Z gibi üç ülkenin bulunduğunu, X ülkesinin (A), Y ülkesinin (B), Z ülkesinin ise (C) malını ürettiklerini varsayalım. M_{iO} , (A) ve (B) malları arasındaki marjinal ikame oranını ifade ediyorsa; serbest ticaret varsayımı altında

$$\begin{aligned} \frac{M_{iO}}{AB} &= \frac{M_{iO}}{AC} = \frac{M_{iO}}{BC} \\ \frac{P_A}{P_B} &= \frac{P_A}{P_C} = \frac{P_B}{P_C} \end{aligned}$$

Özdeşliği durumunda, dünya tüketicileri maksimum tatmini sağlamaktadır. Çünkü her mala harcanan marjinal paranın faydaları eşit olmaktadır.

(163) Rıdvan Karluk, Uluslararası Ekonomi, s. 235, 236.

TABLO 4
TÜKETİM ETKİSİ

Serbest Ticaret		ithalata Uygulanan Gümrük Vergisi		B Ülkesi ile Gümrük Birliği	
$\frac{PA_i}{PB_i} = \frac{PA_e}{PB_e}$		$\frac{PA_e}{PB_i} > \frac{PA_e}{PB_e}$		$\frac{PA_i}{PB_i} = \frac{PA_e}{PB_e}$	
$\frac{PA_i}{PC_i} = \frac{PA_e}{PC_e}$		$\frac{PA_i}{PC_i} = \frac{PA_e}{PC_e}$		$\frac{PA_i}{PC_i} < \frac{PB_e}{PC_e}$	
$\frac{PA_i}{PC_i} < \frac{PB_e}{PC_e}$		$\frac{PB_i}{PC_i} < \frac{PB_e}{PC_e}$		$\frac{PB_i}{PC_i} < \frac{PA_e}{PC_e}$	

KAYNAK: Tomris Yılmaz, a.g.e., s. 29.
Tunç Bilget, a.g.e., s. 30.

Tabloda (P), A Ülkesinin ürettiği (X) malının B Ülkesindeki fiyatını, (i) malın iç fiyatını, (e) malın uluslararası fiyatını göstermektedir.

B Ülkesi A ve C'den ithal ettiği mallara advalorem gümrük vergisi uyguladığı durumda (X) ve (Z) malının B Ülkesindeki fiyatı, advalorem gümrük vergisi kadar yükselir ve bu mallara ait fiyatlar uluslararası fiyatları aşar

(ikinci Sütun). Bu durumda B Ülkesinin tüketicileri (X) ve (Z) malları yerine, kendi ülkelerinde üretilen (Y) malını ikame edecekler ve böylece ithalat kısıtlanmış olacaktır. Bu durumda iken A ve B ülkelerinin bir gümrük birliğine gitmeleri halinde (X) malı üzerinde uygulanan gümrük vergisi kalkacağı için, (X) ve (Y) malları arasındaki nisbi ve uluslararası fiyat oranları, serbest ticaret koşullarında olduğu gibi tekrar eşitlenir (Üçüncü Sütun, birinci sıra). Çünkü B Ülkesinin tüketicileri ucuzlayan (X) malını yerli mala ikame edeceklerdir. Diğer yandan kurulan gümrük birliği tipindeki bir ekonomik entegrasyon nedeniyle üçüncü ülke mallarına (Z Malı) ortak gümrük tarifesi uygulanacaktır (164). Böylece (Z) malı karşısında A Ülkesinin (X) malı ucuzlamış olacaktır. Sonuçta B Ülkesindeki tüketiciler, A Ülkesindeki (X) malını, yerli ve üçüncü ülke mallarını temsil eden (Y) ve (Z) malları yerine ikame edeceklerdir.

Tabloya göre, serbest ticareti gösteren birinci sütunda (A), (B) ve (C) mallarının iç ve uluslararası fiyat oranları eşitlenmekte, maksimum refah seviyesine ulaşılmaktadır (165). Bu optimum durumdur. Gümrük vergisi uygulaması bu optimum durumu bozmaktadır (ikinci sütun). X ile Y ülkeleri arasında kurulan gümrük birliği de bu optimumu sağlamamaktadır. Ancak diğer koşullarla birlikte en iyiden bir

(164) Ahmet Incekara, a.g.e., s. 78, 79.

(165) Tunç Bilget, a.g.e., s. 30.

sonraki duruma ulaşmak mümkün olmaktadır. Bu, toplum açısından ikinci en iyi refah seviyesidir (166). Öyleyse daha önce incelediğimiz ikinci en iyi teorisi, tüketim etkisinde kendini göstermektedir. Çünkü bu teoriye göre gümrük birliği dolayısıyla bir yandan yüksek maliyetli kaynaklara yönelirken, diğer yandan tarifelerin kaldırılması dolayısıyla sağlanan olumlu tüketim etkisi ile tüketim refahı arttırılabilir (167).

Kısaca iki mallı modelde ticaret saptırıcı bir gümrük birliğinin dünya refahını kesin olarak, A ülkesinin refahını muhtemelen arttıracak sonucuna varılırken, üç mallı modelde sonucun belirsizliği vurgulanmıştır (168).

Gümrük birliğinin tüketim etkisi de olumlu tüketim etkisi ve olumsuz tüketim etkisi olarak iki şekilde incelenebilir (169).

2212.1. Olumlu Tüketim Etkisi

Dünya kaynaklarının optimum bir biçimde kullanımını etkileyen tarifelerin ortadan kaldırılmasıyla, ülkeler ara-

(166) Tomris Yılmaz, a.g.e., s. 29.

(167) Erol Manisalı, Uluslararası Ekonomi, s. 36.

(168) Tomris Yılmaz, a.g.e., s. 29, 30.

(169) Canan Balkır-Muzaffer Demirci, a.g.e., s. 44.

sında nisbi fiyatların değıştirilebildiğini ve buna bağı olarak tüketici tercihlerinde meydana gelen kaymaların toplumun refah seviyesini arttırılabileceğini yada azaltabileceğini izah etmiştik. işte refah seviyelerini arttırıcı ve azaltıcı yöndeki bu etki tüketime olumlu ve olumsuz etkisi şeklinde de tanımlanabilmektedir.

Olumlu tüketim etkisi, tüketime yüksek maliyetli birlik dışı ölkelerden düşük maliyetli birlik içi ölkelerine kayması yani birliğin ticaret yaratması sonucunda ortaya çıkmaktadır (170). Böylece daha ucuz bir kaynaktan daha fazla bir tüketim düzeyine ulaşma imkanı sağlanmıştır.

Gümrük birliğinin kurulmasıyla birlikte oluşacak tüketim etkisi üretilen malların talep esnekliğine bağlıdır (171). Olumlu tüketim etkisi malların talep esnekliğinin sıfırdan büyük olduğu ($e > 0$) durumunda geçerli olacaktır. Bu etki de ticaret yaratılmasına bağı olduğundan olumlu üretim etkisi ile birlikte ortaya çıkmaktadır (172). Ancak, olumlu üretim etkisi olmasa da, olumlu tüketim etkisi gerçekleşebilir.

(170) Erol Manisalı, Uluslararası Ekonomi, s. 35.

(171) Erol Manisalı, Uluslararası Ekonomi, s. 36.

(172) Tunç Bilget, a.g.e., s. 31, 32.

2212.2. Olumsuz Tüketim Etkisi

Olumsuz tüketim etkisi; gümrük birliği kurulmadan önce daha ucuza ithal edilebilen üçüncü ülke mallarının, birliğin kurulmasıyla uygulanan ortak gümrük tarifesi sebebiyle pahalalanması ve tüketimin daha yüksek maliyetle üretilen ortak üye mallarına kaymasıdır (173). Buna bağlı olarak söz konusu malların fiyatları yükselmekte ve bu yükselen fiyatlar, talep esnekliğinin büyüklüğüne göre tüketimi azaltmaktadır (174).

Gümrük birliğinin kurulmasıyla birlikte oluşabilecek olumsuz tüketim etkisi, ticaret sapması etkisi ile birlikte gerçekleşecektir. Gümrük birliğini gerçekleştiren ülkeler arasındaki maliyet farklılıklarının büyüklüğü ve ekonomik entegrasyon öncesinde ülkenin üçüncü ülkelere uyguladığı tarifelerin yüksekliği ölçüsünde gümrük birliğinin doğuracağı olumsuz tüketim etkisi de önemini arttırmaktadır (175).

Olumsuz tüketim etkisinin ticaretin yön değiştirmesine bağlı olarak ortaya çıkmasını ve birlik dışında kalan ülkeler için olumsuz bir etki yaratmasını daha önce verdi-

(173) Erol Manisalı, *Uluslararası Ekonomi*, s. 37.

(174) Tomris Yılmaz, *a.g.e.*, s. 31, 33.

(175) Erol Manisalı, *Uluslararası Ekonomi*, s. 37, 38.

gimiz bir örnekle ifade edecek olursak; (A) malını en ucuz üretici Z ülkesinden ithal eden X ülkesinin; Y ülkesi ile bir gümrük birliği kurduklarında, (A) malını Z'den değil, Z'den daha yüksek, X'den ise daha düşük maliyetlere sahip Y ülkesinden ithal ettiğini ve X ülkesinin ticaretinin bu şekilde Z'den Y'ye dönmesinin olumsuz tüketim etkisini gösterdiğini söyleyebiliriz.

Olumsuz tüketim etkisinin derecesi, Z ve Y ülkelerinin maliyet farklarına, X ülkesinin de ekonomik entegrasyona gitmeden önce uyguladığı tarifelerin yüksekliğine bağlıdır. Maliyet farkları ne kadar fazla, uygulanan tarifeler ne kadar yüksek ise olumsuz tüketim etkisi de o kadar şiddetli olmakta ve ayrıca ticaret (veya üretim) birlik dışındaki düşük maliyetli ülkeden birlik içindeki yüksek maliyetli ülkeye kaydığı için de birlik üyeleri açısından maliyet kaybıda olumsuz etkiyi şiddetlendirecektir (176).

221.3. Ticaret Hacmi ve Ticaret Hadleri Üzerindeki Etkileri

Gümrük birliğinin kurulmasıyla birlikte üretim ve tüketim üzerindeki etkiler dışında ortaya çıkan bir diğer önemli etkide Dış ticaret üzerinde görülmektedir. Özellikle gümrük birliğiyle ortaya çıkan ticaret yaratıcı ve ticaret

(176) Tunç Bilget, a.g.e., s. 32.

saptırıcı etkiler, doğrudan ya da dolaylı olarak ticaret hacmini ve ticaret hadlerini etkileyebilmektedir (177). Şimdi bu etkileri görelim.

2213.1. Ticaret Hacmi Üzerindeki Etkiler

Gümrük tarifelerinin azaltılması ya da kaldırılmasıyla ticaret, birlik dışı ülkelere birlik içi ülkelere karşı olarak, birlik üyesi ülkeler arasında ticaret hacmini artırır. Ancak bu durum ticaret yaratıcı etki gerçekleşmişse söz konusu olmakta, Ticaret saptırıcı etki gerçekleşmiş ise, birlik içinde ticaret hacmi artarken, birlik dışı ekonomiler açısından ticaret hacmi daralmaktadır (178). Bunu bir örnekle ifade etmekte mümkündür.

Gümrük birliğinin kurulması ile birlik üyesi ülkeler ile birlik dışında kalan ülkeler arasında kısa ve uzun dönemde farklılıklar olabilir. Birlik sonrası yeni bir ticaret yaratılması söz konusu ise birlik dışındaki ülkeler kısa dönemde bundan etkilenmezken, uzun dönemde ise birliğin kurulması üretkenlik ve gelir artışı sağlayacağından birlik ve diğer ülkeler arasındaki ticareti olumlu yönde etkileyerek ticaret hacmini arttırabilir (179).

(177) Erol iyibozkurt, Türkiye-AT Gümrük Birliği, s. 6.

(178) Besim Üstünel, Milletlerarası İktisadi Teorisi-Avrupa Müşterek Pazarı ve Türkiye, s. 30, 31.

(179) Erol Manisalı, Uluslararası Ekonomi, s. 46, 47.

Kısa dönemde birlik refahı ile dünya refahı arasında doğrusal olmayan negatif yönlü bir ilişki ortaya çıkmaktadır (180). Çünkü ticaretin sadece birlik içerisinde gerçekleşmesi birlik açısından olumlu olmakla beraber dünya ticaret hacmi açısından olumsuz bir durum yaratmaktadır. Dolayısıyla kısa dönemde, ticaretin yön değiştirmesi, birlik içi ve birlik içi ülkeler arasındaki ticareti azaltıp dünya ticaretini olumsuz etkilemektedir (181).

Uzun dönemde ise gelir artışı etkisinin işlemleri sonucu dünya ticareti olumlu yönde etkilenmektedir (182). Çünkü dünya ticaret hacmi açısından olumlu bir durumun yaratılmasında birlik üyesi ülkelerin, üçüncü ülkelerin mallarına olan talebinin etkisi önemlidir. Verimlilik artışı sonucu sağlanan gelir artışının dış ülkelere yapılan ithalat talebini yükseltmesi gerekir. Bu da birliğin büyüklüğüne ve üretim sektörlerinin yapısına bağlıdır (183).

(180) Sema Kalaycıoğlu, *Dış Ticarete Korumacılık ve Liberasyon-Teori ve Dünyadaki Uygulamalar*, 1.Basım, BETA A.Ş., İstanbul, 1991, s. 83.

(181) Gülten Kazgan, *Uluslararası Ekonomi*, s. 186.

(182) Erol İyiboşuk, *Uluslararası İktisat*, s. 213.

(183) Besim Üstünel, *Milletlerarası İktisadi Birleşmeler Teorisi-Avrupa Müsterek Pazarı ve Türkiye*, s. 32, 33.

Burada bir diğer önemli konuda üye ülkelerin birbirlerini tamamlayan ekonomiler mi yoksa rakip ekonomiler mi olduğudur. Ekonomik yapıları birbirine benzeyen endüstriler, birbirlerine rakip mallar üreten ülkeler durumunda bulunduklarından ekonomik entegrasyona gittiklerinde üye ülkeler arasında ticaret yaratıcı etkinin fazla olacağı görülmürken birbirlerini tamamlayıcı mallar üreten ülkelerin ekonomik entegrasyona gitmelerinde ise ticaretin yön değiştirici etkisinin fazla olacağı görülmektedir (184).

Her iki durumda da ticaret hacminin değişebileceği öngörülmürken, özellikle rakip ekonomiler arasında bir ekonomik entegrasyonun kurulması ticaret hacmini arttırabilecektir. Başka bir deyişle Birlik ne kadar büyük ve birlik içi üretim sektörlerinde tamamlayıcılık (birlik üyesi ülkelerin birbirine benzer mal üretmemeleri rakip olmamaları) oranı ne kadar yüksek ise, üçüncü ülkelerin mallarına yönelen ithal talebinin etkisi o kadar zayıf kalacaktır (185).

2213.2. Ticaret Hadleri Üzerindeki Etkileri

Ticaret hadlerini, geniş anlamı ile ithalat ve ihracat fiyatları arasındaki ilişki olarak tanımlamak mümkün-

(184) Ahmet Incekara, a.g.e., s. 78.

(185) Vural Savaş, Türkiye ve AET, s. 28, 29.

dür. Bu nedenle gümrük birliği hem üye ülkeler, hem de dışarıda kalan ülkelerin refah seviyelerini ticaret hadlerindeki değişmelere bağlı olarak etkileyebilmektedir (186). Yani gümrük birliğinin kurulmasıyla ticaretin, birlik dışı ülkelere birlik içi ülkelere dönmesi, birliğin ticaret hadlerini etkiler. Bu sonuç, birliğin arz ve talep şartlarına, birliğin büyüklüğüne bağlıdır (187).

Kurulan gümrük birliği tipindeki bir ekonomik entegrasyon eğer bir ticaret saptırıcı etkiye sebep olmuşsa, birlik dışı ülkelerin ürünlerine olan talep ve bu ekonomilere olan arz azalacaktır. Bu durumda birliğin ithal fiyatları düşerken, ihracat fiyatları artacaktır ki bu durum üye ülkelerin refahına olumlu bir etkidir (188).

Öte yandan ticaret hadleri, kurulacak gümrük birliğinin neden olacağı uzmanlaşma ve işbirliği yoluyla ortaya çıkan refah artışından, ülkelerin alacağı payı belirleyen en önemli faktördür. Çünkü ticaret hadlerinin herhangi bir nedenle ülke aleyhine dönmesi demek, o ülkenin ihraç edeceği mallar karşılığında, eskisine oranla daha az ithal

(186) Rıdvan Karluk, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, s. 31, 32.

(187) Ahmet Gökdere, *a.g.e.*, s. 65, 66.

(188) Vural Savaş, *Türkiye ve AET*, s. 33.

malı elde etmesi demektir ki bu ise açık bir refah kaybıdır (189).

Gümrük birliğinin ticaret hadleri üzerindeki etkileri çeşitli nedenlere dayanmaktadır. Bunlar pazarlık gücünün değişmesi, birlik içinde prodüktivitenin artması, birliğin ekonomik büyüklüğü ve kurulan gümrük birliği ile ticaretin, üçüncü ülkelerden ortak üye ülkelere dönmesi gibi nedenlerdir (190).

Öncelikle ticaret hadleri, sadece ticaretin alt ve üst sınırlarını belirleyen ekonomik faktörlere bağlı olmayıp, bu sınırlar içinde pazarlık gücüne bağlıdır. Entegrasyona giden ekonomilerde kendi kendine yeterlilik artmakla beraber söz konusu ekonominin pazarlık gücünde artmakta ve pazarlık gücünün artması, ticaret hadlerini entegrasyona giden ülkeler lehine, fakat dışarıda kalanlar aleyhine değiştirmektedir (191).

ikinci olarak prodüktivite artışı, ekonomide statik etkinliğin artması veya teknolojik yeniliklerin ortaya çıkması ile gerçekleştiğinden, birlik içinde prodüktivite artışının ve bunun doğuracağı maliyet azalışının birlik

(189) Besim Üstünel, **Milletlerarası İktisadi Birleşmeler Teorisi-Avrupa Müşterek Pazarı ve Türkiye**, s. 43.

(190) Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat**, s. 207.

(191) Rıdvan Karluk, **Uluslararası Ekonomi**, s. 240.

yönünden ticaret hadlerini lehte etkileyecegi de kesindir. Bu durumun diğer ülkelerle olan ticari ilişkilerde, ticaret hadleri üzerinde nasıl etkiler doğuracağını bilmekte zordur. Çünkü ortaya çıkan maliyet azalışları, bir yandan ticaret hadleri, diğer yandan ödemeler bilançosu üzerinde çeşitli etkiler yaratmakta ve bu etkileri ortadan kaldırmak için alınacak önlemler aynı zamanda ticaret hadlerini de değiştirmektedir (192).

Üçüncü olarak ise birliğin toplam üretim hacmini veya potansiyel büyüklüğünü ifade eden ekonomik büyüklük gümrük birliğinin ticaret hadlerine etkilerinin nedenlerinden biridir. Gerçek bir ekonomik büyüklüğe ulaşan bir birlik dünya fiyatlarını değiştirerek ticaret hadlerini kendi lehine çevirebilir. Birliğin ekonomik büyüklüğü arttıkça, birlik arz eğrisinin esnekliği artmakta, birlik dışında kalan ülkelerin arz eğrisi ise azalmaktadır (193).

Son olarak bir neden de ticaretin birlik dışı ülkelere bir birlik içine dönmesi, başka bir deyişle ticaret saptaması durumunda birlik üyesi ülkelerin ticaret hadlerini kendi lehlerine döndürebilmesidir. Eğer birlik üyesi ülkeler yönünden dış talep ve arz esnekliklerinin değeri sıfır ise, ticaret hadleri büyük ölçüde birlik ülkeleri lehine

(192) Ahmet Gökdere, a.g.e., s. 86.

(193) Rıdvan Karluk, Avrupa Birliği ve Türkiye, s. 32, 33.

dönebilir (194). Çünkü bu durumda dışardaki ülkelerin ithalatında bir azalma olmakta, fakat ihracatları ise daha düşük fiyatlardan eski durumlarını koruyabilmektedir.

221.4. Üretim Faktörleri ve Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri

Gümrük birliğinin kurulmasıyla birlikte üretim, tüketim, ticaret hacmi ve ticaret hadleri üzerindeki etkilerini gördükten sonra, şimdi ise gümrük birliğinin diğer statik ekonomik etkileri kapsamında yer alan üretim faktörleri ve gelir dağılımı üzerindeki etkilerini görelim.

2214.1. Üretim Faktörleri Üzerindeki Etkiler

Klasik teori üretim faktörlerinin ülkeler arasında hareket etmediğini kabul etmekte ve uluslararası ticaretin sebeplerinden biri olarak da ülkeler arasında faktör dağılımının eşit olmamasını göstermektedir. Faktör fiyatları, faktörün miktar olarak kıt olduğu ülkede yüksek, faktörün miktar olarak bol olduğu ülkede ise düşüktür. Ülkeler genellikle bol oranda sahip oldukları üretim faktörlerini kullanarak mallar üretip bunları dış ülkelere satmakta, kıt olan üretim faktörleri ve bu faktörlerden oluşan malları da

(194) Erdoğan Alkin, a.g.e., s. 89, 90.

ithal etmek yoluna gitmektedirler (195). Bu konuyla ilgilenen Heckscher ve Ohlin klasik teorisinin belirttiği şekilde oluşan mal mübadelesinin bir neticesi olarak faktör fiyatlarının değişik ülkelerde eşitlenmesinin doğru bir eğilim olduğunu ve faktör hareketlerinin serbest bırakıldığı gümrük birliklerinin, faktör fiyatları arasındaki farklılıkları azaltacağı düşüncesindedirler (196).

Gümrük birliği tipindeki bir ekonomik entegrasyon, üye ülkeler arasında üretim faktörlerinin serbest dolaşımını sağlayarak, kıt olan üretim faktörünü ucuzlatabilir veya bol olan üretim faktörünü pahalılaştırabilir. Çünkü bir ülkede bol olan mal, ekonomik entegrasyon ile dış ticarete konu olacağından ülke içinde azalma gösterebilir. Bu durum, o malın ülke içinde pahalılaşmasına neden olur. Ekonomik entegrasyon ile ülke içinde pahalı ve kıt olan malın serbest dolaşımı sağlanacağından, bu mal ülke içinde de ucuzlama gösterecektir (197).

Ekonomik entegrasyon ile üye ülkeler arasında faktör dolaşımına (hareketliliğine) ve mal ve hizmet akımlarına serbestlik tanınmış ise o zaman birlik içinde faktör fiyatlarının da zaman içinde eşitlenme eğilimi göstermesi müm-

(195) Bela Balassa, a.g.e., s. 83.

(196) Tunç Bilget, a.g.e., s. 38, 39.

(197) Ahmet Incekara, a.g.e., s. 78, 79.

kündür. Ancak faktör fiyatlarının eşitlenmesi uluslararası ticareti avantajsız duruma getirmesiyle birlikte, ekonomik entegrasyondaki temel amaç uzmanlaşma olduğu için de faktör fiyatları eşitlense bile bu uzmanlaşma sonucu ülkelerin üretim yapıları değişmiş olacağından, birliğe üye ülke ekonomileri arasında iç ticarete benzer şekilde mal ve hizmet akımı devam edecektir (198).

2214.2. Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri

Gümrük birliğinin gelir dağılımı üzerindeki etkisi ise ticaret yaratılması ve ticaret sapması sonucu ortaya çıkmaktadır. Ticaret yaratma etkisi ile ekonomik faaliyetler birlik içine koymakta ve bu da birlik içindeki üye ülkelerin üretimini ve dolayısıyla gelirlerini arttırabilmektedir (199).

Öte yandan ticaret sapması etkisiyle üçüncü ülkelerin mallarına olan talep düştüğünden üretim azalacak ve bunun sonucu olarak bu ülkelerin gelirleri düşecektir. İşte birlik üyelerinin gelirlerinin artmasına rağmen, üçüncü ülkelerin azalması, ülkeler arasında gelir dağılımını bozmak-

(198) Tunç Bilget, a.g.e., s. 33, 40

(199) Erol iyibozkurt, Türkiye-AT Gümrük Birliği, s. 7, 8.

ta ve bu etkiye de Gümrük birliğinin gelir dağılımı etkisi denmektedir (200).

22.2. Dinamik Etkiler

Gümrük birliğinin statik etkileri ekonomik yapı ve teknolojik seviye sabit kalmak şartıyla serbest ticaretin kaynaklarını yeniden dağılımını sağlamasıyla ortaya çıkan etkilerdir (201). Ancak bu etkiler entegrasyona giden ülkelerde meydana gelen değişiklikleri anlamak açısından faydalı olmakla beraber, tek başına güvenilir sonuçlar vermez. Çünkü bu etkiler ekonomik yapıdaki bir değişikliğe bağlı olmayan, durağan etkilerdir. Oysa entegrasyonun kurulmasından sonra ülke ekonomilerinin kazanmış oldukları bir dinamizm vardır. İşte bu noktada karşımıza bir ülkenin ekonomik yapısını belirleyen ve bunların zaman içinde gelişimini konu edinen, dinamik etkiler çıkmaktadır. Dinamik etkiler, bir defalık olan statik etkilerin aksine ekonominin işleliğinden kaynaklanan sürekli olan ve milli geliri, kalkınma hızını ve ekonomik refahı ilgilendiren etkilerdir (202).

(200) Ahmet Çimen, a.g.e., s. 7.

(201) Hüsnü Kızılyalı, "Entegrasyonun Ekonomik Etkileri", **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, Cilt 12, S.12, İstanbul, 1975, s. 26.

(202) Charles Kindleberger, a.g.e., s. 213.

Ekonomik entegrasyon ile geleneksel teoriden farklı olarak ekonomide meydana gelen faktör arzındaki artışlar veya kurulan entegrasyon içerisindeki faktör hareketliliği ile teknoloji seviyesindeki gelişmeler bizi zaman içerisinde sürekli ilerleyen, dinamik etkinliğe götürmektedir (203). Bu sürekli değişim, gümrük birliği tipindeki bir ekonomik entegrasyon ile genişleyen piyasa imkanları vasıtasıyla olmaktadır. Büyük piyasa koşulları ekonomide içsel ve dışsal tasarrufların doğmasına yol açmaktadır. Ayrıca piyasanın genişlemesi, belirsizliğin azalması ile yabancı sermayeyi ve yatırımları daha cazip hale getirmekte, ülkeye yabancı sermaye akışını hızlandırarak istihdam düzeyini de etkilemektedir.

Dinamik etkileri de çeşitli olmalarına rağmen üç grupta inceleyeceğiz. Bunlar da; sırasıyla rekabet artışı ve teknolojik değişim, Ölçek Ekonomileri ve Genişleyen Piyasa, Yatırım ve Yabancı Sermaye Üzerindeki etkilerdir. Şimdi bu etkileri de kısaca inceleyelim.

222.1. Rekabetin Artması ve Teknolojik Değişim

Gümrük birliğinin kurulmasıyla birlikte ortaya çıkan Dinamik etkilerden en önemlilerinden biri de rekabet artışı ve teknolojik değişimdir. Çünkü statik teoride ihmal edilen

(203) Dominick Salvatore, a.g.e., s. 77, 78.

bu etkiler, dinamik entegrasyon teorisi ile sürekli değişim içinde bulunduklarından ülke ekonomisine de ekonomik entegrasyon çerçevesinde etkiliyebilmektedir (204). Şimdi bu etkileri görelim.

2221.1. Rekabetin Artması

Serbest pazar ekonomilerinde anahtar  ge olan rekabet tekелci fiyatları önleyerek yani fiyatları düşük kaliteyi yüksek tutarak tüketicie yarar sağlarken,  reticilerinde verimli olmak ve kaliteli mal üretmek için her türlü çabayı harcamalarını sağlar. Ayrıca rekabet, kaynakların en verimli kullanımını sağlıyarak ve giriőimi teşvik ederek, bir bütün olarak ekonomiye de yarar sağlar (205).

Ekonomik entegrasyonun monopol eğilimleri azaltarak rekabeti arttırma ve bu yoldan firmaları verimli çalıőmaya zorlama etkisi önemlidir. Eger gümrük vergileri kaldırılıp, ekonomi yabancı malların arzına a ılırsa, monopolist yapıdaki (düşük kalite ve yüksek fiyatla çalışan) yerli firmalar yabancı firmalarla rekabet etme durumunda kalacaklardır. Çünkü entegrasyonun yarattığı maliyet düőüőü, verimlilik artışı, teknolojik değişme gibi rekabetin olumlu etki-

(204) Vural Savaş, Türkiye ve AET, s. 39, 40.

(205) Mehmet Altan, Rekabet  st  Yumurta, Türk Henkel Dergisi, Yıl: 12, S: 146, Türk Henkel Kimyevi Maddeler Sanayi ve Ticaret A.Ő., istanbul, 1997, s. 3.

leri üye ülkelerin işletmelerinin kendi aralarındaki rekabeti hızlandıracak ve daha sonra dış dünya ile rekabete sokacaktır (206). Bu durumda küçük ve orta boy işletmeler (KOBİ'ler) maliyetlerini düşürmeye ve rekabet güçlerini arttırmaya çalışacaktır (207).

Başka bir açıdan konuya bakıldığında ise, ekonomik entegrasyon rekabet artışı yerine monopolistik yapıyı kuvvetlendirecek ve böylelikle bazı sektörlerde rekabet artışı, bazı sektörlerde ise monopolist (tekelci) eğilimler ortaya çıkacaktır. Çünkü büyük piyasalarda potansiyel rekabetin varlığı, firmaları optimum ölçek maliyetine yaklaştıracak ve bu durum optimum ölçekte üretim yapabilecek güçte bulunmayan ya da bulunamayacak olan firmaları piyasanın dışına atarak hacimce büyümüş monopollerin piyasaya hakim olmasına sebep olacaktır (208). Bu monopollerde (genellikle birim maliyeti yüksek mallarda) ölçek ekonomi maliyetinde üretimde bulunabilecekler ancak monopol fiyatı uygulama olanağına sahip olmaya devam edeceklerdir.

(206) Rıdvan Karluk, Uluslararası Ekonomi, s. 241, 242.

(207) İTO, Avrupa Birliği Karşısında KOBİ'lerin Rekabet Olanakları ve Stratejileri ile Avrupa Birliğine Yönelik Pazarlama Teknikleri (28 Mayıs 1996) Konulu Seminerleri, Yay.No: 1996/37-AB/9, İstanbul, 1996, s. 9, 10.

(208) Harry G.Brainord, Uluslararası İlişkiler, Çev: Osman Tekok, Ankara İ.T.İ.A. Yay.No: 84, Ankara, 1975, s. 138, 139.

Rekabet artışı aynı gelişme aşamasındaki ülkeler, özellikle gelişmiş ülkeler arasındaki ekonomik entegrasyonda olur. Gelişmekte olan ve gelişmiş olan ülkeler arasındaki ekonomik entegrasyonda ise tamamlayıcılık hakim olur ve rekabet azalır (209). Diğer taraftan ekonomik entegrasyon, ulusal ekonomiye oranla, uluslararası alanda daha yüksek rekabet gücüne sahip olup, ekonomik entegrasyonu meydana getiren ulusal ekonomiler, entegrasyondan önce uluslararası alanda önemli bir etkiye sahip değilken, entegrasyondan sonra uluslararası rekabet alanına dahil olurlar (210).

2221.2. Teknolojik Değişme

Entegrasyonun dinamik etkilerini, statik etkilerden ayıran en önemli faktörlerden biri de teknolojik değişmelerdir. Ekonomik entegrasyon ile genişleyen pazar rekabetin artmasına yol açar ve bu durum Araştırma-Geliştirme'yi (Ar-Ge) uyarır. Teknolojik gelişmenin hızlanacağı görüşü büyümesi ve rekabete açılmış işletmelerin teknolojik Ar-Ge'ye daha fazla ağırlık vereceklerine işletmelerarası teknolojik haberleşmelerin artacağına, dışsal ekonomilerden yararlanma oranının yüksek olacağına dayanmaktadır (211).

(209) Halil Seyidoğlu, Uluslararası İktisat, s. 208.

(210) Ahmet Gökdere, a.g.e., s. 108, 109.

(211) Tomris Yılmaz, a.g.e., s. 40, 41.

Ayrıca ölçek büyüdükçe yani küçük piyasadan büyük piyasaya geçildiğinde daha büyük ölçekli üretim kuruluşlarının oluşmasıyla teknolojik Ar-Ge harcamaları yükselecek ve verimlilik artacaktır.

Piyasa büyüklüğünün bir taraftan sermaye-yoğun üretim tekniklerinin uygulanmasına olanak vermesi diğer taraftan teknolojik araştırmalara yapılan harcamayı arttırması ve teknolojik değişikliğe yol açarak kaynakların dağılımını ve prodüktiviteyi etkilemesi, dinamik entegrasyon teorisi açısından önemlidir (212). Piyasa büyüdükçe, firmaların teknolojik araştırmalar için yapacağı harcamalar yükselecektir. Çünkü teknolojik araştırmalar sonucu, maliyet düşmekte ve bu durum firmaların daha çok teknolojik Ar-Ge yapmalarına yol açmaktadır. Yani teknolojik araştırmalar için yapılan harcamaların marjinal etkinliği gittikçe artmaktadır (213). Çünkü küçük piyasalarda çalışan firmaların teknolojik Ar-Ge'nin maliyetini karşılayamamasından dolayı, bu piyasada teknolojik Ar-Ge'ye ayrılan harcama fonları büyük piyasaya göre daha düşük olmaktadır (214).

(212) Erol Manisalı, Uluslararası Ekonomi, s. 108.

(213) Çelik Kurdoğlu, Dış Ticaret ve Teknik Seçim, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fak.Yay.No: 381, Ankara, 1975, s. 195.

(214) Tunç Bilget, a.g.e., s. 40, 41.

222.2. Piyasa Büyüklüğü ve Ölçek Ekonomiler

Gümrük birliğinin kurulmasıyla ortaya çıkan piyasa genişlemesi beraberinde ölçek ekonomilerini de getirmektedir. Birinci bölümde ekonomik entegrasyonun ekonomik nedenleri kısmında değindiğimiz ölçek ekonomileri (Scale economies) bir firma veya sanayi dalında üretim fonksiyonu değiştirerek, teknolojik yenilikleri kullanmak veya maliyetleri düşürerek verimliliği arttırmak yoluyla kazanç elde etmektir (215). Yani ölçek ekonomileri, ister firmanın üretim düzeyinin artışından isterse de ekonomik entegrasyona dahil olmak gibi bir makro ekonomik değişiklikten kaynaklansaın, emek ve sermaye kullanımında meydana gelen artışların daha etkin bir üretim düzeyine geçilerek neden olduğu tasarruflardır (216).

Büyüyen piyasa ile gelişen ölçek ekonomileri kaynağına göre de içsel ve dışsal ölçek ekonomileri olmak üzere iki alt başlıkta incelenebilir.

2222.1. Büyük Piyasa ve içsel Ekonomiler

Gelişen ülkelerin başlıca hedeflerinden birinin, yapısal değişme yoluyla kendi kendine yeterlilik olduğu

(215) C.Balkır-M.Demirci, a.g.e., s. 60,61.

(216) Çelik Kurdoğlu, a.g.e., s. 196.

gözönüne alınırsa, bir entegrasyon düşüncesinin dinamik etkileri arasında en önemli unsur genişletilmiş bir piyasanın mümkün kıldığı ölçek ekonomileri olmaktadır (217). Eger, ölçek ekonomiler, ekonomideki firma veya o firmanın içinde bulunduğu sanayi dalındaki ölçekte meydana gelen büyümeye bağlı olarak, ortalama maliyetlerde gerçekleşen azalmaların sonucu olarak ortaya çıkmış ise içsel ekonomilerden söz edilecektir. Başka bir deyişle, içsel ekonomiler bir firma veya endüstri kolunun, kendi iç bünyesinde meydana gelen değişmelerin o firma veya endüstri dalına sağladığı yararlarıdır (218).

içsel ekonomilerden yararlanan bir firmanın kurulan gümrük birliği nedeniyle daha ileri teknoloji ve üretim metodları kullanarak optimum üretim hacminde maliyetlerinin düşmesi, başka bir deyişle verimliliğin arttığı bu durumda kullanılan girdi karışılığında daha büyük oranda çıktı elde etme imkanı vardır. Bu nedenle içsel ekonomiler, ölçeğe göre artan getiri veya ölçeğe göre azalan maliyetler şeklinde de tanımlanabilir (219).

(217) Emre Gönensoy, "Kalkınma Stratejisi Olarak Bölgesel İşbirliği ve Ortadoğu", Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, C.12, S.11, İstanbul, 1975.

(218) Cafer Unay, "İçsel Tasarruflar ve uluslararası Ekonomik Entegrasyonlar", Bursa İ.T.İ.A Dergisi, C.1, S.1, Temmuz 1973, s. 99, 100.

(219) Barend A. De Vries, a.g.m., s. 198, 199.

Ekonomik entegrasyonun sağlanması piyasaların bütünleşerek geniş bir piyasa yaratılması anlamına da gelmez. Çünkü entegrasyona giden ülkelerdeki tüketicilerin zevk ve tercihleri, ulaşım ve taşımacılık olanakları, piyasada bulunan yerleşik monopolcü yapılar, ölçeklerini büyötmek isteyen firmaların karşılaştığı finansman sorunları pazarların bütünleşmesini belirleyen birçok faktör arasında sayılabilir (220). Birinci bölümde ifade etmeye çalıştığımız ekonomik entegrasyonun başarı şartları ise piyasaların bütünleşme sürecini olumlu anlamda daha da hızlandırabilir.

2222.2. Büyük Piyasa ve Dışsal Ekonomiler

Piyasa büyümesi sonucu sanayiler optimum ölçeğe doğru genişlerken, bir taraftan ölçek ekonomilerinden diğer taraftan dışsal ekonomilerden yararlanma ortaya çıkmakta ve ekonomik entegrasyon ölçek ekonomilerinden yararlanma bakımından, büyük piyasanın küçük piyasaya üstünlüğünü göstermektedir (221). Dışsal ekonomiler de, içsel ekonomiler gibi ölçek ekonomileri analizine dayanmaktadır.

içsel ölçek ekonomileri nedeniyle bir çok durumlarda, bir firma veya sanayi dalında meydana gelen gelişmeler diğer firma ya da sanayi kolunda da dışsal ekonomilerin

(220) Ahmet Incekara, a.g.e., s. 81.

(221) Rıdvan Karluk, Uluslararası Ekonomi, s. 242, 243.

doğmasına yol açabilmektedir. Çünkü firmalar, birbirlerinden bağımsız olarak aldıkları kararlarla diğer firmaların maliyetlerini arttırıcı veya azaltıcı etkiler yaratabilmektedir. Genellikle kamusal mal ve hizmetler bu tür bir etki yaratırlar (222). Örneğin ekonomide yollar, okullar, köprüler, demiryolları, barajlar, kanallar v.s. gibi sosyal sabit sermaye yatırımlarının artması maliyetlerde önemli oranda azalmalara yol açtığından daha sonra kurulacak sanayilere dışsal ekonomi yaratabilecektir (223).

Öte yandan dışsal ekonomi daha önce birinci bölümde ifade ettiğimiz gibi genel olarak, bir üreticinin diğer bir üreticiye yapmış olduğu karşılıksız yararlar ya da kayıplar şeklinde de tanımlanabilmektedir. Ayrıca dışsal ekonomiler bu bakımdan firma karını olumlu ve olumsuz yönde etkileyebileceği gibi makro ekonomik açıdan da sosyal hasılanın maksimize edilmesine katkıda bulunarak, sosyal hasıla açısından büyük önem taşıyacaktır (224).

(222) Ahmet Çimen, a.g.e., s. 25, 26.

(223) Gülten Kazgan, Uluslararası Ekonomi, s. 187, 188.

(224) Erol iyibozkurt, Uluslararası İktisat, s. 212, 213.

222.3. Yatırımlar ve Yabancı Sermaye Üzerindeki

Etkiler

Gümrük birliğinin kurulmasıyla ortaya çıkan dinamik etkilere bir diğeri de, belirsizliğin azalmasıyla yatırımlar ve yabancı sermaye akımı üzerinde meydana gelen değişimlerdir. Çünkü gümrük birliği tipindeki bir ekonomik entegrasyon, kaynakların etkinliğinde ve milli gelirde bir artış meydana getirerek, tasarrufların ve yatırımların artmasını sağlaması durumunda, iç yatırımlardaki artışa paralel olarak üçüncü ülkelerden de yabancı sermaye dışı sağlanabilir (225). Şimdi bu etkileri inceleyelim.

222.3.1. Yatırımlara Etkisi

Gümrük birliği ile büyüyen piyasa, küçük piyasaya oranla gerek girdi sağlamada gerekse dışa bağımlılık yönünden belirsizliği azaltıcı koşullara sahip olduğu gibi, ölçek ekonomileri kanalı ile sermayenin marjinal etkinliğini arttırması sonucu yatırımları da etkileyebilmektedir (226).

Ekonomik entegrasyon sonucunda, gerek ülkeler arasında piyasanın büyüklüğü, gerekse alt yapı yatırımlarının

(225) Şinasi Kara, a.g.e., s. 39, 40.

(226) Ahmet İncekara, a.g.e., s. 82.

geliştirilmesi üretken yatırımları uyararak, ulusal ve uluslararası sermayeyi bu ülkeler lehine geliştirebilir (227). Yatırımların gelişmesi sonucunda piyasa hacminin gelişmesi ve entegrasyon bölgesi içinde üretimin daha etkin ellerde toplanması bölgeye önemli ölçüde yabancı sermaye yatırımlarının çekilmesine neden olabilecektir. Ekonomik entegrasyonun ileri bir aşaması olarak görülen AB'ye 1960'lerden sonra akan Amerikan sermayesi bunun açık bir örneği olarak gösterilebilir (228).

Öte yandan yapılan yatırımların niteliğinde üretimi etkileyerek üretim faktörlerine hareket kazandırabilmektedir. Özellikle emek yoğun yatırımlar istihdam düzeyini artırırken, sermaye yoğun yatırımlar istihdam düzeyini azaltabilmektedir (229). Bu nedenle ülkeler arasındaki entegrasyon sonucunda faktör dolaşımını sağlayarak üye ülkeler arasında faktör eşitsizliğini azaltabilmektedir.

2223.2. Yabancı Sermayeye Etkisi

Gümrük birliğinin, yabancı sermaye üzerinde iki tür etkisi bulunmaktadır. Öncelikle, birlik dışından birlik üyesi ülkelere sermaye akışı sağlanmakta, ikinci olarakta

(227) Besim Üstünel, *Milletlerarası İktisadi Birleşmeler Teorisi-Avrupa Müşterek Pazarı ve Türkiye*, s. 52. 53.

(228) Ahmet Gökdere, a.g.e., s. 114, 115.

(229) Halil Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat*, s. 209.

üyeler arasındaki sermaye akışı etkilenmektedir. Birlik dışı ülkelerden birliğe üye ülkelere sermaye akışının hızlanması ekonomik entegrasyonun yarattığı ticaret saptırıcı etkinin artmasına bağlıdır (230). Ticaretin birlik dışından birlik üyesi ülkelere doğru sarması birliğin üçüncü ülkelerden yaptığı ithalatı önemli ölçüde azaltmaktadır. Birlik dışında kalan ülke firmaları ise birlik içerisinde üretim yapmaya çalışacaklardır. Bu nedenle ekonomik entegrasyon yabancı sermayeyi birlik içerisine çekecektir.

Ekonomik entegrasyonun kısa dönemde sermaye akışını hızlandırması beklenmemelidir. Çünkü dışarıdan elde edilecek kaynaklardan en sağlıklı olan yabancı sermaye için önemli olan geniş piyasa değil, genişleyen piyasa"dır (231). Eğer, ekonomik entegrasyonun yarattığı diğer dinamik etkiler ülkede verimlilik, gelir artışı ve sermayenin marjinal verimliliğinin yükselmesine neden oluyorsa, ancak o zaman ülke yabancı sermaye için cazip hale gelecektir.

Öte yandan birliğin vadettiği istikrar da birlik dışından birliğe sermaye akışını hızlandıran bir faktördür. Bununla beraber önemli bir konuyu da burada belirtmekte ya-

(230) Rıdvan Karluk, **Ekonomik Birleşmeler Teorisi Türkiye'nin AET Üyeliği ve Sanayileşme Soruna**, s.56.

(231) Mehmet Genceli, **Yabancı Sermayeye Duyarlılık Analizi**, İTO Yay. No: 1991-20, İstanbul, 1991, s. 1, 2.

rar vardır. Eger ekonomik entegrasyona giden ülkeler arasında gelişme farkları varsa, Myrdal'ın "Geri Bırakma Etkisi" (Backword effect) olarak tanımladığı etki (232) ortaya çıkar ve sermaye birliğin gelişmişlik derecesi yüksek bölgelerine akarken, bölgeler de kendisinden daha geri olan bölgelerin sermayesini kendine doğru çeker. Bu durum ise gelişmeye açık olan bölgelerin daha da gerilemesine yol açarak, mevcut olan gelişmişlik farkını daha da arttırır. Kısaca, üye ülkeler arasında gelişmişlik farkı bulunuyor veya birliğe üye bir ekonomide bölgeler arası gelişmişlik farkı mevcut ise, gümrük birliği tipindeki bir ekonomik entegrasyon, bu gelişmişlik farkının kapatılmasını daha da zorlaştıracaktır (233).

(232) Gunnor Myrdal, a.g.e., s. 57.

(233) Tomris Yılmaz, a.g.e., s. 41.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

UYGULAMADA EKONOMİK ENTEGRASYON

Teorik çerçevede gördüğümüz ekonomik entegrasyon uygulamada da çeşitli şekillerde görülebilmektedir. Uygulamada görülen ekonomik entegrasyon hareketleri genellikle ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre ayrılmaktadır. Yani kimi zaman gelişmiş ülkeler arasında bir ekonomik entegrasyona gidilirken, kimi zamanda gelişmekte olan ülkeler arasında ekonomik entegrasyon kurulabilmektedir.

Temel ayrım bu olmakla beraber uygulamada görülen ekonomik entegrasyonlar, coğrafi entegrasyon esasına göre de oluşabilmektedir. Örneğin Avrupa, Asya, Amerika ve Afrika'da ekonomik entegrasyonlar görülebilmektedir. Bu tip ekonomik entegrasyonlar içinde ise, sadece o bölge içinde yer alan ülkeler ekonomik entegrasyona dahil edilmekte ve belli bir bölgenin ülkelerine yönelik uluslararası ekonomik entegrasyon kuruluşları oluşturulmaktadır.

Uygulamada görülen ekonomik entegrasyonların bir diğer sınıflandırılış şeklinde ise ülkelerin dini inanışları veya sahip oldukları bir takım özellikler etkili olabilmektedir. İslam ülkeleri arasında kurulan ekonomik entegrasyon hareketleri, petrol ihraç eden ülkeler (OPEC) ara-

sındaki ekonomik entegrasyon hareketleri buna örnek olarak verilebilir. Bunun dışında tarihsel açıdan da, 1. Dünya Savaşı öncesi veya 1. Dünya Savaşı sonrası şeklinde de uygulamadaki ekonomik entegrasyonlar ifade edilebilir.

Biz bu bölümde uygulamada görülen ekonomik entegrasyonları gelişmişlik kıstası çerçevesinde inceleyeceğiz. Özellikle gelişmiş ülkelerce oluşturulan ekonomik entegrasyonların etkin bir konuma sahip olduğu gönümüzde, geliştirmekte olan ülkelere gerçekleştirilen ekonomik entegrasyon hareketleri de yavaş yavaş güç kazanmaktadır. Bu nedenle burada en temel bölgesel ekonomik entegrasyon hareketlerini gelişmişlik kıstası çerçevesinde gördükten sonra, Türkiye'nin bu ekonomik entegrasyon hareketleri içindeki yerini yani bu ülkelerle olan ilişkilerini inceleyeceğiz.

3.1. Gelişmiş Ülkelerce Gerçekleştirilen Ekonomik Entegrasyonlar

Ülkelerarası ticaret ilişkilerinin geliştirilebilmesi ve ekonomik entegrasyonun oluşturulabilmesi amacıyla çeşitli entegrasyon hareketleri yapılmıştır. İlk ekonomik entegrasyon hareketi ise 19. Yüzyılın başlarında Almanya'nın oluşturduğu gümrük birliği türündeki bir ekonomik entegrasyondur (234). Bu entegrasyonun başarılı olması

(234) Emin Ertürk, *Ekonomik Entegrasyon Teorisi*, s. 164.

ekonomik ve siyasi birliğin yolunu açmıştır. Diğer bir örnek olarak da I. Dünya Savaşından sonra meydana gelen İngiliz Uluslararası Topluluğu'nu verebiliriz.

Dünya'da meydana gelen bu tür birlikler ve ekonomik entegrasyon hareketleri, genellikle gelişmiş ülkelerin oluşturduğu ve başarılı olan ekonomik entegrasyon hareketleri olarak ortaya çıkmıştır. Ülkeleri ekonomik entegrasyona yönelten ekonomik, politik, ve sosyo-kültürel etkenler bulunmaktadır (235). Ülkeler arasında karşılıklı menfaat ilişkisine dayalı bir ekonomik entegrasyonun kurulması ile o bölgede barış ve güvenliğin sağlanacağı ve istikrarlı bir bölgenin oluşumuna yardımcı olacağı düşüncesi ağırlıklı olarak kabul görmüştür (236).

Ekonomik ve siyasi birliklerin oluşabilmesi için tarih boyunca çaba sarfedilmiş ve çeşitli şekillerde teşebbüslerde bulunulmuştur. Bu düşünceler ekonomik ve politik mücadelenin yoğun olduğu Avrupa'da büyük bir önem kazanmıştır. Ancak bu düşüncelerin geçerlilik kazanarak uygulamaya geçirilebilmesi ekonomik ve politik alandaki değişimin ger-

(235) Rıdvan Karluk, **Küreselleşen Dünyada Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar**, 3. Baskı, Tütünbank Yayınları, İstanbul, 1996, s. 7.

(236) Rıdvan Karluk, **Küreselleşen Dünyada Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar**, s. 8, 9.

çekleşmesi sonucuna bağlı olmuş ve bu çerçevede ele alınarak uygulamaya konmuştur (237).

Gelişmiş ülkeler arasında gerçekleştirilen ekonomik entegrasyon uygulamalarını da 4 alt başlıkta inceleyeceğiz. Bunlar da dünya ticaretinin paylaşıldığı büyük çaplı entegrasyonlardan AB, NAFTA, APEC ve EFTA'dır (238). Şimdi sırasıyla bunları görelim.

31.1. Avrupa Birliği (AB)

Avrupa Topluluğu oluşumu fikri, 1948 yılında Belçika, Hollanda, Lüksemburg'un katılımıyla oluşan Benelux Birliği ile start almış ve daha sonra bu ülkelere Fransa, Almanya ve İtalya'nın katılımıyla 1951'de oluşturulan Avrupa Kömür ve Çelik Birliği (AKÇT-ECSC) ile temele oturtulmuştur. Avrupa Kömür ve Çelik Birliği'nin amacı kömür ve çelik üretiminin düzenlenmesi yolunda bu ülkelerin yararını öngörmekteydi. Bu yüzden AKÇT'yi oluşturan ülkeler iki sektörle sınırlı olan bu deneyimi, ekonominin tümüne yaymak ihtiyacını duymuşlardır (239).

(237) Abdullah Gül, a.g.e., s. 175, 176.

(238) Nusret Ekin, **Küreselleşme ve Gümrük Birliği**, İTO Yay. No: 1996-32, İstanbul, 1996, s. 4-6.

(239) Haluk Günugur, "Avrupa Entegrasyonu", **Ekonomik Yaklaşım**, C.4, Sayı: 9, Yaz 1993, s. 49.

Avrupa'da oluşturulacak bir ekonomik entegrasyon ile ortaya çıkacak büyük piyasanın sağlayacağı ekonomik ve siyasi avantajlar, ülkelerin daha geniş kapsamlı hareket etmelerine neden olmuştur. Bu sebeble aynı ülkeler tarafından 5 Şubat 1957 yılında Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (AAET-EUROTOM) ve 25 Mart 1957'de Roma Anlaşması diye belirtilen Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) anlaşmaları imzalanmıştır. Anlaşmalar 1 Ocak 1958'den itibaren yürürlüğe girmiş ve daha sonra 1965'te kabul edilen Birleştirme Anlaşması ile de AKÇT, AET ve AAET organlarının birleştirilmesiyle oluşan Avrupa Topluluğu 1993 yılından itibaren Avrupa Birliği (AB) ismiyle literatürlerde yer almıştır (240).

Roma Anlaşması'yla görevi Ortak Pazarı kurmak ve üye ülkelerin ekonomi politikalarını uyumlaştırmak, Topluluk dahilinde ekonomik faaliyetleri sürekli ve eşit olarak geliştirmek, artan istikrarı refaha yansıtmak olarak belirtilen Avrupa Topluluğu'nun yürüteceği faaliyetler (241).

- Üye ülkeler arasındaki gümrük vergi ve kotalarının kaldırılması,

(240) Yakup Kepenek, "Avrupa Topluluğu'nda Ekonomik Bütünleşme Sorunu", ODTÜ Gelişme Dergisi, C.20, S.1-2, Ankara, 1993, s. 113.

(241) Cem Alpar - Tuba Ongun, Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar, ikinci Baskı, Türkiye Ekonomik Kurumu, No: 3, İstanbul, 1985, ss. 198-202.

- Üçüncü ülkelere ortak gümrük tarifelerinin uygulanması ve ortak ticaret politikalarının belirlenmesi,
- Üye ülkeler arasında üretim faktörlerinin serbest dolaşımına yönelik politikalar izlenmesi,
- Tarım ve ulaşım alanında ortak politikalar izlenmesi,
- Üye devletler arasında, ekonomi politikalarının uyumu ve ulusal yasalarda yakınlaşma sağlanması,
- Rekabetin bozulmasını önleyici önlemler alınması,
- Avrupa Yatırım Bankasının kurulması,
- işçilerin istihdam sorunlarına eğilmek ve yaşam düzeylerinin yükselmesine yardım etmek amacıyla, Avrupa Sosyal Fonu'nun kurulması şeklindedir.

Öte yandan AT'nin kuruluş amaçlarını kısaca belirtecek olursak bunlar da (242):

- II. Dünya Savaşı sırasında en yüksek noktaya varan uluslararası çekişmelere ve silahlı bir rekabete son verilmesi,
- Korunan pazarlar arasında küçük parçalara bölünen Batı Avrupa'yı bu ekonomik sınırlamalardan kurtarılması,

(242) Ridvan Karluk, "Avrupa Ekonomik Topluluğu", (Çeviri), Avrupa Ekonomik Topluluğu Üzerine Çeviriler IV, Eskişehir İTİA Yayını, Eskişehir, 1975, s. 3.

- Avrupanın yapıcı enerjisinin, hayat seviyesinin yükselmesi için kullanılmasının sağlanması,
- Birliği, gerek tarım gerekse sanayi kesimlerinde kaynakların en rasyonel bir biçimde kullanılmasında etkili kılmak, sosyal ve teknolojik gelişmenin sağlandığı tek bir ekonomik bölge haline getirilmesi,
- Batı Avrupa Uluslararasıının tek başlarına ayrı ayrı, dünya üzerinde sahip olmadıkları etkiyi beraberce tekrar elde etmelerinin sağlanması,
- Dünya'da barışın güçlü bir kuvveti olmak ve dünyanın fakir ülkelerine ekonomik yardım sağlanmasına yardımcı olunması,
- Dünya dengesine katkıda bulunmak ve uluslararası hukukun gelişmesinin sağlanması.

Avrupa Birliği'nde bugün üye ülkeler kendi aralarındaki mal dolaşımında tarife ve kotaları kaldırmışlardır. AB içinde gümrükler sadece mali vergilerin toplanması ve gelen malların kaynağının belirlenmesi amacıyla kullanılmaktadır (243). Ancak, Avrupa Birliği içinde ticarete konu olan mallardan hiçbir şekilde gümrük vergisi alınmamaktadır. Birlik ülkeleri, birlik dışındaki ülkelere karşı da ortak gümrük tarifesi yürürlüğe koymuştur. Sanayi ürünlerinde bu vergi ortalama % 9 olup, Roma Anlaşmasıyla Birliği

(243) Haluk Ceyhun, a.g.e., s. 39, 40.

oluşturan Fransa, Almanya, İtalya ve Benelüks ülkelerinin gümrük tarifelerinin aritmetik ortalamasının alınması ile bulunması öngörülmüştür (244).

İşgücünün serbest dolaşımı da yasal açıdan gerçekleşmiş durumdadır. Birliğe üye ülkelerin vatandaşları, kendi ülkelerinden topluluğa üye diğer bir ülkeye serbestçe gidip, yerleşebilir ve çalışabilirler. Gittikleri yerlerde ise o ülkenin vatandaşlarına sağlanan tüm haklardan (sosyal güvenlik, çocuk ödeneği, emeklilik, v.s.) yararlanabilirler.

Avrupa birliği, sanayi alanında olduğu gibi tarım ürünleri alanında da serbest dolaşımı gerçekleştirmiştir. Kısaca AB’de, üye ülkeler arasındaki hizmet, sermaye ve işgücünün serbest dolaşımının sağlanması dışında; dış ticaret, tarım, sanayi, rekabet, vb. gibi bir takım ortak politikalar da uygulanmaktadır (245).

Avrupa birliği’nin başlıca dört organı vardır. Bunlar, Avrupa Parlamentosu, Adalet Divanı, Bakanlar Konseyi ve Avrupa Komisyonu’dur (246). Bu organlar, Birliğin

(244) Erol İyiboçuk, Ekonomik Sorunlarımız, Örnek Kitapevi, Bursa, 1986, s. 109, 110.

(245) Nevzat Güran-İsmail Aktürk, Uluslararası İktisadi Kuruluşlar, İkinci Baskı, İzmir, 1995, s. 246.

(246) Halil Seyidoğlu, Uluslararası İktisat, s. 220, 221.

amaçlarını gerçekleştirme yetkisiyle donatılmıştır.

AB kurulduğundan beri, sürekli olarak genişlemiştir. 10 Ocak 1973 tarihinde Danimarka, İngiltere ve İrlanda, 1 Aralık 1981'de Yunanistan, 1 Ocak 1986'da İspanya ve Portekiz'in tam üye olarak kabul edilmesiyle üye sayısı 12'ye çıkmış ve daha sonra 1 Ocak 1995'te İsveç, Finlandiya ve Avusturya'nın da dahil edilmesiyle bu sayı 15'e çıkmıştır. Bugünde AB'ne üyelik yarışında Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti ve Slovenya favori olarak başta olmak üzere, Slovakya, Romanya, Malta, Kıbrıs ve Üç Baltık Cumhuriyeti, AB'nin 11 ülkeden oluşan adaylar listesinde yer almakta ve bu ülkeler 1997 yılı içerisinde AB'nin genişlemesi politikası çerçevesinde AB'ye üye olabilmek için yoğun kulis yapmaktadırlar (247).

Kısaca Serbestleşen Doğu Bloku Ülkelerinin de üye olmak için ekonomilerinde önemli gelişmeler göstermesiyle, 1993'ten beri AB olarak adlandırılan ve 21. yüzyıla girerken üye sayısının 20 civarında olacağı tahmin edilen bu ekonomik ve parasal birlik, dünyanın en gelişmiş bloklaşmasına örnek olarak gösterilebilir (248).

(247) Erol Manisalı, *Avrupa Birliğine Alınmayan Türkiye'yi Gümrük Birliğinde Bekleyen Sorunlar*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994, s. 12.

(248) Paul Kennedy, *Yirmibirinci Yüzyıla Hazırlanırken*, T.İş Bankası Yayınları, Ankara, 1995, s. 182.

AB'nin uzun vadeli hedefi ise ortak bir para birimi ve para politikası uygulanması olan EMS (European Monetary System) veya APS yani Avrupa Para Sistemi'dir (249). EMS döviz kurları arasındaki dalgalanmaların azaltılması, ekonomik politikaların birbirine yakınlaştırılması ve ekonomik yapıların birbirine uyumu gibi araçlarla desteklenmiştir (250). ECU (European Community Unit) yani Avrupa Para Birimi döviz kurlarına müdahale ve kredi yardım mekanizmalarının uyumlu bir niteliğinden meydana gelir.

Avrupa Birliği üyesi ülkeler arasında 1 Ocak 1999'dan itibaren tek para birimi olması planlanan ve 1 Ocak 2002'den itibaren de piyasaya çıkacak olan Avrupa Para Birimi veya bir başka adıyla Euro'nun küçük birimleri olan madeni paraların şekli üzerinde de bir uyumsuzluk mevcuttur. Alman Otomat Üreticileri Birliği Başkanı Harro Bunke, sadece Almanya'da dört milyon otomat olduğunu ileri sürerek, Avrupa Para Birimi olan bu küçük madeni paraların köşeli olmasının büyük sorun yaratacağını ifade ederken, Alman Körler Dernekleri Federasyonu Başkanı Horst Stolper de, yaşlıların ve körlerin paraları ayırt edebilmesi için

(249) David Begg-Stanley Fischer-Rudiger Dornbusch, *Economics*, Fourth Edition, Mc Graw-Hill Book Company, England, 1994, s. 617, 618.

(250) Robert Jones, *The Politics and Economics of the European Union (An Introductory Text)*, Edward Elgar publishing, London, 1996, s. 184, 185.

köşeli olmasının mecburi olduğunu söylemektedir (251).

EIB (European Investment Bank) veya AYB (Avrupa Yatırım Bankası) ile globalleşme yolunda önemli bir yer tutan yapısal ayarlamalar konusuna ilişkin olarak, yeterince gelişmemiş yörelerin kalkınma sorunlarına çözüm aranmaktadır (252). Üyeleri AB ülkeleriyle sınırlandırılan Banka üye devletlerin kamu ve özel kesimlerinin Avrupa toprakları üzerindeki girişimlerine yatırım kredi verir. Banka, yatırımın yapılacağı ülke garantisiyle kredi verdiği gibi, ülke veya kuruluşların diğer kaynaklardan sağlayacağı kredilere de garantör olabilir (253).

31.2. Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (NAFTA)

Hızla globalleşen dünyadaki yeni uluslararası işbölümü arayışlarında önemli bir alternatif olarak görülen ticari bloklaşma olgusunun üç bloğundan biri olan Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (NAFTA), ABD, Kanada ve Meksika arasında 12 Ağustos 1992 yılında imzalanan ancak fiilen 1994'te yürürlüğe giren bir anlaşmayla Serbest Tica-

(251) Hürriyet Gazetesi, 19 Mart 1997, s. 4.

(252) Cem Alpar-Tuba Ongun, *Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Kuruluşlar*, s. 211.

(253) Rıdvan Karluk, *Küreselleşen Dünyada Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar*, s. 287, 288.

ret Bölgesi oluşturulması şeklinde meydana gelmiştir (254).

NAFTA'nın (North American Free Trade Agreement) ortaya çıkışı 1980 yılında zamanın ABD Başkanı Ronald Reagan tarafından, Yucatan eyaletinde bir serbest ticaret bölgesi oluşturulması fikri ile olmuştur. Her ne kadar bu öneri ile ilgili ileriye yönelik bir çalışma gerçekleşmemiş olsa da, bu düşünceden on yıl sonra Meksika Devlet Başkanı Carlos Salinas de Gantari tarafından, ABD ile ekonomik ortaklık fikrinin ortaya atılmasıyla, serbest ticaret bölgesi kurulması önerisi tekrar gündeme getirilmiştir (255).

NAFTA düşüncesinin gerçekleşebilmesi için temel etkenler olarak, son onbeş yıldan fazla zamandır, globalleşmedeki bozulmalar ve bölgesel düzenlemelerdeki genişlemeler gösterilmektedir. Ayrıca NAFTA'nın doğmasında rol oynayan önemli nedenlerden biri de, her üç ülkenin ekonomik ve ticari ilişkileri çerçevesinde önemli oranda karşılıklı bağımlı durumda bulunmalarıdır (256). Örneğin Kanada ile ABD zaten hem ticari hem de yatırımlar açısından geniş ölçüde ortaklaşa hareket ediyorlardı.

(254) Halil Seyidoğlu, Uluslararası iktisat, s. 251.

(255) DPT, Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler, s. 71, 72.

(256) Ahmet Incekara, a.g.e., s. 113.

NAFTA'nın yürürlüğe girmesiyle 362 milyon nüfuslu ve 6.3 trilyon dolarlık GSMH'sı olan, dünyanın en büyük serbest ticaret bölgesi oluşturulabilecek ve iş standartları ile yöresel sorunlar, sözleşmenin paralelinde çözümlenecektir (257). NAFTA'nın, üye ülkelerin ekonomileri üzerindeki bu etkilerinin yanında, dünya ekonomisine etkileri ve dünya ticaretinin bölgesel bloklaşması açısından çok daha büyük bir önem taşımaktadır.

Meksika NAFTA ile ABD pazarına serbest giriş garantisini almakta ve böylece ABD ile ticareti arttırmaktadır. NAFTA, ABD'nin korumacılık tehdidini azaltmaktadır (258). Meksika'nın ekonomik stratejisi, yabancı yatırımlara bağlılık ve ihracatın düzenlenmesidir. NAFTA ile ABD pazarına girişin düzenlenmesiyle, Meksika'nın imalat sanayinin ihracat yapısında gelişmeler kaydedilecektir. Eğer yabancı yatırımcılar uzun dönemli planlarda kararlılık içerisinde olurlarsa daha fazla yabancı sermaye girişi sağlanabilecektir.

ABD'nin NAFTA hakkındaki fikirleri ise ekonomik politik olarak ikiye ayrılmaktadır (259). Kimi Amerikalılar serbest ticaret ve yatırımlardaki artış ile ABD'nin ihrac

(257) Erol iyibozkurt, Uluslararası iktisat, s. 214, 215.

(258) Nevzat Güran-İsmail Aktürk, a.g.e., s. 319.

(259) Ahmet İncekara, a.g.e., s. 114.

ürünlerinde ve Meksika'nın ithal talebinde büyüme olacak ve bu rekabet tarzındaki büyüme ile ABD'de iş imkanları yaratılacaktır. Yani NAFTA ile Meksika'nın dış ticaret politikası ABD'ye daha fazla bağlanacak ve Meksika'dan göç azaltılarak Meksika'nın politik yapısında bir düzelme meydana gelebilecektir.

Bir başka açıdan Meksika ile serbest ticaretin oluşturulmaması durumunda bunu Japonya'nın gerçekleştirebileceği, sayet proje gerçekleşirse Japonya'nın Meksika pazarına girmesinin engelleneceği ileri sürülmektedir. Çünkü Japonya ve çevresindeki sanayileşen ülkeler zaten ABD pazarına ihracat ve yatırım olarak büyük oranda yerleşmiş durumdadırlar. ABD malları uzakdoğu malları ile rekabet etmekte zorlanmakta hatta ABD dış ticaret açığının çok büyük bir yüzdesi bu ülkelerle olan dış ticaretinden dolayı ortaya çıkmaktadır (260). Ayrıca Amerikalı yatırımcılar Meksika'da yeni iş imkanları yaratmazlarsa, Meksikalı göçmenler ABD'ye gelmeye devam edecek ve NAFTA'nın gerçekleşmemesi durumunda da Meksika ekonomisi daha kötüye gideceğinden, ABD'den olan ithalatında da bir azalma ortaya çıkacaktır (261).

(260) Hamish McRae, 2020 Yılında Dünya, Çev: Zülfü Dicleli, Anadolu Grubu Yayınları 2, İstanbul, 1996, s. 44, 45.

(261) Gülten Kazgan, Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Yeri, s. 62.

NAFTA'nın oluşumuna karşı çıkan bir kesim Amerikalılar ise Meksika'daki ucuz işgücünden dolayı Amerikan firmalarının bu ülkeye yatırım yapmaya yöneleceği ve bundan dolayı ABD'den giden sermaye yüzünden bir çok kişinin işsiz kalacağı şeklinde düşünmekte ve ayrıca serbest ticaret ile birlikte ABD'nin Meksikaya yaptığı yarı mamul ihracatın ithalat olarak kendisine dönebileceği, ABD tarafından Meksika'ya yapılacak sermaye ihracının ABD'ye herhangi bir kazanç sağlamayacağı durumunda bu düşüncelere ilave edilmektedir (262). Birde ABD tarafından Meksika'ya yapılacak yatırımların tahmin edilenin aksine Meksikalı işçilerin gelir düzeylerini arttırmayacağı düşüncesi öne sürülmüştür.

Kanada ile ABD arasında oluşturulmuş olan serbest ticaret anlaşması sonucunda Kanada'nın büyümesinde bir durgunluk yaşanmış olmasına rağmen, Amerikan firmaları anlaşma gerçekleşmeden önce Meksika'ya yatırım yapmaya başlamışlardır. Öte yandan Meksika ekonomisi, ABD ekonomisinin % 4'ü büyüklüğünde olmakla beraber ABD, ihracatının % 6'sını Meksika'ya yapmaktadır (263). Dolayısıyla serbest ticaret Meksika ekonomisinde daha büyük etki yapabilecektir. Meksika'nın toplam ihracatının % 70'i ABD'ye yapılmakta ve bu da GSMH'nin % 14'ünü oluşturmaktadır. ABD'nin dün-

(262) Ahmet Incekara, a.g.e., s. 114, 115.

(263) Rıdvan Karluk, *Küreselleşen Dünyada Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar*, s. 366.

yada en fazla ticari ilişkide bulunduğu ülke Kanada olup, ikinci Japonya ve üçüncü olarak Meksika yer almaktadır. NAFTA Ülkeleri toplam dünya ticaretinin % 26'sını gerçekleştirmektedirler (264).

NAFTA'nın belli başlı 5 özelliği vardır (265):

1. NAFTA'nın en temel özelliklerinden biri ekonomik entegrasyon sürecinin, serbest ticaret anlaşması aşamasında bir entegrasyonu öngörmesi,

2. NAFTA serbest ticaret anlaşmaları içinde, kapsadığı alanlar itibariyle günümüzün en geniş kapsamlı olanıdır. NAFTA çerçevesinde yer alan konular; Enerji, Otomobiller, Tekstil-Giyim, Tarım, Finansal Hizmetler, Ulaşım, Haberleşme, Yatırımlar, Fikri Mülkiyet Hakları, Çevre, işçilere ilişkin Düzenlemelerdir (266).

3. NAFTA'nın kayda değer bir özelliği de, ilk kez gelişen bir ülkenin (Meksika'nın), bir gelişmiş ülkeler en-

(264) Şamil Ünsal, "Free Trade Agreements and North American Free Trade Agreement", Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, Prof.Dr. Bedi N. FEYZİOĞLU'na Armağan, İ.Ü.Yay.No: 3694, İstanbul, 1993, s. 291.

(265) Ahmet İncekara, a.g.e., s. 115-118.

(266) G.C.Hufbauer-J.J.Schott, **NAFTA An Assessment**, Revised Edition, Institute for International Economics, Washington D.C, 1993, s. 120, 121.

tegrasyonuna, serbest ticaret anlaşması çerçevesinde dahil olmasıdır.

4. NAFTA'nın bir diğer özelliği ise ileride büyük bir genişleme potansiyeline sahip olmasıdır. Ekonomik entegrasyonların ülkelerin çıkarlarını karşılıklı olarak arttırdıkları takdirde başarılı olacakları prensibi çerçevesinde NAFTA'da özellikle Meksika'nın elde edeceği ekonomik katkılar (Dolaylı yada Doğrudan) ile entegrasyon hareketinin güneye doğru daha hızlı yayılmasına yardım edecektir. Ayrıca NAFTA'nın başarısı yatay genişlemeyle birlikte dikey bir bütünleşmeye de yol açabilecektir. Yani serbest ticaret bölgesi şeklindeki entegrasyon, gümrük birliği derecesine de ulaşabilecektir.

5. NAFTA, AED'nin çok taraflı serbest ticaretin geliştirilmesini hedefleyen GATT sürecine rağmen, bölgesel bir entegrasyona giderek, dünyadaki bölgeselleşme hareketine hız kazandırmaktadır.

Kısaca NAFTA üye ülkeler arasında tüm ticareti ve yatırımları sınırlayıcı engellerin GATT kuralları çerçevesinde ve belli bir geçiş süreci dahilinde kaldırılarak bölgede bir serbest ticaret alanı oluşturulmasını hedeflemiş-

tir (267). Değişik gelişmişlik düzeyindeki ülkeleri biraraya getiren ve de Japon rekabetinden korunmak ve alternatif bir pazar oluşturulması hedeflenen NAFTA Anlaşması Kanada ve ABD'de Kongresinde onaylandıktan sonra 1 Ocak 1994'ten itibaren yürürlüğe girmiştir. 1994 yılı içerisinde dördüncü ülke olarak Şili'nin daha sonra da Arjantin'in NAFTA'ya girmesi beklenmekte ve bir süre sonra da tüm Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (LAFTA) ülkelerinin, NAFTA çatısı altında toplanmaları da beklenmektedir (268).

31.3. Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC)

Dünya ticaretinin, dolayısıyla dünya uygarlığının merkezi bir zamanlar (17. yüzyılda) Akdenizli. Daha sonra bu merkez, Atlantik Okyanusuna kaydı. 1970'lerden sonra ise giderek Pasifik bölgesine kaymakta ve bu çerçevede bir bölgesel ekonomik entegrasyon olarak oluşturulan APEC (Asia-Pacific Economic Cooperation), dünya ticaretinin ağırlık merkezinde yer alan ülkelerin bölgesel ekonomik entegrasyon girişiminin uzun vadede Pasifik havzası ülkeleri arasında NAFTA'ya benzer bir serbest ticaret bölgesi

(267) DPT, *Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler*, s. 71, 72.

(268) D.Kujawa-H.S.Kim-H.J.Kim, "A North American Free Trade Agreement: The First Step Toward One America", *Multinational Business Review*, Fall, 1993, s. 21.

şeklinde oluşturulması tasarısını içermektedir (269).

1989 yılında Avustralya'nın Canberra kentinde ASEAN üyesi ülkeler (Brunei, Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur ve Tayland) ile ABD, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, Japonya ve Güney Kore'den oluşan oniki ülkenin katılımıyla başlayan APEC, 1991 yılında Çin Halk Cumhuriyeti, Tayvan ve Hong-Kong'un, 1993 yılında Meksika ve Papua Yeni Gine'nin, 1994 yılında da Şili'nin katılımıyla üye sayısını 18'e çıkarmıştır (270).

APEC başlangıçta bölgesel kalkınmayı desteklemek gibi ortak bir hedefi belirleme amacı taşırken 1993 yılından sonra ABD'nin etkisiyle karşılıklı yarar sağlayan bir ekonomik entegrasyon şekline dönüşmüş ve AB, EFTA, NAFTA gibi ticari blokleşmelere karşı koyma amacı ön plana çıkmıştır. APEC'in kuruluşunda NAFTA üyesi ülkeler entegrasyonun dışında tutulmak istenmiş, ancak Japonya'nın Bölge'de tek başına egemen olmasını önlemek amacıyla ABD, Kanada ile birlikte bu örgütlenme içinde yer almak için gayret etmeye başlamıştır.

Avustralya'nın önerisiyle 1993 Seattle Toplantısı'ndan sonra, ilk defa yapılan bir Devlet Başkanları Zirvesin-

(269) Rıdvan Karluk, *Küreselleşen Dünyada Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar*, s. 39.

(270) Nevzat Güran-İsmail Aktürk, *a.g.e.*, s. 323.

de ne şekil alacağı belli olmayan APEC'e üye olan ülkeler arasında bir serbest dolaşım bölgesi oluşturulması fikri kabul edilmiştir (271). Bu amacı gerçekleştirmeyi sağlayacak ilkeleri ve yöntemleri belirlemek üzere 15 Kasım 1994'te Bogor'da (Endonezya) Devlet Başkanları biraraya gelmişlerdir. Yapılan toplantıda varılan anlaşma sonucunda APEC, dünyanın en önemli bölgesel ekonomik entegrasyon girişimlerinden biri olma niteliğini kazanmıştır. Yine bu toplantıda Pasifik kıyısındaki farklı gelişmişlik düzeyine sahip 18 ülkeyi biraraya getiren ve büyük bir bloklaşmayı temsil eden APEC'in NAFTA ve GATT'dan sonra 2020 yılında ticaret ve yatırımlar üzerindeki sınırlamaların kaldırıldığı bir serbest ticaret bölgesine dönüşmüş olacağıda alınan kararlar arasında olmakla beraber, bu tür sınırlamalar, ABD, Japonya, Avustralya ve Yeni Zelanda gibi gelişmiş APEC ülkeleri tarafından 10 yıl daha erken bir sürede yani 2010 yılına kadar kaldırılacaktır (272).

Asya ve Pasifik havzasında gelişen ekonomik ve ticari ilişkilerin ihtiyaç hissettigi APEC, bölge ülkeler arasında ticaretin serbestleştirilmesi, dış yatırımlar, teknoloji transferi, enerji ve telekomünikasyon gibi alanlarda

(271) Gülten Kazgan, Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Yeri, s. 65.

(272) Kenichi Ohmae, Ulus-Devletin Sonu Bölgesel Ekonomilerin Yükselişi, Çev: Zülfü Dicleli, Türk Henkel Dergisi Yay.No: 6, İstanbul, 1996, s. 103.

işbirliğini öngörmektedir. Ancak üyeler bakımından bir danışma ve görüşme forumu niteliği taşımakla birlikte, bağlayıcı karar alma veya politika belirleme kuruluşu değildir ve yılda bir kere bakanlar düzeyinde toplanır (273).

APEC bir blok olarak dünya ticaretinde önemli ve giderek büyüyen bir yere sahiptir. 18 Üyeli APEC'in dünya ticaretindeki payı 1983'de % 38'den, 1993'de % 46'ya çıkmıştır. Öte yandan APEC ülkeleri büyük ölçüde kendi aralarında ticaret yapmaktadırlar. Bir örnek vermek gerekirse toplam APEC ihracatında APEC içi ihracatın payı 1983'de % 60, 1993'de ise % 70 civarındadır (274). Ancak tüm bölge açısından yüksek olan bölge içi ticaret alt bölgeler itibarıyla (Asya-Amerika arasında) düşük sayılabilecek düzeylerde bulunmaktadır. Öte yandan Asya'daki çoğu APEC ülkesinde (özellikle Çin'de) sanayide koruma oranları çok yüksek ve karmaşık bir görünüm taşımaktadır (275). Bu yüzden APEC'in az gelişmiş ülkelerinin bölge içi ticaret ve yatırımlar üzerindeki engelleri 2020 yılına kadar kaldırmada zorlanmaları beklenmektedir.

Asya-Pasifik aslında çok farklı görüşlerin ve yapılanmaların bulunduğu bir bölgedir. Farklı ekonomik refah

(273) Halil Seyidoğlu, Uluslararası İktisat, s. 254.

(274) Erol İyiboğurt, Uluslararası İktisat, s. 215.

(275) Rıdvan Karluk, Küreselleşen Dünyada Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar, s. 40, 41.

seviyeleri, makro-politik dengeler, bölgesel birlikten çok ikili yada çok taraflı fakat bölünmüş ortaklıkları geçerli kılmaktadır. Zaten APEC'i oluşturan bloklar (Amerika, Asya ve Okyanusya) kendi bölgesel serbest ticaret anlaşmalarını yürürlüğe koymuşlardır. Amerika'da NAFTA, Asya'da ASEAN, Okyanusya'da ise ANZCERTA ticaret ilişkilerini düzenlemektedir. Asya-Pasifik diğer ekonomik entegrasyonlara (AB ve NAFTA'ya) oranla daha az kaynaşmış durumdadır. Aralarında pek çok sorun bulunan ülkelerin (Tayvan ve Çin gibi) aynı yapılanma içinde yer almalarını sağlayan, yani politik olarak da önemli bir işlevi olan APEC'in gelişimi özellikle bölgenin üç ekonomik ve politik devinin (ABD, Çin, Japonya) güçlerinin dengede olmasına bağlıdır (276). Oysa bu üç ülkenin Asya-Pasifik hakkındaki planları ve değerlendirmeleri birbirlerinden oldukça farklıdır. Örneğin bir kısım ASEAN üyeleri ekonomik ve ticari ilişkilerin APEC dışında, sırf bölgeye yönelik (ABD'nin olmadığı) yeni bir örgüt kurulmasından yanadırlar. Çin'de bu konuda yoğun çaba göstermektedir.

Kısaca Blok içinde gelişmişlik düzeyi farklılıkları, Asya'nın kendi içindeki çekişmelerden ve özellikle Çin-Japonya liderlik yarışından kaynaklanan istikrarsızlıklar ve Asya ile Batı'nın (özellikle ABD'nin) Blok içindeki ağırlığı (egemenliği) konusundaki görüş ve tutum farklılıkları,

(276) Nevzat Güran-İsmail Aktürk, a.g.e., s. 324.

APEC'in gelişimini olumsuz yönde etkileyebilecek unsurlardır. ancak bu olumsuzluklar giderilip, hedeflenen serbest ticaret ve yatırım ortamı oluşturulabilirse, APEC'in dünya ticaretinde var olan yeri daha da güçlenecek ve 21. yüzyılda AB, NAFTA gibi ekonomik bloklarla daha sıkı rekabete ve işbirliğine girecektir (277).

31.4. Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (EFTA)

Avrupa'nın ekonomik entegrasyonun uzun vadede hem ekonomik hem de siyasal açıdan, komple bir bütün halinde gerçekleşeceğini düşünenler Avrupa Birliği'ni oluştururken, isviçre, isveç, Portekiz, Norveç, ingiltere, Danimarka ve Avusturya'nın katılımıyla Avrupa Birliği dışında kalan (ilk etapta) yedi ülke 4 Ocak 1960 yılında Stockholm'de Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi'ni (European Free Trade Association-EFTA) kurmuşlardır (278).

Avrupa Birliği'ne göre daha esnek bir yapıya sahip olan EFTA'nın amacı endüstriyel ürünler için gümrükleri tedricen kaldırarak, bir serbest ticaret alanı oluşturmaktır. 1967 yılında ancak gerçekleştirilebilen bu amaç aynı zamanda üye ülkeleri birlik dışındaki ülkelere uygulayacakları tarifelerde serbest bırakmaktadır (279). Yani üye ül-

(277) Rıdvan Karluk, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, s. 29.

(278) Emin Ertürk, *Ekonomik Entegrasyon Teorisi*, s. 166.

(279) Abdullah Gül, *a.g.e.*, s. 178.

kelerin ortak bir gümrük tarifesi yoktur. Bunun dışında üye ülkeler herhangi bir ortak politika izleme ya da ekonomik ve sosyal politikaları harmonizasyonu gibi sorumluluklar altında da değildirler (280).

Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi, Gümrük Birliği'ne benzememekle beraber sadece endüstri malları için gümrük birliği teorisi geçerlidir. ABD'den farklı olarak, ETFA'dan çekilmek ancak bir yıl önceden bildirmek şartıyla mümkün olabilmekte, hizmet ve sermayenin bölge içinde serbest dolaşımı ve dışarıya karşı ortak bir gümrük tarifesi uygulanması söz konusu olmamaktadır (281).

EFTA Ülkelerinin daha sonraları Avrupa Birliği'ne üye olmaları sonucu gittikçe azalmaları, hem EFTA hem de AB ülkelerinin oluşturduğu Avrupa Ekonomik Alanı gibi yeni bir oluşumu meydana getirmiştir. Bu çerçevede Danimarka ve İngiltere 31 Aralık 1972'de, Portekiz ise 31 Aralık 1985'de EFTA'dan çekilerek AB'ne üye olmuşlardır (282).

EFTA'nın kurumsal yapısı AB'den daha basit ve işleyişi de daha esnek olup AB'de olduğu gibi organların uluslararası yetkisi yoktur. EFTA'nın başlıca üç organı vardır.

(280) Charles Kindleberger, a.g.e., s. 227.

(281) Genel Ekonomi Ansiklopedisi 1, a.g.e., s. 249.

(282) Canan Balkır-Muzaffer Demirci, a.g.e., s. 31.

Bunlar; Konsey, Komiteler, ve Sekreteryadır. Konsey, anlaşmanın uygulanmasını, amaçların yerine getirilmesinde karşılaşılan sorunların çözümü, diğer ülke ve uluslararası kuruluşlarla daha yakın ilişkilerin kurulmasına yardımcı olur. Konsey'de karar ve tavsiyeler genelde oybirliği ile alınır ve bu kararlar bağlayıcı bir nitelik taşır (283).

Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi ile Avrupa Birliği arasında 1972 yılında imzalanan serbest ticaret anlaşmaları ile Avrupa Ekonomik Alanı oluşturulmuştur. 1984 yılında iki topluluk, ülkeleri arasındaki uygulanan tüm gümrük ve eş etkili vergiler ile miktar kısıtlamalarını kaldırmışlardır. EFTA ile AB arasında 1989 Ocak ayında Avrupa Ekonomik Alanı ile ilgili malların, sermayenin, işçilerin ve şirketlerin serbest dolaşımının yanı sıra ortak idari yapılarında kurulması düşüncesi önerilmiş, ancak ön görüşmeler yapılmasına rağmen bu düşünceler hala tartışma düzeyinde kalmıştır (284). Bunun da nedeni AB'nin bazı alanlardaki karar mekanizmasının çok uzun zaman gerektirmesidir.

Kısaca EFTA siyasi bir kuruluş olmayıp, fakat bir serbest ticaret ve işbirliği anlaşmasıdır. Üye ülkeler kendi aralarında belirli bir zaman dilimi içinde (kuruluş

(283) Rıdvan Karluk, *Küreselleşen Dünyada Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar*, s. 343.

(284) Erol Manisalı, *Gümrük Birliğinin Siyasal ve Ekonomik Bedeli*, s. 12.

tarihinden itibaren 10 yıl) uyguladıkları gümrük tarifelerini kaldırmayı kabul etmiş olmakla beraber üçüncü ülkelere karşı her ülke kendi tarifelerini uygulamakta serbest olmuştur. Bu haliyle EFTA'nın AB'ye nazaran uygulamada görülen ekonomik entegrasyon tipleri içinde daha gevşek bir kuruluş olduğu görülür (285). Kısaca çok yönlü ve geniş kapsamlı olmıyan EFTA, 1970'lerde çözülmeye başladıktan sonra, 1990'lı yıllarda da tamamen ortadan kalkarak, AB'ye büyük ölçüde katılmış oluyordu.

3.2. Gelişmekte Olan Ülkelerce Gerçekleştirilen Bölgesel Ekonomik Entegrasyon Hareketleri

Gelişmiş ülkelerle beraber, gelişmekte olan ülkelerde bölgesel ekonomik entegrasyonlara büyük bir ilgi duymaktadırlar. Bu nedenle sadece Avrupa Kıtası bölgesel ekonomik entegrasyonun geliştiği tek kıta değildir. Ekonomik entegrasyon hareketleri çevresindeki gelişmeleri bilhassa, pazarı fazla gelişmemiş ülkeler oluşturmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin bölgesel ticaret gruplaşmaları içindeki ihracatlarında veya benzer ülkelerin toplam ihracatlarında oldukça hızlı artışlar olmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin oluşturduğu serbest ticaret bölgesi ve gümrük birliği tipindeki ekonomik entegrasyonların kurulmasındaki bu istek

(285) Erol Manisalı, *Gelişme Ekonomisi*, İ.Ü. Yay.No: 2042, İktisat Fak.Yay.No: 354, İstanbul, 1975, s. 191.

ve arzuya sebep olarak GATT çizgisindeki sertlik gösterilmektedir (286).

Gelişmekte olan birçok ülke kalkınma stratejisi olarak ithal ikameci politikayı seçmiştir. ithal ikamesi sanayileşme stratejisi dışarıdan alınan malların çeşitli koruyucu ve özendirici önlemlerle yurt içinde üretilmesini sağlayarak dış ödeme güçlüklerini azaltacak ve iktisadi kalkınmayı gerçekleştirecektir (287). Bu strateji yatırımların yapılmasında ve ihraç sektörlerinin geliştirilmesinde, kalkınma sürecinde karşılaştırmalı avantajlar yerine uyguladıkları ithal ikameci politikalar ile endüstrilerin sınırlandırılmasını ve ithal ikameci endüstrilerin kurulmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Bu onların hayat standardını yükseltmesini ve küçük endüstri şartlarını yenerek haklılıklarını göstermelerini beraberinde getirecektir (288). Öte yandan, II. Dünya Savaşından sonra gelişmekte olan ülkelerin "koruyucu dış ticaret politikası" aracı ile desteklenen ithal ikamesine dayalı politikaları tüketim mallarında başarılı olduysa ara ve yatırım mallarını yönelik yatırımlarda döviz darboğazına girilmiş ve 1960'ların

(286) Bo Södersten, a.g.e., s. 238.

(287) Bahar Şanlı, **Sanayileşme Stratejileri ve Türk Dış Ticareti**, Işıkli Yayın-Tanıtım, İstanbul, 1997, s. 8.

(288) Mordechai Kreinin, **International Economics A Policy Approach**, 2. Edition, New York, 1975, s. 385.

ikinci yarısından itibaren ihracata yönelik sanayileşme stratejisinin izlenmesi ağırlık kazanmıştır (289).

Büyüme eğilimindeki bu stratejilerin ileri düzeydeki diğer enstrümanları, dış pazarlara geniş bir biçimde açılmayı, üretimde yoğunlaşmayı ve teknolojik devrelerde endüstrilerin karşılıklı dayanışmasını gerektirmektedir(290). Gelişmekte olan ülkeleri bu yöne yöneltten başlıca sebep, sanayileşmenin hızlandırılması olmaktadır. Ancak gelişmekte olan ülkelerin hepsinin oluşturdukları ekonomik entegrasyon başarılı olamamakla birlikte istedikleri neticeyi de alamamaktadırlar (291).

Gelişmekte olan ülkelerin oluşturdukları ekonomik entegrasyonda ticaret saptırıcı etkilerin dışında, ticaret yaratıcı etkilerde olabilmektedir. Kendi ülkelerinde olan endüstrinin başka ülkelerde kurulmaları, ilgili ülkeden aldığı başka bir ülkeden alarak ticaret saptırıcı etki yapabilir. Yeni endüstrilerin o ülkede kurulması ise ticaret üzerinde olumlu bir etki yapacaktır. Yeni endüstrilerin kurulmasında tartışmalar doğaldır. Çünkü farklılaşmış ürün-

(289) Yusuf Tuna, **Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye**, T.C.Dz.K.K.Deniz Harp Okulu Komutanlığı, İstanbul, 1990, s. 45, 46.

(290) M.Kreinin, **a.g.e.**, s. 385.

(291) M.Nevres Turhan, **Sanayileşme Düzeyleri Farklı Uluslararası İktisadi Bütünleşmeye Doğru**, Ankara, 1980, s. 27, 28.

ler ile endüstriler arasındaki ticaretin artmasında, bütün üye ülkeler arasındaki mevcut bulunan dengeyi sürdürmenin zorluğu mevcuttur (292). Fakat bu ülkelerin ekonomilerini birleştirmeleri rekabeti arttırır. Aralarında ekonomik entegrasyona giderek dışarıya karşı korumacı tutumlarını sürdürmeleri halinde, birlik içinde rekabetin artmasına sebep olacaktır. Çünkü gelişmiş ülkeler için geçerli olan karşılaştırmalı maliyetler gelişmekte olan ülkeler için geçerli değildir. Gelişmekte olan ülkelerin maliyetleri diğerlerine göre daha yüksek olabilir. Gelişmekte olan ülkelerin amacı sanayileşme olduğuna göre de, bu durum sanayileşme gerçekleşene kadar devam edecektir (293).

Ekonomik entegrasyon dışında kalan ülkelere karşı uygulanan korumacı politikalar, içeride rekabetin artmasına ve ekonominin daha optimum kullanılmasını sağlayabilir. Buna örnek olarak Orta Amerika Ortak Pazarı'nı (CACM) gösterebiliriz. Diğer taraftan geleneksel gümrük birliği teorisine göre de gelişmekte olan ülkeler arasında ekonomik bütünleşme hareketleri üye ülkelere önemli yararlar kazandırmamaktadır. Çünkü gelişmekte olan ülkelerin kaynaklarını optimum kullanımından çok işsizlik, alt yapı yatırımlarının azlığı, teknik ve kalifiye işgücü yetersizliği ve ilkel

(292) John Williamson, *The Open Economy and The World Economy*, A Textbook in International Economics, New York, 1983, s. 98, 99.

(293) Erol Manisalı, *Uluslararası Ekonomi*, s. 125, 126.

madde ihracatçısı konumunda olmaları ve finansman yetersizliği gibi sorunları bulunmaktadır. Fakat büyük piyasanın oluşması büyük ölçekli üretim yapılarak, yeni teknolojilerin kullanılmasına, yabancı yatırımların artarak gelişmekte olan ülkelerin sanayileşmelerinin hızlanmasına ve ödemeler bilançosunda olumlu etkilere yol açacaktır.

Biz burada geliştirmekte olan ülkelere gerçekleştirilen bölgesel ekonomik entegrasyon hareketlerini ise bulundukları kıtalara göre inceleyeceğiz. Bu şekilde sırasıyla Amerika'da, Afrika'da ve Asya'da uygulamada görülen bu bölgesel anlamdaki ekonomik entegrasyon hareketleriyle, her kıtadaki önemli entegrasyon oluşumlarını göreceğiz. Şimdi tek tek bunları inceleyelim.

32.1. Amerika'da Ekonomik Entegrasyon Hareketleri

Amerika kıtasında bölgesel anlamda uygulamada görülen birçok ekonomik entegrasyon hareketi bulunmaktadır. Özellikle Amerika ve Kanada gibi gelişmiş ülkelere gerçekleştirilen Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (NAFTA) ve Kanada-AED Serbest Ticaret Anlaşma (CUSTA)'nın başarılı olması, bu kıtada yer alan geliştirmekte olan ülkeleri de bir arayış içine sokarak, bu ülkelerin de kendi aralarında bir

bölgesel ekonomik entegrasyon oluşturmalarına sebep olmuştur (294).

Burada da sırasıyla gelişmekte olan ülkelerce oluşturulmaya çalışılan bölgesel ekonomik entegrasyon hareketlerinden en önemlileri olan Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (LAFTA), Orta Amerika Ortak Pazarı (CACM) ANDEAN Grubu ve Karayip Serbest Ticaret Bölgesini inceleyeceğiz.

321.1. Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (LAFTA) ve Latin Amerika Entegrasyon Birliği (LAIA)

Gelişmekte olan ülkelerce gerçekleştirilen Bölgesel ticaret grublaşmalarının en eski ve en büyüklerinden biri olan LAFTA (The Latin American Free Trade Association) Arjantin, Brezilya, Şili, Meksika, Uruguay, Paraguay ve Peru tarafından Şubat 1960'da imzalanan ve Haziran 1961'de yürürlüğe giren Montevideo Anlaşması ile kurulmuştur. Bu serbest ticaret bölgesi şeklindeki birliğe daha sonra 1961 yılında Kolombiya ve Ekvator, 1966 yılında Venezuela, 1967 yılında da Bolivya katılarak üye ülke sayısı onbir'e ulaşmıştır (295). Küba'da 1962 yılında birliğe katılmak için başvurmuş olmasına rağmen, komünist sisteme sahip olmasından dolayı başvurusu kabul edilmemiştir.

(294) Halil Seyidoğlu, Uluslararası iktisat, s. 241.

(295) Emin Ertürk, Ekonomik Entegrasyon Teorisi, s. 167.

Serbest ticaret bölgesi şeklinde bir ekonomik entegrasyonu hedefleyen LAFTA'da birliğe dahil üye ülkeler arasında ticarete konulan engellerin 12 yıl için kaldırılması öngörülmüş, bunun dışında faktör hareketleri için yeni düzenlemeler yapılmamıştır (296). Üye ülkeler birlik dışındaki ülkelere karşı uygulayacakları gümrük politikalarında serbest olup, ortak tarife uygulamasında yoktur. Birliğin 12 yıl içinde gümrük indirimini gerçekleştirme arzusunda olmasına rağmen, 1960'lı yılların ortalarına gelindiğinde bazı mallarda ticaretin daha fazla liberalleştirilmesinin mümkün olmadığı görülmüştür (297).

LAFTA'da tarımsal kalkınma ve sanayileşme politikalarının koordinasyonu ve "sanayide tamamlayıcılık" ilkesi çerçevesinde birlik içerisinde tamamlayıcı bir sanayileşme politikası yürütülerek, kıt kaynaklardan faydalanmak amacıyla, sanayi tesislerinin tüm bölgenin ihtiyacını karşılayacak şekilde, bölge içinde en uygun yerlerde kurularak bölgede serbest bir pazarın oluşması amaçlanmıştır (288).

LAFTA çerçevesinde ticarete daha fazla serbestleşmeye gidilememesinde üye ülkelerin gelişmişlik farkı ve özellikle de Ekvator ve Paraguay gibi daha az gelişmiş ül-

(296) Nevzat Güran-İsmail Aktürk, a.g.e., s. 313, 314.

(297) Ahmet Gökdere, a.g.e., s. 208.

(298) Halil Seyidoğlu, Uluslararası İktisat, s. 248.

kelerin yer alması önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca yine aynı birlikte yer alan Arjantin, Brezilya ve Meksika gibi diğerlerine oranla daha çok gelişmiş ülkelerin yer alması da diğerlerinin bu ülkelerin rekabetinden korkmalarına neden olmuştur. Bundan dolayı LAFTA, ticaretle liberalizasyona gitmede EFTA kadar başarılı olamamıştır (299).

LAFTA'nın istenen hedeflere ulaşmada göstermiş olduğu yetersizliği gören ülkeler, serbest ticaret bölgesine yeni bir yapı kazandırmak amacıyla 12 Ağustos 1980 tarihinde Montevideo'da imzaladıkları yeni bir anlaşma ile LAFTA'nın yerine Latin Amerika Entegrasyon Birliği'ni (The Latin American Integration Association) kurmuşlar ve bu yeni anlaşma ise 1981 yılında yürürlüğe girmiştir (300).

Latin Amerika Entegrasyon Birliği (LAIA), LAFTA'dan farklı olarak birliğe üye ülkelerin karşılıklı ticaret, tarife ve teknolojik anlaşma yapma ilişkilerine daha fazla serbestlik getirmiştir. LAFTA'ya göre daha esnek olan bu yeni örgütün amacı, kısa dönemde üye ülkeler arasında tercihi bir ekonomik bölge yaratmak, uzun dönemde ise Latin Amerika ortak pazarını kurmaktır (301).

(299) Ahmet Gökdere, a.g.e., s. 249.

(300) DPT, Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler, s. 81.

(301) Rıdvan Karluk, Küreselleşen Dünyada Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar, s. 358, 359.

LAIA üye ülkelerin gelişmişlik düzeylerine bağlı olarak tarifelerde de bir uyum yapılmasını öngörmektedir. Bu nedenle üye ülkeler Arjantin, Brezilya, Meksika gibi gelişmiş; Şili, Kolombiya, Peru, Uruguay, Venezüella gibi orta derecede gelişmiş ve de Bolivya, Ekvator ve Paraguay gibi az gelişmiş ülkeler olmak üzere üç gruba ayrılarak, nispeten daha az gelişmiş üye ülkelere (orta derece ve az gelişmiş ülkelere) farklı, koruyucu düzenlemeler getirilmesi öngörülmüştür (302).

321.2. Orta Amerika Ortak Pazarı (CACM)

Gelişmekte olan ülkeler arasında oluşturulan bölgesel ekonomik entegrasyon hareketlerinden biride Orta Amerika Ortak Pazarı'dır (The Central American Common Market). Hızlı bir gelişme gösteren Orta Amerika Ortak Pazarı (CACM), 1952 yılında Birleşmiş Milletler Latin Amerika Ekonomik Komisyonu'na bağlı olarak kurulan Orta Amerika Ekonomik İşbirliği Komitesi'nin çabaları sonucunda ortaya çıkmıştır.

Orta Amerika Ortak Pazarı (CACM); 10 Haziran 1958 yılında Kosta Rika, El Salvador, Guatemala, Honduras ve Nikaragua arasında serbest ticareti ve bölgesel ekonomik entegrasyonu hedefleyen çok taraflı bir anlaşma olarak im-

(302) Halil Seyidoğlu, Uluslararası İktisat, s. 248.

zalanmıştır (303). CACM, gelişmekte olan ülkeler arasında oluşturulan en eski bölgesel ekonomik entegrasyonlardan biri olmakla beraber CACM üyesi ülkeler tüm bölge içi ticarette karşılıklı bir liberalleşmeye gidilmesi ve bir Gümrük Birliği oluşturulması konusunda anlaşmışlardır (304).

CACM'da uygulamaya giren ortak dış tarife ile tarifelerin aşamalı olarak indirilmesi planlanıyordu. CACM piyasaları aynı zamanda dış piyasalara karşı da korunmaktaydı. ithal ikameci tedbirlerle yerli üretimin geliştirilmesi hedefleniyordu. Yani CACM, Mal hareketlerinin bölge içinde serbest olmasını savunurken, diğer ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi uygulamak yönünde bir politika güdüyordu (305).

CACM anlaşması 13 Aralık 1963 tarihinde genişletilerek Orta Amerika entegrasyonu Genel Anlaşması'na dönüştürülmüştür. El Salvador, Honduras ve Nikorogua'nın taraf olduğu bu anlaşma, üyeleri arasında bir ortak pazarı oluşturmayı hedefliyordu. Bu anlaşmanın öngördüğü Orta Amerika Entegrasyon Bankası (CABEI) 1961 yılında faaliyete geçmiş ve bu bankanın kurulması ile de bölgesel ekonomik entegras-

(303) Emin Ertürk, **Ekonomik Entegrasyon Teorisi**, s. 167.

(304) Nevzat Güran-İsmail Aktürk, **a.g.e.**, s. 315, 316.

(305) Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat**, s. 243.

yonun sağlanmasında ülkelerin uyumu kolaylaşacak ve üyelere maddi destek verilecektir (306).

Diğer taraftan 25 Şubat 1964 yılında Orta Amerika Merkez Bankaları Sistemi kurulmuştur. Sistemin amacı ise üye ülkeler arasındaki para politikalarının koordinasyonunu sağlamak ve bu çerçevede ödemeler dengesi kısa vadede açık veren üye ülkelere yardım yapılmasını sağlayan bir istikrar fonu kurmaktır (307). Daha sonra ise, beş ülkenin Merkez Bankası ortak bir para birimi yaratmak için çalışmalara başlayarak bu yönde gelişme kaydetmek için çaba sarfetmişlerdir.

CACM kuruluşunun ilk on yılında oldukça başarılı olmuştur. 1960'lı yılların sonlarına gelindiğinde üye ülkeler arasında gerçekleşen dış ticaretteki gümrük vergilerinin % 95 kaldırılmış, birlik dışında kalan üçüncü ülkelere karşı uygulanan ortak gümrük tarifesi, tarifelere konu malların % 97'sine ulaşmış, üretim faktörleri hareketliliğine konan kısıtlamalar kaldırılmış ve bunların sonucunda bölge ülkeleri arasındaki ticarete hızlı bir gelişme elde edilmiştir (308).

(306) Rıdvan Karluk, *Küreselleşen Dünyada Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar*, s. 360.

(307) DPT, *Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler*, s. 81.

(308) Nevzat Güran-İsmail Aktürk, *a.g.e.*, s. 316.

Öte yandan Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi'nde olduğu gibi CACM'da da benzer sorunlar çıkmıştır. LAFTA yaşanan sıkıntı yani daha gelişmiş düzeyde olan ülkelerin diğerlerine göre farklılık arz etmesi burada da yaşanmış ve özellikle daha gelişmiş durumda olan Guatemala ve El Salvador'un sanayi sektörlerindeki büyümenin diğer ülkelere göre daha hızlı olması üyeler arasında huzursuzluğa yol açmıştır (309).

Bu olumsuz gelişmelere paralel olarak, El Salvador ile Honduras arasındaki ilişki bozularak bu iki ülkenin ticareti 1969'dan 1980 yılına kadar askıya alınmıştır. Honduras'ın 1971 yılında birlikten ayrılması, Kosta Rika'nın 1971 yılında bir kısım malların ithalatına vergi koyması ve 1978 yılında da Nikaroguanın benzer bir şekilde bu uygulamayı sürdürmesi sonucunda CACM büyük ölçüde zayıflamıştır (310).

321.3 Andean Grubu (AG)

ANDEAN Grubu, LAFTA'nın başarılı olamamasından dolayı bazı LAFTA'ya üye olan ülkelerin daha uygun bir alternatif arama çalışmalarının bir sonucu olarak 26 Mayıs 1969'da imzalanan ve 24 Kasım 1969'da yürürlüğe giren

(309) Rıdvan Karluk, *Küreselleşen Dünyada.....*, s. 361.

(310) Halil Seyidoglu, *Uluslararası İktisat*, s. 250.

Cartegona anlaşması ile kurulmuştur. Latin Amerika Entegrasyon Topluluğu'nun bir alt grubunu oluşturan ANDEAN Grubuna dahil ülkeler ise Bolivya, Kolombiya, Ekvator, Peru ve Şili'dir. Şili grubun kurucu üyeleri arasında yer almasına rağmen 1976 yılında ANDEAN grubundan ayrılırken Venezüella ise gruba 1973 yılında katılmıştır (311).

ANDEAN Grubu'nun temel amaçları, LAFTA'nın büyük ülkeleri, Arjantin, Brezilya ve Meksika'ya karşı bir güç birliği yapılarak daha güçlü olunması, Pazarın genişlemesiyle ortaya çıkacak ölçek ekonomilerinden ülke kaynaklarının optimum faydalanması, sanayide verimliliğin sağlanması ve üye ülkeler arasında ekonomik entegrasyonun sağlanması ve yaşam düzeyleri arasında mevcut farklılıkların ortadan kaldırılmasıyla doğacak kazançların üye ülkeler arasında eşit bir şekilde dağıtılması şeklinde ifade edilebilir (312).

Gümrük duvarlarının aşamalı olarak kaldırılması ve LAIA çerçevesinde tüm üyelerin katıldığı bir ortak pazarın kurulmasında hedeflendiği ANDEAN Grubu içinde nisbeten daha az gelişmiş durumda olan Bolivya ve Ekvator gibi ülkelere özel bir statü sağlanmıştır. Anlaşmanın yürürlüğe girmesi ile de Grubun nisbeten daha gelişmiş ülkeleri olan

(311) DPT, Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler, s. 82.

(312) Nevzat Güran-İsmail Aktürk, a.g.e., s. 315.

Kolombiya, Şili ve Peru çoğu mallara uyguladıkları gümrük tarifelerini ve ticareti kısıtlayıcı engelleri hemen kaldırırken Bolivya ve Ekvator ise bunları tedrici bir şekilde kaldırmayı uygun görmüştür. Ayrıca ödemeler dengesi açık veren üye ülkelere yardım etmek amacıyla 1978'de ANDEAN Rezerv Fonu kurulurken, ANDEAN ülkelerindeki madenlerde yabancı hakimiyetinin fazla olmasından dolayı, yabancı yatırımlarda da ortak politikaların uygulanması öngörülmüştür (313).

321.4. Karayipler Serbest Ticaret Bölgesi (CARIFTA) ve Karayip Ülkeleri Topluluğu (CARICOM)

Karayipler Serbest Ticaret Bölgesi (CARIFTA), 15 Aralık 1965 yılında, Antigua, Barbados ve Guyana (1966'da bağımsızlığını kazanan İngiliz Ginesi) arasında kurulmuştur. 30 Nisan 1968'de imzalanan yeni bir anlaşma ile bölgeye katılan üç ülkeyle beraber, Trinidad ve Tobago da eklenerek bölge genişletilmiş ve daha sonra da Dominika, Grenada, Jamaika, Montserrat, St.Kitte ve Nevis, St. Lucio, St. Vincent, Belize de bölgeye katılmışlardır (314).

CARIFTA ile tarım ürünlerini kapsamayan, sadece Sanayi ürünlerini içeren bir serbest ticaret bölgesi oluştu-

(313) Halil Seyidoğlu, Uluslararası İktisat, s. 249.

(314) Canan Balkır-Muzaffer Demirci, a.g.e., s. 33.

rulması hedeflenmiştir. Jamaika, Trinidad ve Tobago, Barbados ve Guyana gibi bölgenin gelişmiş ülkeleri beş yıl içinde ithal vergilerini ve miktar kısıtlamalarını kaldırmayı uygun görürken, diğer üye ülkeler için bu süre on yıl olarak öngörülmüş ve ayrıca üye ülkeler arasında yabancı sermaye, teknoloji transferi, para, vergi ve kambiyo politikaları, üretim teşvikleri gibi konularda da işbirliği yapılması gerekli görülmüştür (315).

CARIFTA'ya üye ülkelerden nispeten daha az gelişmiş olan Antigua, Belize, Dominika, Montserrat, Grenada, St. Kitts ve Nevis, St. Lucie, St. Vincent ve Grenadin'in CARIFTA'ya uyumları konusunda çeşitli önlemler getirilmiştir. Bu hedefle bu üyelere sınai ve tarımsal mallarının üretimlerini çoğaltabilmeleri için önemli derecede teknik ve mali yardımda bulunulmuştur. Bu çerçevede de Belize dışında kalan bu ülkeler 18 Haziran 1981 tarihinde kendi aralarında imzaladıkları Doğu Karayip Devletleri Örgütü (OECS) ile CARIFTA içinde kendi konumlarını güçlendirmeyi hedeflemişlerdir (316).

CARIFTA 4 Temmuz 1973 tarihinde gümrük birliği niteliği ağır basan bölgesel ekonomik entegrasyon tipindeki Chaguamamas Anlaşması ile Karayip Ülkeleri Topluluğu'na

(315) Nevzat Güran-İsmail Aktürk, a.g.e., s. 317.

(316) Rıdvan Karluk, **Küreselleşen Dünyada Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar**, s. 361.

(CARICOM) dönüşmüş ve CARIFTA'da yer alan bütün ülkeler CARICOM'da da yer alırken, bunlara ilaveten Bahama da 1983 yılında CARICOM'a katılmıştır (317). CARICOM eğitim, sağlık, ulaştırma, araştırma alanlarında işbirliğini geliştirmek ve ticareti güçlendirmeyi hedeflemiştir.

CARICOM anlaşmasının yürürlüğe girmesiyle bazı mallar dışında ticaret hemen serbestleştirilmiş; miktar kısıtlamaları ve diğer tarife dışı engeller kaldırılmıştır. 1 Ağustos 1973 tarihinde de üçüncü ülkelere karşı bir ortak tarife uygulanmasına başlanılmıştır. Daha sonra 28 Ağustos 1973 tarihinde de sınai kalkınmayı teşvik etmek amacıyla Karayip Yatırım Fonu kurulmuştur. Ancak CARICOM üyeleri arasında gelir ve nüfus düzeylerinin farklı olması, ülkelerin küçük adacıklardan oluşmasından dolayı etkin bir ulaştırma ağının oluşmaması ve ulaştırma maliyetlerinin yüksek olması ile üye ülkelerin çoğunun tarım ve turizme dayalı bir yapıya sahip olmasından dolayı istenilen başarıya ulaşılamamıştır (318).

32.2. Afrika'da Ekonomik Entegrasyon Hareketleri

Afrika kıtasında da özellikle ikinci dünya savaşı sonrası dönemde sömürgeciliğin yıkılmasıyla çok sayıda ül-

(317) DPT, *Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler*, s. 80.

(318) Rıdvan Karluk, *Küreselleşen Dünyada Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar*, s. 362.

kenin bağımsızlığını kazanması sonucu bu ülkeler arasında bölgesel nitelikteki ekonomik entegrasyon hareketleri yoğun bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu bölgesel ekonomik entegrasyon girişimlerinin kimi kısa vadede sona ererken, kimi de süre sınırı olmadan tamamen başarısız olmuştur. Ancak bu girişimleri bile bağımsızlıklarını kazanmalarıyla birlikte batılı devletler ve uluslararası kuruluşların desteğiyle gerçekleştirmiştir.

322.1. Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS)

Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS), 28 Mayıs 1975 yılında Laos Anlaşmasının imzalanması ile kurulmuştur. ECOWAS (The Economic Community of the West African States), 1959 yılında Fransız Batı Afrikasında ekonomik ilişkileri sürdürebilmek amacıyla kurulan Batı Afrika Gümrük Birliği'nin başarısız olması sonucu kurulmuş ve anlaşma 1977 yılında yürürlüğe girmiştir (319).

ECOWAS, Batı Afrika'da yer alan iki alt bölgesel grub olan Mano Nehri Birliği (MRU) ile Batı Afrika Ekonomik Topluluğu'nu (CEAO) oluşturan ülkeler tarafından kurulmuştur. ECOWAS'ın üyeleri MRU (Liberya, Sierra Leone ve Gine)

(319) Sema Okutan, *Bölgesel Entegrasyon Anlaşmaları*, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Ankara, 1995, s. 33, 34.

ve CEAO (Benin, Burkina Faso, Fildişi Sahili, Mali, Moritanya, Nijer ve Senegal) üyeleri olmakla beraber Yeşil Burun, Gana, Gambiya, Gine-Bissai, Nijerya ve Togo da bu topluluğa üye olan diğer ülkelerdir (320).

ECOWAS bu 16 üye ülke arasında bir ortak pazarın oluşturulması arzusuyla kurulmuştur. ECOWAS'ın amacı tüm ekonomik faaliyet alanlarında gelişmeyi ve işbirliğini arttırmak ve üyelerin dengeli ve uyumlu kalkınmasını sağlamaktır. ECOWAS'ın gerçekleştirilebilmesi ise 15 yıl içinde tek bir pazarın oluşturulmasına, bölgesel ticaretin liberalleştirilmesine, üretim faktörlerinin serbest dolaşımına, parasal ve mali politikaların harmonizasyonuna bağlı olmaktadır (321).

ECOWAS üyeleri arasında bölgesel ekonomik entegrasyonun tam manasıyla gerçekleşebilmesi oldukça zor olmuştur. Bunun nedeni ECOWAS'ın kuruluşundan itibaren bu teşebbüsün arzulanan hedefe ulaşmasını etkileyen çeşitli faktörlerdir. Bu faktörleri ise kısaca şöyle sıralayabiliriz (322).

(320) Halil Seyidoğlu, Uluslararası İktisat, s. 252.

(321) Nevzat Güran-İsmail Aktürk, a.g.e., s. 321.

(322) DPT, Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler, s. 76, 77.

i) Öncelikle ECOWAS üyesi ülkeler arasında mevcut olan Milli Gelir farklılıkları bu birliğin başarı şansını etkilemiştir. Üye ülkeler arasındaki GSMH rakamlarında büyük uçurumlar vardır. Örneğin 1989 yılında Nijerya'da GSMH 28.4 Trilyon dolar iken, Gine-Bissau için bu değer sadece 172.8 milyon dolardır.

ii) Birliğe üye olan ülkelerinin ekonomik yapıları birbirlerine çok benzemekteydi. Özellikle ECOWAS içerisinde yer alan 16 ülkenin dörtte üçünde tarımın GSYİH içindeki payı % 25'ten fazlaydı.

iii) Bir faktörde birliğe üye olan ülkeler arasındaki karşılıklı ticaretin büyük ölçüde yetersiz olmasıdır.

ECOWAS'a üye ülkeler 1976 yılında, ekonomik entegrasyon süreci içinde problemlerle karşılaşabilecek üye ülkelere yardımcı olunması için telafi amaçlı bir fonun kurulması konusunda anlaşmışlardır. 1979 yılından itibaren ise üye ülkeler arasında gümrük ve eş etkili vergiler ile tarife dışı engeller ortadan kaldırılarak serbestleşme süreci başlatılmıştır. Bununla beraber tarifeleri ve tarife dışı engelleri kaldırmada bir zaman veya anlaşma mevcut olmadığı gibi, faktörlerin serbest dolaşımı için de herhangi bir çözüm getirilememiş ve yukarıda belirttiğimiz Telafi

Fonu için ulusal düzeyde hiçbir gelir elde edilememiştir (323).

ECOWAS, farklı çıkarları savunabilen, kendi program ve takvimlerine öncelik tanıyan iki alt grubun (CEAO ve MRU) varlığının etkisiyle pek başarılı bir işleyiş gösterememiş, (Politik düzeyde başarısız olarak nitelendirilmiş) ve ortak pazar oluşturulması hedefi 1990 sonrasına ertelenmiştir (324).

322.2. Orta Afrika Gümrük ve Ekonomik Birliği (UDEAC)

Fransa'nın Ekvator bölgesindeki eski sömürgelerden oluşan bir ekonomik entegrasyon hareketi niteliğini taşıyan Orta Afrika Gümrük ve Ekonomik Birliği (UDEAC) Kamerun, Orta Afrika Cumhuriyeti, Çad, Kongo, Ekvator Ginesi ve Gabon'dan oluşan altı üye tarafından 8 Aralık 1964 tarihinde imzalanıp, 1 Ocak 1966 tarihinde yürürlüğe giren bir anlaşmayla kurulmuştur (325).

UDEAC (veya Central African Customs and Economic Union-CACEU) parasal işbirliği ve ekonomik gelişmeyi artı-

(323) Erol iyibozkurt, Uluslararası İktisat, s. 215, 216.

(324) DPT, Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler, s. 77.

(325) Emin Ertürk, Ekonomik Entegrasyon Teorisi, s. 167.

rarak halkına daha yüksek yaşam standartları sağlamayı, işgücünün serbest dolaşımını, ortak yatırım projelerinin oluşturulmasını, yani kısaca ortak dış tarife ve ortak pazarın oluşturulmasını hedeflemektedir (326). Öte yandan birlik içerisinde tek vergi sistemi oluşturulması da öngörülmüştür.

UDEAC, yüksek gelir düzeyi ile Afrika ülkeleri arasında en zengin grubu oluşturmaktadır. Üye ülkelerin çoğunda tarım hakim sektör olmasına rağmen, zaman içerisinde Kamerun, Kongo ve Gabon gibi ülkeler sanayileşmişlerdir. Ancak bütün gelişmelere rağmen UDEAC istenilen sonucu sağlayamamıştır. Ortak dış tarife için bir takvim oluşturulamamış, işgücünün serbest dolaşımı sağlanamamış, ortak projeler meydana getirilememiş ve tek vergi sistemi de istenen sonucu vermemiştir (327). Fakir üyelerin ticareti daha da düşerken, birlik içindeki ülkeler arasında en gelişmiş olarak kabul edilen Kamerun, Kongo ve Gabon ise UDEAC ile ticari ilişkilerini daha da arttırmışlardır.

32.3. Asya'da Ekonomik Entegrasyon Hareketi

Asya kıtasında bölgesel ekonomik entegrasyon hareketleri oldukça sınırlı kalmıştır. Bunun en önemli sebeble-

(326) Nevzat Güran-İsmail Aktürk, a.g.e., s. 321.

(327) Sema Okutan, a.g.e., s. 45, 46.

rinden biri de Çin, Japonya, Hindistan gibi bölgede geniş bir iç piyasaya sahip ülkelerin var olmasıdır. Asya kıtasındaki bölgesel ekonomik entegrasyon hareketleri içinde Güney Doğu Asya Ulusları Birliği (ASEAN) ile Türkiye'nin de içinde bulunduğu Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) önemli bir yer tutmaktadır. ECO Türkiye'nin içinde bulunduğu bölgesel ekonomik entegrasyon hareketleri içerisinde ele alınacağından biz burada sadece ASEAN'ı inceleyeceğiz.

323.1. Güney-Doğu Asya Ulusları Birliği (ASEAN)

Asya kıtasının en gelişmiş bölgesel ekonomik entegrasyon hareketi olan Güney Doğu Asya Ulusları Birliği (Association of South-East Asean Nations) 8 Ağustos 1967 tarihinde Bangkok'ta imzalanan bir anlaşma ile Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur ve Tayland arasında kurulmuş olan Güney Doğu Asya Ulusları Birliği'ne (ASEAN) 1 Ocak 1984'te de Brunei Sultanlığı altıncı üye olarak katılmıştır (328).

ASEAN'ın temel amacı, bölge ülkelerinin ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmesine katkıda bulunmaktır. Bu çerçevede birlik ülkelerinin sanayi ve tarımsal malların üretiminde ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde büyük ölçekli tesislerin kurulmasını, birliğe dahil ülkeler arasında

(328) Canan Balkır-Muzaffer Demirci, a.g.e., s. 33.

ticari engellerin kaldırılmasını, üçüncü ülkelere karşı ortak hareket edilmesini, ortak enerji politikalarının izlenmesi ve uluslararası ekonomik konularda işbirliğinin sağlanması hedeflenmiştir (329).

ASEAN kuruluşundan itibaren yaklaşık on yıl boyunca önemli bir gelişme kaydedememiştir. Vietnam'ın birleşmesinin üye ülkeler açısından doğurduğu tehdit karşısında ASEAN Üyeleri Birliğe işlerlik kazandırmak amacıyla, 24 Şubat 1976 tarihinde Bali'de Güney-Doğu Asya Dostluk ve İşbirliği Anlaşması'nı imzalamışlardır. Bu anlaşma ile ASEAN çerçevesinde üye ülkeler arasında yukarıda saydığımız hedeflerin gerçekleştirilmesi istenmiştir. Ancak özellikle ASEAN çerçevesinde petrokimya, kauçuk, kimyevi gübre, kağıt hamuru, otomobil gibi sanayi dallarında ortaklaşa büyük ölçekli işletmelerin kurulması hedeflenmiş olmasına rağmen, bu alanlarda önemli bir gelişme kaydedilememiştir (330).

ASEAN'a üye ülkeler arasında 1 Ocak 1978 tarihinde yürürlüğe giren bir tercihli ticaret anlaşması sonucunda belli bir grubu mala tercihli tarife uygulanmaya başlanmış ve 1991 yılında da ASEAN Serbest Ticaret Bölgesi (AFTA) oluşturulmuştur. Daha sonraki yıllarda da bölgesel tercih-

(329) Halil Seyidoğlu, Uluslararası İktisat, s. 253.

(330) Rıdvan Karluk, Küreselleşen Dünyada Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar, s. 364.

ler geliştirilerek bu kapsamda yer alan ürün sayısı arttırılmaya çalışılmış, ancak üye ülkeler arasında gelişmişlik düzeyinin farklı olması birlik içi ticaretin gelişmesini olumsuz etkilemiştir (331). Çünkü Singapur gibi kimi ülkede ticareti kısıtlayıcı engel bulunmazken, Endonezya gibi ülkelerde ise gümrük vergileri çok yüksek olmaktadır.

3.3. TÜRKİYE'NİN İÇİNDE BULUNDUĞU BÖLGESEL EKONOMİK ENTEGRASYON HAREKETLERİ

Türkiye, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra birçok uluslararası ekonomik, siyasi, kültürel entegrasyonlara katılma gayreti içerisinde olmuştur. Ancak ne var ki, bölgeselleşme hareketi çerçevesinde kendisine ticaret ortağı bulması pek de kolay olmamıştır. Çünkü bölgeselleşme genelde aynı bölge içindeki ülkeler arasında gerçekleştiği halde, Türkiye'nin komşularının büyük çoğunluğuyla kültürel, siyasi ve ekonomik nedenlerden dolayı çok yakın ticari ilişkilere girmesi pek mümkün olamamıştır (332).

Herşeye rağmen Türkiye'nin katılma arzusunda olduğu bölgesel ekonomik entegrasyon hareketleri içinde AB ile Gümrük Birliği ilişkileri özel bir konuma sahiptir. Bununla beraber son yıllarda gelişen siyasi ve ekonomik olaylarında

(331) Nevzat Güran-İsmail Aktürk, a.g.e., s. 322, 323.

(332) Gülten Kazgan, Yeni Ekonomik Düzen'de Türkiye'nin Yeri, s. 236.

etkisiyle Türkiye'nin AB dışında yakın tarihi ve kültürel ilişkiler içerisinde bulunduğu bağımsızlığını yeni kazanan Türkiye Cumhuriyetleri ile ve aynı coğrafyada bulunan diğer ülkelerle de işbirliği içine girerek bir bölgesel ekonomik entegrasyon hareketi başlatma çalışmaları da önem kazanmaktadır.

Globalleşen Dünya'da bölgesel ekonomik entegrasyonlar yolundaki gelişmeler, dağılan Sovyetler Birliği ve diğer Doğu Bloku Ülkelerinde son yıllarda ortaya çıkan ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmeler, Türkiye ile bu ülkeler arasında oldukça geniş işbirliği imkanları doğmasına yol açmıştır. Türkiye bu ülkelerin yeniden yapılanmalarında iyi bir model oluşturmakla beraber, bu ülkelerin kullanımına sunacağı tecrübeleri ve imkanları ile de büyük fırsatlar yakalayabilecektir (333). Çünkü Türkiye birçok alanda bu ülkelerin önünde yer almaktadır. Öte yandan genişleyen bir pazara sahip olmak diğer ülkeler kadar Türkiye için de büyük önem taşımaktadır.

Diğer taraftan Globalleşen dünyada artık siyasi sınırların çok fazla önemli olmaması, teknolojik değişimin ve ekonomik rekabetin olağanüstü bir hızla gelişmesi, doğal olarak Türkiye'nin de yeni stratejiler ve hedefler oluştur-

(333) TÜSİAD, 21.Yüzyıla Doğru Türkiye: Geleceğe Dönük Bir Atılım Stratejisi, 2. Bölüm, Yayın No: TÜSİAD-T/91.3. 141, İSTANBUL, 1991, S. 184, 185.

masını gerektirmektedir (334). işte bu noktadan hareketle biz bu bölümde Türkiye'nin içinde bulunduğu bölgesel ekonomik entegrasyon hareketleri çerçevesinde Türkiye'nin AB ile olan Gümrük Birliği ilişkisini, Türkiye'nin Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) ile ilişkisini ve son olarak ta Türkiye'nin Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO) ile olan ilişkisini inceleyeceğiz.

33.1. Türkiye-AB Gümrük Birliği ilişkileri

Türkiye ile Avrupa Birliği arasında bir gümrük birliği kurulmasını öngören, nihai hedef olarak da Türkiye'nin Birliğe tam üyeliğini amaçlayan ve "Ankara Antlaşması" olarak bilinen ortaklık antlaşması, 12 Eylül 1963 tarihinde imzalanmış olup, 1 Aralık 1964 tarihinde de yürürlüğe girmiştir. Ankara Antlaşması'nın belirtmiş olduğu üyelik statüsü ve tam üyeliğe geçişin ne şekilde olacağı, Antlaşmanın tamamlayıcı bir parçası olan Katma Protokol ile düzenlenmiştir (335).

23 Kasım 1970'de Brüksel'de imzalanan ve 1 Ocak 1973 yılında yürürlüğe giren Katma Protokol, malların serbest

(334) Yusuf Tuna, "Dünyada Globalleşme Eğilimleri ve Dengeler", **Çerçeve**, Yıl: 4, S: 14, İstanbul, 1995, s. 22.

(335) Rıdvan Karluk, **AT'na Tam Üye Olmadan Gerçekleştirilecek Bir Gümrük Birliği'nin Sakıncaları**, İSO Yayını, İstanbul, 1993, s. 81.

dolaşımının gerçekleşmesi için bir takvim oluşturan sanayi ürünlerinde sağlanacak olan Gümrük Birliği'nin yanısıra Türkiye'nin ortak tarım politikası uygulamalarına yaklaşmasını sağlayan, kişilerin, hizmetlerin serbest dolaşımı ve iktisat politikalarının yaklaştırılması ile ilgili ilke ve uygulama kararları içeren bir ek anlaşmadır. Katma Protokol'e göre Türkiye 1971 yılından itibaren sanayi ürünlerinde gümrüksüz ve kısıtlamasız olarak AET'ye ihraç edebilme hakkını elde ederken, 1973 yılından itibaren 22 yılda AET'ye karşı gümrüklerini aşamalı olarak sıfırlama yükümlülüğünü üstlenmekle beraber bu süre içinde AET'nin de katkıları ile Türkiye Gümrük Birliği'nin yaratacağı rekabete de hazır hale gelecektir.

Türkiye-AB Gümrük Birliği ilişkileri her iki taraftan kaynaklanan sebeblerle zaman zaman kesintiye uğramış ve hatta 1982'de dondurulmuş olsada 1986 yılında tekrar canlanmaya başlamıştır. Türkiye 14 Nisan 1987'de sürpriz sayılabilecek şekilde tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. Bu tarihten itibaren ertelenmiş olan Gümrük Birliği yükümlülükleri hızlandırılmış yeni bir takvim çerçevesinde yeniden yerine getirilmeye başlanmıştır.

Türkiye-AB arasında gerçekleşen görüşmeler sonucunda, Ortak Gümrük Tarifesi'ne (OGT) uyum programı 1988 yılından itibaren yeniden işletilmekle beraber 1982-1992 yılları arasında da % 10'arlık indirimler yapılmaya başlanmış-

tır. 1994 yılı itibariyle Türkiye 12 yıllık listede yer alan mallara uyguladığı gümrük vergilerinde % 90, 22 yıllık listede yer alan mallara uyguladığı gümrük vergilerinde ise % 80 oranında indirim yaparak, 12 yıllık listede % 80 ve 22 yıllık listede ise % 70 oranında OGT'ne uyum sağlamıştır (336).

Bu gelişmeler çerçevesinde Ortaklık Konseyi 30 Ekim 1995'te Lüksemburg'ta yaptığı toplantıda Türkiye'nin Gümrük Birliği'nin tamamlanması için gerekli yasama yükümlülüklerini yerine getirmiş olduğuna karar kılmış ve 13 Aralık 1995'te de Avrupa Parlamentosu üçte iki çoğunlukla Gümrük Birliği'ni onaylamıştır. Kısaca 6 Mart 1995'te toplanan Türkiye-AB ortaklık konseyinin gereken koşulları belirlemesiyle Gümrük Birliği 1 Ocak 1996 tarihinde resmen yürürlüğe girmiştir. Böylelikle Türkiye AB'ye karşı sanayi malları üzerindeki tarifeleri sıfıra düşürüp, üçüncü ülkelere karşı da birliğin ortak gümrük tarifelerini uygulamaya başlarken, AB ise Türkiye kaynaklı tekstil ve petrol ürünleri üzerindeki kota ve tarifelere son vermiştir.

Gümrük Birliği, kapsamındaki bütün sanayi malları ile işlenmiş gıda ürünlerinin gümrük vergilerine, eş etkili mükellefiyetlere ve miktar kısıtlamalarına tabi olmaksızın

(336) Ali Tıgrel, "AB ve Türkiye", *İşletme ve Finans Dergisi*, S: 100, İstanbul, 1994, s. 105.

ve diğer engellerle karşılaşmaksızın serbest dolaşımını garanti etmekle beraber, üçüncü ülkelere gelen bütün mallara da ortak bir gümrük tarifesi uygulanmasını sağlar. Gümrük Birliği esası üzerine oturtulmuş bir ortaklık kuran Türkiye ile AB arasındaki Ankara Antlaşması'nda tüm bu hususlar yer almıştır. Bununla beraber Gümrük Birliği prensipte sadece sanayi ürünlerini kapsamaktadır. Türkiye'nin tarım sistemi AB'nin Ortak Tarım Politikası (OTP) ile bağdaşmadığından tarım ürünleri Gümrük Birliği kapsamı dışında tutulmuştur. Tarım ürünlerine uygulanacak gümrük vergileri 1996 Yılı ithalat Rejimi Kararı'nda yeniden düzenlenmiş ve GATT kapsamında belirtilen vergi oranlarına uyumu sağlanmıştır (337). Yani tarım ürünlerinin Gümrük Birliği'ne dahil olması OTP'na uyum sağlandığı zaman uygulamaya geçecektir. Bir başka deyişle ancak tam üyelik söz konusu olduğunda OTP ile bağdaşma zorunluluğu gerekecektir (338).

Ortaklık Konseyinin Mart 1995 tarihli toplantısında aldığı gümrük birliği kararı dokuz bölümden oluşur. Birinci bölüm malların serbest dolaşımı ve dış ticaret politikasıyla ilgili olmakla beraber burada 1 Ocak 1996'da sanayi malları üzerindeki tarifelerin eş etkili vergilerin kaldırılarak, Türkiye'nin AB ortak gümrük tarifelerini uygulaması belirtiltikten sonra, dış ticarete teknik engeller konusu

(337) Resmi Gazete, 8.4.1996, Sayı: 22605 (Mükerrer).

(338) Güncel Avrupa Dergisi, Ocak 1996, s. 1.

ele alınmaktadır. Bunun yanında, Türkiye'nin, Birliğin tercihli ticaret rejimlerini, beş yıllık bir geçiş dönemi içinde üstlenerek AB'nin genelleştirilmiş preferanslar sistemini uygulamaya koyması ve birliğin çeşitli üçüncü ülkelerle yürütmekte olduğu tercihli ticaret rejimine katılması da belirtiliyor (339).

ikinci bölüm tarım ürünleriyle, üçüncü bölüm gümrük hükümleriyle, dördüncü bölüm yasaların ve mevzuatın yakınlaştırılmasıyla, beşinci bölüm kamu ihaleleriyle, altıncı bölüm vergilendirmeye, yedinci bölüm kurumsal hükümlerle, sekizinci bölüm uyuşmazlıkların çözümüyle, dokuzuncu ve son bölüm ise konsey kararının yürürlüğe giriş tarihiyle ilgili olup, Türkiye'nin trans-avrupa yol şebekelerine katılması, sanayi, enerji, ulaştırma, telekominikasyon, çevre, bilimsel araştırma ve makro ekonomik politikalar gibi konularda işbirliği önerilerinde bulunulmasında Ortaklık Konseyi'nin aldığı tavsiye kararları arasında yer almaktadır (340).

Diğer taraftan Ortaklık Konseyi Toplantısı'nda Gümrük Birliği'ne bağlı olarak Türkiye'nin karşılaşılabileceği ekonomik sıkıntıları atlatmak, ortaya çıkabilecek ihtiyaçları gidermek ve Avrupa ile gelişmişlik farkını azaltabilmek için Türkiye'ye mali yardım yapılması öngörülmektedir.

(339) Halil Seyidoğlu, Uluslararası İktisat, s. 269.

(340) Halil Seyidoğlu, Uluslararası İktisat, s. 270.

Türkiye'ye yapılacak olan mal yardımları; Birliğin bütçe kaynaklarından 1 Ocak 1996 tarihinden başlamak üzere 5 yıl süre ile 375 Milyon ECU Yenileştirilmiş Akdeniz Programından 300-400 Milyon ECU, 1996 yılında yürürlüğe girecek Akdeniz Fonu'ndan 700 Milyon ECU, Avrupa Yatırım Bankası (EIB) kaynaklarından 5 yıl süre ile 750 milyon ECU'luk proje kredisi sağlanacaktır (341). Bununla beraber ihtiyaç durumunda ve Türkiye'nin talebi üzerine, uluslararası kuruluşlar ile koordinasyon halinde, IMF programının uygulanışına bağlı olarak verilecek Makroekonomik yardımlar öngörülmektedir. Ülkemiz için bu mali yardımlardan kesinleşmiş yardım miktarı 1 milyar 500 Milyon ECU olmakla beraber (342). Ortaklık Konseyi Toplantılarının sürekli olarak Yunanistan vetosuyla ertelenmesi, öngörülen yardımların Türkiye'ye gelmesini geciktirmektedir.

Tam üye olmadan AB ile Gümrük Birliği'ne giren tek ülke konumundaki Türkiye'nin, Gümrük Birliği ile sağlayacağı yararlar daha önceki bölümlerde teorik olarak gördüğümüz geniş bir piyasaya katılmanın etkileri olan rekabet artışı ve ölçek ekonomileri gibi etkilerdir. Bununla beraber Güm-

(341) İktisadi Araştırmalar Vakfı, Bir Yıllık Uygulama Sonunda AB-TC Gümrük Birliği'nin Değerlendirilmesi, Seminer, İstanbul, 1997, s. 159.
 Erdoğan Pekcan, Avrupa Topluluğu ve Gümrük Birliği'ne Türkiye'nin Uyum ve Sorunları, İTO Yayını, Yay.No: 1994-30, İstanbul, 1994, ss. 78-80.

(342) Derya Bertron Roca, Avrupa Birliği'nin Akdeniz Bölgesi Politikası, İTO Yay No: 1996-30/AE7, İstanbul, 1996, s. 8, 9.

rük Birliği'nin dış denge üzerine etkileri öncelikle ithalat ve ihracat üzerine olacaktır. 31.12.1995 tarihinde yürürlüğe giren 1996 Yılı ithalat Rejimi Kararı'nda beş ayrı liste ile AB üyesi ve üçüncü ülkelere karşı uygulanacak vergi oranları düzenlenmiş olup, (AB'den ithalatta Gümrük Vergileri kalkarken, üçüncü ülkelere karşı ise AB'nin oranları uygulanacak), sanayi mallarını kapsayan II Sayılı listede AB ve EFTA üyesi ülkeler için "gümrük vergisinden muaf" ibaresi bulunmaktadır (343). yani Sanayi mallarının ithalatında alınan Toplu Konut Fonu kaldırılmıştır.

Sıfırlanan gümrükler ile AB dışındaki üçüncü ülkelere karşı koruma oranlarının da % 6.6'ya (*) inmesi Türkiye'nin ithalatının artmasına ve dış ticaret dengesini olumsuz etkilenmesine neden olacaktır (344). Diğer taraftan Türkiye'nin AB'nin ticaret politikasına uyum çerçevesinde üçüncü ülkelerle imzalayacağı tercihli ticaret anlaşmaları Türkiye'nin bu ülkelere olan ihracatını arttıracaktır. Bu açıklamalardan da anlaşılacağı gibi Gümrük Birliği'ne girmekle birlikte ithalat artışının ihracat artışından daha

(343) Resmi Gazete, 31.12.1996, Sayı: 22510 (Mükerrer).

(*) Koruma Oranları 1995 Yılı itibariyle (Aritmetik Ortalama Olarak) AB için % 18, 9, Üçüncü ülkeler için % 23.7'dir.

(344) DPT, Türkiye ve Avrupa Entegrasyonu, Yedinci EYKP, Ö.i.K. Raporu, Ankara, 1995, s. 115, 116.

fazla olması beklenmektedir (345). Nitekim 1995 yılında 21.6 Milyar \$ olan ihracat % 6.7 artarak 1996 yılında 23.1 milyar \$'a, 1995 yılında 35.7 Milyar \$ olan ithalat ise % 18.9 artarak 1996 yılında 42.5 Milyar \$ olarak gerçekleşmiştir (346). Bununla beraber 1995 yılında % 60.6 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı, 1996 yılında % 54.4 olarak gerçekleşmiş ve dış ticaret makası iyice açılmıştır.

1996 yılında kamu gelirlerinde vergi kaybı nedeniyle meydana gelen büyük oranlı azalma ve dış ticaret açığının büyümesi sonucunda Türkiye ithalatı kısııcı önlemler arayışına başlamıştır (347). Bu durumdan dolayı, Gümrük Birliği'ne hazırlık amacıyla sıfırlanan Kaynak Kullanımını Destekleme Fonu (KKDF) ile, kabul kredili, vadeli akreditif ve mal mukabili ödeme şekillerine göre yapılan ithalata % 6 oranında fon uygulanmasına başlanmıştır (348).

AB ile kurulan Gümrük Birliği Türkiye Ekonomisi içinde çok önemli yeri olan Küçük ve Orta Boy işletmeler yani günümüzdeki kısaltılmış ismiyle KOBİ'ler başta olmak

(345) Orhan Morgil, "Gümrük Birliği ve Türkiye'nin Üçüncü Ülkelerle Ticari ilişkilerine Etkileri", Süreç, inanç Dış Ticaret Hizmetleri Grubu Yayını, S.17-18, İstanbul, 1995, s. 104, 105.

(346) Dünya Gazetesi, 28 Mayıs 1997.

(347) Rıdvan Karluk, Türkiye Ekonomisi, Üçüncü Baskı, BETA A.Ş., İstanbul, 1995, s. 381.

(348) Resmi Gazete, 22.08.1996, Sayı: 22704 (Mükerrer).

üzere ihracata yönelik sanayi dallarını yoğun bir rekabet ortamına sokacaktır. Büyüyen pazar ve artan rekabet, Türkiye sanayiinde verimsiz işletmelerin tasfiyesine yol açarken, ileri teknoloji ile üretim yapan küçük ve verimli işletmelerin çoğalmasıyla fiyat farklılaştırılmalarına dayalı, aşırı kar marjlarının eridiği bir ortam doğacaktır (349). Bununla beraber GB ile birlikte Türkiye'ye gelecek yabancı sermaye ve beraberinde getireceği yeni Teknolojiler de verimlilik artışına neden olacaktır (350).

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Öğretim Üyelerinden Dr. Ferda Halıcıoğlu'nun Gümrük Birliği ile ilgili yapmış olduğu araştırmada Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne girdiği 1996 yılında bir kereye mahsus olmak üzere tüketicinin 2 Milyar 200 milyon dolarlık bir refah artışı olduğu, artan tüketici refahı ile üretici rantının tüketici rantına dönüştüğü ve bunun da iktisatta anlamının iyi bir entegrasyon olduğu belirtiliyor (351). Bununla beraber yine aynı araştırmada siyasi ve ekonomik istikrarsızlık nedeniyle

(349) Erinc Yeldan, A.H.Köse, "Gümrük Birliği Sürecinde Türkiye Ekonomisi'nin Gelişme Perspektifleri", TMOB Sanayi Kongresi Tebliğleri, Ankara, 1995, s. 14.

(350) İKV, AT Karşısında Türkiye'nin Durumu, Yayın No: 113, İstanbul, 1992, s. 39.
Rıdvan Karluk, Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları, İTO Yay. No: 13, İstanbul, 1983, s. 21, 22.

(351) Ferda Halıcıoğlu, "Türkiye-AB Gümrük Birliği ve Alternatiflerinin Statik Etkileri", Sosyal Bilimler Dergisi, C. III, S. 1, İstanbul, 1997, s. 66, 67.

fiiliyata dönüştürülemeyen yabancı sermaye izinlerinden dolayı yabancı sermaye girişinde beklenen artışın olmadığı, rakamlarla ölçülemeyen faydalar elde edildiği ve özellikle standardizasyona yönelme yolunda her üretim aşamasının denetlenmesi demek olan ISO 9000'nin bir prestij meselesi durumuna gelerek gerçek bir rekabet ortamı doğurduğu da ifade ediliyor (352).

Hem olumlu hem de olumsuz yönleri bulunan GB, Türkiye için tam üyelğe giden yolda bir aşamadır. Çünkü rakip ülkeler AB'ye girmişken, Türkiye'nin bu birliğin dışında kalması düşünülemez. Ancak bir de konunun ekonomik boyutunun yanında siyasal boyutları da vardır. AB'ye tam üye olmayan Türkiye bir yandan AB'nin karar mekanizmasının dışında kalmakta, diğer yandan ise alınacak kararları uygulamak zorunda kalmaktadır. Bu durum ise ileride ekonomik ve siyasal yönden bağımlılık gibi sorunlar yaratabilir. Bu yüzden ki Türkiye dünyadaki gelişmeleri de dikkate alarak, yeni bağımsızlığına kavuşan Türkiye Cumhuriyetleri ile ve bir islam ülkesi olarak Orta Doğu ülkeleri ile de dış ekonomik ve siyasal ilişkilerini çok kapsamlı bir düzeyde yürütmek zorundadır. Yani Türkiye'nin haklı olarak içinde bulunmak istediği tam bir ekonomik entegrasyon olan AB, Türkiye'nin bu gibi ülke ve bölgelerle olan ilişkilerini olumsuz yönde etkilememelidir.

Dolayısıyla Türkiye'nin AB dışında kalan ve özellikle içinde bulunduğu Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) ve Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO) ile ilişkileri bu çerçevede daha da bir önem kazanmaktadır.

33.2. Türkiye-Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi (KEİB) ilişkileri

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi (KEİB) dünyada globalleşme ve bölgesel düzeyde, uluslararası entegrasyon çerçevesinde, ekonomik ve siyasal alanda yeniden yapılanma sürecinin bir oluşumudur. 1980'li yılların sonunda Doğu Avrupa'da, ekonomik çerçevede serbest piyasa ekonomisine ve siyasal çerçevede çoğulcu demokrasiye geçiş sürecinin oluşturduğu ortamda, konumunu ve zamanlamasını bulan KEİB fikri, öncülüğünü Türkiye'nin yaptığı bir bölgesel ekonomik entegrasyon girişimidir (353).

KEİB (Black Sea Economic Cooperation Region-BECR) ile ilgili ilk girişim 1990 yılında gerçekleştirilmiş olup bu girişim sonucunda ilk toplantı 19-21 Aralık 1990 tarihlerinde Ankara'da düzenlenmiş ve bunu daha sonra 12-23 Mart 1991 tarihlerinde Eükreş'de, 23-24 Nisan 1991 tarihlerinde Sofya'da ve en son 11-12 Temmuz 1991 tarihlerinde Moskova'da yapılan toplantılar izlemiştir. Bu toplantılar sonucunda

(353) Canan Balkır, a.g.e., s. 19, 20.

işbirliğine temel oluşturacak metin üzerinde uzlaşmaya varılmış ve 3 Şubat 1992 tarihinde Türkiye'nin önderliğinde KEİB Dışişleri Bakanları biraraya gelmiştir. Bu toplantının temel hedefi, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlıklarını kazanan yeni cumhuriyetlerin sürece katılım taahhütlerini yenilemek ve "Karadeniz Ekonomik İşbirliği Deklarasyonu" nun imza tarihini ve usulunu saptamak olmuştur (354).

KEİB 25 Haziran 1992 tarihinde Türkiye başta olmak üzere Arnavutluk, Ermenistan, Mololovya, Gürcistan, Azerbeycan, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Ukrayna, Rusya'da oluşan onbir ülkenin katılımıyla oluşmuştur (355). KEİB'in resmen işlerlik kazandığı zirve toplantısında ayrıca dönem başkanlığının Türkiye tarafından ve sekreterya faaliyetlerinde Türkiye Dışişleri Bakanlığınca yürütülmesi; banka ve finans, ticaret ve sınai işbirliği, ulaşım ve iletişim, istatistiki veri ve ekonomik bilgi değişimi, tarım ve tarımsal sanayi, çevre koruması gibi öncelikli alanlarda çalışma grupları kurulması da karara bağlanmıştır (356).

(354) Osman Z. Orhan, **Bir Ekonomik Entegrasyon Örneği Olarak Karadeniz Ekonomik İşbirliği**, Marmara Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1982, s. 12.

(355) Selçuk Cingi, "Karadenizde Ekonomik İşbirliği Arayışları", **Ekonomide Ankara**, S. 35, Ankara, 1990, s. 16, 17.

(356) Nevzat Güran-İsmail Aktürk, a.g.e., s. 300.

KEİB'in ilk aşamada AB benzeri bir gümrük birliği ya da bir serbest ticaret bölgesi niteliği taşıması düşünülmüştür. Ancak piyasa kurumları hiç bulunmayan, merkezi planlamadan daha henüz tam çıkamamış, fiyat sistemiyle ilgili aksaklıkların olduğu ve paraları konvertibl olmayan ve hatta ticari bankaların bile gelişmediği ülkeler arasında böyle bir ekonomik entegrasyona gitmenin kısa vadede imkansız olacağı anlaşılmıştır (357). Çeşitli konularda işbirliğini gidilecek olmakla beraber, özel girişimin gelişmesine destek verilmesi, KOBİ'lerin desteklenmesi, çifte vergilendirmenin kaldırılması ve karşılıklı dolaysız yatırımların teşviki gibi konularda KEİB çerçevesinde ele alınan konulardır (358).

KEİB, üye ülkeler arasında mevcut geleneksel bağlar, Coğrafi yakınlık ve ekonomilerinin birbirlerini tamamlayıcı niteliğinden kaynaklanan avantajların etkin bir biçimde değerlendirilmesi amacıyla üye ülkeler arasında ekonomik ilişkileri geliştirmek ve arttırmak için, uygun koşulları oluşturmayı ve gerekli olan kurumsal düzenlemeleri yapmayı hedeflemektedir. Bu noktadan hareketle de KEİB, ülkeler arasındaki ticari, sınai, bilimsel ve teknolojik işbirliğini geliştirerek, Karadeniz bölgesini barış, işbirliği, istik-

(357) Gülten Kazgan, *Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Yeri*, s. 251.

(358) Şükrü Elekdag, "Karadeniz Ekonomik İşbirliği", *Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye*, 2. Baskı, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992, s. 208, 209.

rar ve refah bölgesi haline getirmeyi öngörmektedir (359).

Ekonomik entegrasyona giden ülkelerin Dünya pazarında daha etkin olduğu düşüncesiyle kurulan KEİB, demokrasi ve piyasa ekonomisi prensipleri içersinde bölgenin dünya ekonomisine entegre olmasını arzulamaktadır. Üye ülkeler bu amaç doğrultusunda, kısa dönemde, bölge ülkeleriyle işbirliği için uygun ortam oluşturulması ve taraflar arasında mal ve hizmet ticaretinin arttırılmasını öngörmüşlerdir. Uzun dönemde ise bölge ülkeleri arasında ekonomik ilişkileri daha fazla geliştirebilmek için kişilerin, malların, sermayenin ve hizmetlerin serbest dolaşımını sağlamayı ve bu amaçların gerçekleştirilmesi için de aşamalı olarak üye ülkeler arasında bir serbest ticaret bölgesinin kurulması istenmiştir (360).

KEİB'in özellikle belirtilen amacı ekonomik olmakla birlikte siyasi fonksiyonu da bulunmaktadır. Bölgedeki anlaşmazlıkların yumuşatılarak çözülebileceği bir siyasi ortam yaratmak da KEİB'in bir fonksiyonudur. Birbirleri arasında savaş durumu bulunan ülkeler biraraya gelerek istikrar unsuru olarak oluşan bölgesel ekonomik entegrasyon ha-

(359) Rafet İbrahimoglu, "Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi (KEİB)", *Gıda İşveren*, Yıl: 24, S. 248, İstanbul, 1992, s. 17.

(360) Canan Balkır, *a.g.e.*, s. 14.

reketi aracılığıyla siyasi sorunlarını da çözüme kavuşturabileceklerdir (361).

KEİB'den her üye ülke için sağlanabilecek yararlar vardır. Özellikle de Türkiye için AB ülkeleri dışında, hem dış ticaret hem müteahhitlik hizmetleri hem de direkt yatırımlar açısından yeni olanaklar ortaya çıkacaktır (362). Diğer taraftan işbirliğine taraf tüm ülkeler, mevcut dış ticaret engellerini tedricen kaldırmak suretiyle elverişli bir iş ortamı yaratacaklarından KEİB'in Karadeniz'de kıyısı bulunan ülkeler arasında ticari, ekonomik ve yatırım ilişkilerini teşvik edeceği de beklenmektedir. Ayrıca KEİB turizm faaliyetlerini de harekete geçirerek sosyal ve kültürel bakımdan da faydalar sağlayacaktır. Bir diğer noktada KEİB'in kapalı bir bölge olmayıp, ekonomik entegrasyona ilgi duyan her ülkeye açık olmasıdır. Böylece katılımlar sonucu KEİB, bir tür ortak pazar haline dönüşebilecektir (363). Kısaca KEİB üye ülkelerin ekonomilerinin canlanmasına katkıda bulunurken, diğer taraftan da üye ülkelerin, Dünya ekonomisine entegre olmaları yolunda

(361) DPT, Türkiye-Karadeniz Ekonomik İşbirliği ilişkileri, Yedinci BYKP Özel İhtisas Komisyon Raporu, Ankara, 1995, s. 67.

(362) Osman Z.Orhan, a.g.e., s. 46.

(363) Rıdvan Karluk, "Karadeniz Ekonomik İşbirliği Projesi Bölgesinde Yer Alan Ülkelerde Yeniden Yapılanma Politikalarının Türk Ekonomisine Etkileri ve Bölge içinde Ekonomik İşbirliği imkanları", 3. İzmir İktisat Kongresi Tebliğleri, C.1, Ankara, 1992, s.17,18.

önemli bir kolaylık sağlayacaktır. Türkiye’de bu çerçevede hem AB ile olan ilişkileri, hem öncüsü olduğu KEİB ülkeleri ile olan ilişkileri hem de Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) ile olan ilişkileri çerçevesinde tüm ülkelerle, ekonomik, sosyal-kültürel ve siyasi ilişkilerini geliştirecektir.

33.3. Türkiye-Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) ilişkileri

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (Economic Cooperation Organization) Türkiye, İran ve Pakistan arasında 21 Haziran 1964’de kurulmuş bulunan Kalkınma için Bölgesel İşbirliği Teşkilatı’nın (The Economic Cooperation Organization: ECO) devamı niteliğinde bir kuruluş olarak 1985 yılında kurulmuştur. RCD ile ilgili temel anlaşma 1964 yılında İstanbul’da gerçekleştirilen Zirve toplantısından sonra, 1976 yılında İzmir’de toplanan RCD zirvesinde alınan karar doğrultusunda, 1977 yılında imzalanan ve 1978 yılında da yürürlüğe giren İzmir Anlaşmasıdır (364).

Coğrafi, tarihi, kültürel ve dini yakınlıkları bulunan Türkiye, İran ve Pakistan RCD’yi oluşturmadan önce Merkezi Anlaşma Örgütü (CENTO) içinde işbirliği yapmaktay-

(364) Rıdvan Karluk, *Küreselleşen Dünyada Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar*, s. 377.

dılar. Ancak CENTO askeri bir kuruluş olduğundan iktisadi, teknik ve kültürel konulardaki işbirliği için daha sonraları ayrı bir teşkilata ihtiyaç duyulmuştur. İşte bir savunma paktından daha ileri bir düzeyde işbirliğini sağlamak, ekonomik, sosyal ve politik işbirliği oluşturmak amacıyla kalkınma için Bölgesel İşbirliği Teşkilatı (RCD) kurulmuştur (365).

RCD başlıca iki temel amaç doğrultusunda hareket ediyordu. Bunlardan biri bölge içi ticaretin geliştirilmesi, diğeri ise hızlı sanayileşme için ortak amaçlı yatırım tesislerinin kurulmasıdır (366). RCD çerçevesinde çeşitli sektörlerde işbirliğini geliştirmeye yönelik olarak haberleşme sistemleri, turizm, ulaştırma, bankacılık ve sigortacılık gibi alanlarda ihtisas komiteleri kurulmuş, ancak bunlardan sadece haberleşme sistemlerinde ve ulaştırma alanlarında bazı ortak projelerin geliştirilmesi yönünde bir fayda elde edilmiştir (367).

(365) Ahmad Minaı, "Ekonomik işbirliği ve RCD Ülkeleri Arasındaki işbirliği", Ortadoğuda Ekonomik işbirliği, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, İstanbul, 1976, s. 11.

(366) Oguz Öner, Türkiye'yi Uluslararası Ekonomik Kuruluşlara Üye Yapan Antlaşmalar, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay.No: 376, Ankara, 1974, s. 352, 353.

(367) Emre Gönensay, "Kalkınma Stratejisi Olarak Bölgesel Ekonomik işbirliği ve Ortadoğu", Ortadoğuda Ekonomik işbirliği, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, İstanbul, 1976, s. 221.

1979 yılında iran'daki rejim değişikliği ve iran-Irak Savaşı nedeniyle RCD'nin faaliyetleri uzun bir süre kesintiye uğramıştır. 1980'li yılların başlarında her üç üye ülkenin iç sorunlarını çözmeye başlaması ve özellikle iran'da yönetimin istikrarara kavuşması üzerine 1985 yılında bu üç ülke arasında işbirliğini tekrar canlandırmak için yapılan görüşmeler sonucunda RCD'nin yerine Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın (ECO veya EKİT) kurulmasına karar verilmiştir.

ECO, faaliyetlerini ekonomi, altyapı, sanayi, tarım, bilim ve teknoloji konularındaki uzmanlık komiteler aracılığıyla yürütmekte ve özellikle de bu komitelerin çalışmaları arasında yer alan konular ortak sanayi yatırımlarının yapılması, tercihli bir ticaret sisteminin oluşturulması, ortak yatırım bankasının kurulması, ulaştırma ve haberleşme alanlarında işbirliğinin geliştirilmesi olmaktadır (368). Ancak 1985 yılında bu anlaşmanın üye ülkelerce onaylanması konusunda ortaya çıkan sorunlar nedeniyle 1988-1989 dönemine ait faaliyetlerin pek çoğu gerçekleştirilememiş ve bir duraklamaya girilmiştir. Söz konusu sorunların çözümü için ECO Yüksek Konseyi, Haziran 1990'da islamabad'da Bakanlar düzeyinde yapılan toplantıda üye ülkelerce

(368) Halil Seyidoğlu, Uluslararası İktisat, s. 254, 255.

onaylanan yeni Protokol ile Teşkilat gerekli hukuki temele ve daha rasyonel bir yapıya kavuşturulmuştur (369).

ECO'ya 1982 yılında Afganistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'ın katılımıyla üye sayısı 10'a çıkmıştır. Ayrıca, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin (KKTC) ECO'nun ekonomik, kültürel ve teknik çalışmalara üye sıfatı olmaksızın katılarak Teşkilatın faaliyetlerinden yararlanması yine aynı yıl yapılan Birinci ECO Zirvesinde kararlaştırılmıştır. Öte yandan Genel Sekreterlik, Bakanlar Konseyi, Temsilciler Konseyi, Bölgesel Planlama Konseyi, Teknik Komiteler şeklinde bir örgüt yapısına sahip olan Teşkilat yeni katılımlarla birlikte genişleyerek, bölgesel ekonomik entegrasyon hareketi çerçevesindeki önemini arttırmıştır (370).

Avrasya'da bölgesel bütünleşme alanındaki boşluğu doldurmayı amaçlayan ECO, hem Orta Asya Ülkeleri ve Azerbaycan'ın denize çıkışları açısından önemli bir görev üstlenmekte hem de Türkiye'nin bu ülkelere ulaşabilmesi ve önüne çıkan engelleri aşabilmesi için büyük kolaylıklar sağlayacak bir strüktüre sahip olmaktadır. Bu çerçevede ECO bünyesinde yürütülen çalışmaların hızlandırılması hem böl-

(369) DPT, İslam Ülkeleri ve EKİT, Yedinci EYKP Ö.i.K. Raporu, Ankara, 1995, s. 9, 10.

(370) Rıdvan Karluk, Küreselleşen Dünyada Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar, s. 378.

geye hem de Türkiye'ye büyük yararlar sağlayacaktır. Orta Asya Cumhuriyetleri ile ilişkilerin ECO çerçevesinde yürütülmesi ile Üye Ülkelerin ve Türkiye'nin dış ticaret hacmi önemli ölçüde artacaktır. Nitekim 1993 yılında Türkiye'nin ECO ülkelerine ihracatı 360.4 milyon dolar ve bu ülkelerden ithalatı ise 493.4 milyon dolar olmuştur (371). Ancak, hernekadar bu rakamlar Türkiye'nin ECO ülkeleriyle olan ticaretinin arzulanan düzeyde olmadığını gösteriyorsa da ECO ülkeleriyle ticaret (özellikle Orta Asya Cumhuriyetlerinden) günümüzde hızlı bir artış eğilimi göstermektedir. Kısaca ECO'ya üye ülkelerce gerçekleştirilecek siyasi ve ekonomik ilişkiler, KEİB'de etkileyecek ve Türkiye hem Avrupa hem de Orta Asya ile Siyasi ve ekonomik entegrasyon yolunda önemli bir başarı elde edecektir.

(371) Halil Seyidoğlu, Uluslararası İktisat, s. 255.

SONUÇ

Liberal ekonomi felâefesine dayanan ekonomik entegrasyonun iktisat literatürü içinde özellikle 1950'li yıllardan sonra ortaya çıktığı görülmektedir. 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar olan bu dönemde, 1. Dünya Savaşına kadar olan Serbest dış ticaret, yerini dünya ekonomik bunalımın yarattığı müdahalece bir dış ticaret politikasına bırakmıştır.

Dünya ekonomik bunalımı, ülkelerin sorunlarını tek başına çözümlemelerini imkansız kılmıştır. Bir yandan dünya ticaret hacminin artış hızının giderek düşmesi, diğer yandan gelişmiş ülkelerin uyguladığı korumacı politikalar karşısında sorunları birlikte çözümleme olanağı sağlayan bölgesel kutuplaşma eğilimleri de bu çerçevede daha da önem kazanmıştır.

Ekonomik entegrasyon kavramı zaman içinde çeşitli iktisatçılarca değişik şekillerde tanımlanmıştır. Her ne kadar farklı düşünceler ortaya çıkmışsa da bu kavramı ilk kullanan Jan Tinbergen olmuştur. Bölgelerarası, bölgesel ve dünya entegrasyonu şeklinde görülebilen ekonomik entegrasyon; reel, parasal ve mali entegrasyon olarak da karşımıza çıkabilmektedir.

Ülkeleri ekonomik entegrasyona götüren nedenler ise ekonomik, sosyal ve politik olmaktadır. Bunlar daha geniş bir piyasanın yarattığı ölçek ekonomileri, kaynak dağılımı sorunu ve rekabet artışı gibi ekonomik nedenler ile iktisadi araçların kullanılmasıyla elde edilen politik bağımsızlığın yarattığı politik güç unsuru gibi nedenler olmaktadır. Ayrıca bir takım sosyal nedenlerle iktisadi ve siyasi ilişkilerin yönünü etkileyerek ülkeleri bir ekonomik bütünleşmeye götürmektedir.

Ekonomik Bütünleşmeye giden ülkelerin başarılı olabilmeleri için de bir takım şartlar gerekmektedir. Özellikle ekonomik yapıları birbirine benzeyen ve birbirine rakip olan ülkelerin oluşturdıkları entegrasyonun başarılı olma ihtimali daha yüksekken, uygulanacak döviz kuru ve ödemeler bilançosu politikaları da bu başarıyı etkileyecektir. Öte yandan bu ülkelerde yeterli altyapı olanaklarının sınırsız bir şekilde sunulması ve yatırım politikalarında uyumlaştırılması gerekmektedir. Bununla birlikte ekonomik entegrasyona katılan ülkelerin siyasal ve kültürel olarak birbirine yakın ülkeler olması ve entegrasyonun oluşmasıyla doğabilecek zararların da (özellikle gelişmekte olan ülkeler için) giderilmesi gerekir.

Literatürde yer alan ekonomik entegrasyon türleri ise çeşitli şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Bunlarda üye ülkeler arasındaki tarife ve benzeri engellerin ortadan

kaldırıldığı serbest ticaret bölgesi ve bunun biraz daha ileri bir şeklini ifade eden yani bu uygulamayla beraber birlik dışında kalan 3. Ükelere Ortak bir Gümrük Tarifesi'nin uygulandığı Gümrük Birliğidir. Daha sonraki aşamalar ise; gümrük birliğini gerçekleştirme koşullarıyla beraber emek ve sermaye gibi üretim faktörlerine üye ülkeler arasında dolaşım serbestliği tanınmasıyla oluşan Ortak Pazar ve ekonomik entegrasyonun en son aşaması olan ve tüm engellerin kaldırılmasına ilaveten iktisat politikalarının ve kurumlarının da birleştirildiği Ekonomik ve Parasal Birlik'tir.

Ekonomik Entegrasyon aşamalarının teorik temeli J.Viner'in öncülüğünde gerçekleşmiştir. J. Viner gümrük birliğini oluşturan üye ülke ekonomileri arasında mal hareketlerini sınırlandıran dış ticaret engelleri ortadan kaldırılıp, dış dünyaya karşı ortak bir gümrük politikası uygulanmasıyla ortaya çıkabilecek ticaret yaratılması ve ticaret sapması durumlarını incelemiştir. Ancak Viner'in bu analizi gelişen koşullar altında yetersiz kalmıştır. Çünkü Viner gümrük birliklerinin sadece üretim etkisini incelemiş ve ticaret yaratıcı gümrük birliklerinin refahı arttırıcı, ticaret saptırıcı gümrük birliklerinin de refahı azaltıcı etkiler yarattığını savunmuştur. Bu çerçevede teoriye yeni katkılar ise ikinci En iyi Teoremini kazandıran Lipsey ve Lancaster'den gelmişti. İkinci En iyi Teoremi ile gümrük indirimlerinin dünya refahına olumlu ve olumsuz etkileri

incelenmiştir. Ayrıca yine teorik çerçevede G.Myrdal'ın ülkeler arasındaki gelişme farklılıklarının, ülkelerin entegrasyondan elde edeceği faydayı etkileyeceğini ifade ettiği görüşü ise kutuplaşma teorisi olarak literatürde yer almıştır.

Öte yandan ekonomik entegrasyon teorisi literatürde gümrük birliği teorisi ile açıklanmıştır. Bir grub ülke arasında ticaretin bölgesel olarak serbestleştirilmesi ekonomik bakımdan statik ve dinamik etkiler yaratmaktadır.

Statik etkiler, ekonomik yapı ve teknolojik seviye sabit kalmak kaydıyla ortaya çıkan etkileri ifade etmektedir. Statik etkileri dört unsurdan oluşmaktadır. Bunlar gümrük birliğinin üretim üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri, tüketim üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri, Ticaret Hacmi ve ticaret hadleri üzerindeki etkiler ile Üretim Faktörleri ve Gelir Dağılımı üzerindeki etkilerdir.

Ekonomik entegrasyonun dinamik etkileri ise bir defalık olan Statik etkilerin aksine ekonominin işleyişinden kaynaklanmaktadır. Ekonominin gösterdiği değişim ise ekonomik entegrasyon ile genişleyen piyasa imkanları vasıtasıyla olmaktadır. Rekabetin artması ve teknolojik değişim ile birlikte oluşan büyük piyasa koşulları ekonomide içsel ve dışsal tasarrufların doğmasına yol açmaktadır. Ayrıca piyasanın genişlemesi, belirsizliğin

azalması ve yatırımları daha cazip hale getirmekte, ÷lkeye yabancı sermaye akışını hızlandırarak istihdam düzeyini de etkilemektedir.

Teorik çerçevede statik ve dinamik etkileri gör÷len ekonomik entegrasyon uygulamada da çeşitli şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu hareketler ÷lkelerin gelişmişlik kıstasına göre ortaya çıkabildiğı gibi, ÷lkelerin coğrafi konumlarına göre de ortaya çıkabilmektedir.

Uygulamada gör÷len ekonomik entegrasyonlar genellikle gelişmiş ÷lkelerin oluşturduğu ekonomik entegrasyon hareketi olarak ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede bir tarafta ekonomik ve politik bütünleşmesini hedefleyen AB, diğer tarafta AB'ye karşı bir başka bölgede rakip olan NAFTA, ve Asya kaplanlarının temelini teşkil eden APEC ile birçok ÷lkesi AB üyesi olan EFTA bu tip bölgesel ekonomik entegrasyon hareketleri içerisinde yer alır.

Diğer taraftan gelişmekte olan ÷lkeler arasında da önemli bölgesel ekonomik entegrasyon girişimleri oluşmuştur. Özellikle bu çerçevede Amerika'da; Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (LAFTA)-Latin Amerika Entegrasyon Birliği (LAIA), Orta Amerika Ortak Pazarı (CACM), Andean Grubu (AG), Karayipler Serbest Ticaret Bölgesi (CARIFTA)-Karayip ÷lkeleri Topluluğu (CARICOM), Afrika'da; Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS), Orta Afrika

Gümrük ve Ekonomik Birliği (UDEAC), Asya'da; Güney-Doğu Asya Ulusları Birliği bunlar arasında en önemlileri olarak sayılmaktadır.

Türkiye ise uygulamada yer alan bölgesel ekonomik entegrasyon hareketleri içerisinde bir taraftan geçmişten beri vazgeçilmeyen umudumuz olan AB ile Gümrük Birliğini oluşturmuş ve tam üyelik yolunda umudunu AB'nin genişleme politikasını bırakmışken, diğer taraftan ise coğrafi konumu, dini, ve diğer özellikleri bakımından önem kazandığı KEİ ve ECO gibi hareketlere katılmıştır. Bugün de önemini sürdüren bu bölgesel ekonomik entegrasyon hareketleri ile Türkiye var olan potansiyel gücünü kullanarak, ekonomik yönünden çok daha üstün bir duruma gelebilir.

Sonuç olarak Globalleşen dünyada ortaya çıkan bölgesel ekonomik entegrasyon hareketleri, ülkelerin hem bir takım kazançlar elde etmesini sağlamakta hem de tüm insanlığı rekabete, teknolojiye ilerlemeye, Bilgi Çağını yakalamaya yöneltmektedir. Bunlara hareketlere uyum sağlayabilen ülkeler başta dış ticaret olmak üzere tüm ekonomik sorunlara çare bulabilmektedir. Bu yoldan daha fazla pay alabilecek potansiyel bir gücü olan Türkiye, barışçı ve uzlaşmacı tutumuyla gelecekte oluşabilecek yeni bölgesel ekonomik entegrasyon hareketleri içerisinde de yer alabilecektir.

KAYNAKLAR

KİTAPLAR

AKDEMİR, ALİ; AT işletmeleriyle Bütünleşmede Teknolojinin Stratejik Yönetimi, Anadolu Üniversitesi Yay.No: 555, Kütahya İ.İ.B.F. Yay.No: 8, Eskişehir, 1992.

ALKIN, Erdoğan; Uluslararası Ekonomik ilişkiler, Filiz Kitapevi, İstanbul, 1990.

ALPAR, Cem; Az gelişmiş Ülkelerin Dış Ticaret Sorunları ve Sanayileşme, Turhan Kitapevi, Ankara, 1982.

ALPAR, Cem-ONGUN, M.Tuba; Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar, ikinci Baskı, Türkiye Ekonomik Kurumu, Yay.No: 3, İstanbul, 1989.

BALASSA, Bela; The Theory Of Economic Integration, George Allen and Unwin, London, 1961.

BALKIR, Canan; Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi (KEİB) Ekonomik Bir Değerlendirme, TÜSİAD Yay.No: (T/93, 5-159), İstanbul, 1993.

BALKIR, Canan-DEMİRCİ, Muzaffer; Uluslararası Ekonomik Bütünleşme ve Avrupa Topluluğu, 2. Baskı, Filiz Kitapevi, İstanbul, 1989.

BAYSAL, Kubilay; Ticaretin Bölgeselleşmesi Üzerine Bir Araştırma, i.Ü. Yay.No: 1924, İktisat Fak.Yay.No: 329, İstanbul, 1974.

BEGG, David-FISCHER, Stonley-DORNEBUSCH, Rudiger; Economics, Fourth Edition, Mc Graw-Hill Book Company, England, 1984.

BİLGEL, Tunç; İktisadi Birleşmeler Teorisi ve Türkiye'nin Ortak Pazar Sorununa Yaklaşım, Maliye Tetkik Kurulu, Ankara, 1982.

BRAINARD, G.Harry; Uluslararası ilişkiler, Çev: Osman Tekok, Ankara İ.T.İ.A. Yay.No: 84, Ankara, 1975.

CEYHAN, Haluk; İşletmeler Yönünden Türkiye-Avrupa Birliği Gümrük Birliği, İstanbul, 1984.

ÇİMEN, Ahmet; Gümrük Birliği ve AT Türkiye ilişkileri, Ankara, 1996.

DEDEOĞLU, Beril; Adım Adım Avrupa Birliği, 1.Baskı, Çınar Yayınları, İstanbul, 1996.

DEMİREL, Vedat; **Ekonomik Entegrasyon ve Politika Harmoni-
zasyonu-Gümrük Birlikleri Teorisi ve Tatbikatı**,
Maliye ve Gümrük Bakanlığı Yayını, Ankara, 1985.

DENIAU, Jean Francois-DRUESNE, Gerard; **Ortak Pazar**, Çev:
Lerzan Özkale, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.

DOĞAN, Seyhun; **I.M.F. İstikrar Programları ve Türkiye**,
Işıklı Yayın-Tanıtım, İstanbul, 1997.

EKİN, Nusret; **Küreselleşme ve Gümrük Birliği**, İTO Yay.No:
1996-32, İstanbul, 1996.

ERLAT, Güzin; **İktisadi Birleşmelerin Dış Ticaret Etkileri**,
Ankara İ.T.İ.A. Yay.No: 36, Ekonomi Fak.Yay.No:
1980/4, Ankara, 1980.

ERTÜRK, Emin; **Ekonomik Entegrasyon Teorisi ve Türkiye'nin
içinde Bulunduğu Entegrasyonlar**, 1. Baskı, 8 Ezgi
Kitapevi, Bursa, 1993.

ERTÜRK, Emin; **Uluslararası İktisat**, 1. Baskı, Ekin Kitap-
evi, İstanbul, 1996.

ESİN, Arif; **GATT Uruguay Round Sonuçları ve Türkiye'ye
Etkileri**, İKV Yay. No: 126, İstanbul, 1994.

GENCELİ, Mehmet; Yabancı Sermaye Duyarlılık Analizi, İTO
Yay.No: 1991-20, İstanbul, 1991.

GÖKDERE, Ahmet; Azgelişmiş Ülkelerarası İktisadi Birleşme-
ler, A.Ü.Hukuk Fakültesi Yay.No: 248, Ankara, 1969.

GÜL, Abdullah; Uluslararası İktisadi İşbirliği Hareketleri,
İ.Ü.İkt.Fak. Çalışma ve Endüstri & ilişkileri
Araştırma Merkezi, Sosyal Siyaset Konferansları 32-
33. Kitaptan Ayrı Basım, İstanbul, 1983.

GÜRAN, Nevzat-AKTÜRK, İsmail; Uluslararası İktisadi Kuru-
luşlar, 2. Baskı, İzmir, 1995.

HDİM; Avrupa Topluluğu ve Türkiye, Ankara, 1982.

HUFBAUER, G.C-SCHOTT, J.J; NAFTA An Assessment, Revised
Edition, Institute For international Economics,
Washington D.C., 1993.

İNCEKARA, Ahmet; & Globalleşme & ve & Bölgeselleşme & Sürecinde
NAFTA ve Etkileri, İTO Yay.No: 1995-14, İstanbul,
1995.

İKV; AT Karşısında Türkiye'nin Durumu, Yay.No: 113, İstan-
bul, 1992.

İKV; 40 Soruda Türkiye-AB Gümrük Birliği, Yay.No: 130, İstanbul, 1994.

İYİBOZKURT, M.Erol; Dış Ticaret Teorisi ve Politikası, 2. Baskı, Trabzon İ.T.İ.A. Yay.No: 6, Trabzon, 1982.

İYİBOZKURT, M.Erol; Ekonomik Sorunlarımız, Örnek Kitapevi, Bursa, 1986.

İYİBOZKURT, M.Erol; Küreselleşme ve Ekonomimiz, 3. Baskı, Ezgi Kitapevi, Bursa, 1993.

İYİBOZKURT, M.Erol; Türkiye-AT Gümrük Birliği, Ezgi Kitapevi, Bursa, 1994.

İYİBOZKURT, M.Erol; Uluslararası İktisat, 3. Baskı, Ezgi Kitapevi, Bursa, 1995.

JONES, Robert; The Politics and Economics Of the European Union (An Introductory Text), Edward Elgar Publishing, London, 1996.

KARA, Şinasi; Ekonomik Entegrasyon Teorisi, İstanbul, 1996.

KARLUK, S.Rıdvan; Avrupa Birliği ve Türkiye, 4. Baskı, İ.M.K.B. Yayınları, İstanbul, 1996.

KARLUK, S.Rıdvan; **Ekonomik Birleşmeler Teorisi Yönünden Türkiye'nin AET Üyeliği ve Sanayileşme Sorunu**, Eskişehir İ.T.İ.A. Yay.No: 162/104, Eskişehir, 1976.

KARLUK, S.Rıdvan; **Küreselleşen Dünyada Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar**, 3. Baskı, Tütünbank Yayınları, İstanbul, 1996.

KARLUK, S.Rıdvan; **Türkiye Ekonomisi**, 3. Baskı, BETA A.Ş., İstanbul, 1995.

KARLUK, S.Rıdvan; **Uluslararası Ekonomi**, 4. Baskı, BETA A.Ş., İstanbul, 1996.

KAZGAN, Gülten; **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, 6. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.

KAZGAN, Gülten; **Uluslararası Ekonomi**, İstanbul, 1972.

KAZGAN, Gülten; **100 Soruda Ortak Pazar ve Türkiye**, 2. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973.

KENNEDY, Paul; **Yirmibirinci Yüzyıla Hazırlanırken**, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1995.

KINDLEBERGER, Charles P.; **Uluslararası İktisat**, 1. Baskı, Doğan Yayınevi, Ankara, 1970.

KREININ, Mordechai; **International Economics A Policy Approach**, Second Edition, New York, 1975.

KUMBARACIBAŞI, Onur; **Dış Ticaret Teorisi ve Uluslararası Ekonomi**, 2. Baskı, Ankara i.T.i.A.Yay.No: 103, Ankara, 1976.

KURDOĞLU, Çelik; **Dış Ticaret ve Teknik Seçim**, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fak.Yay.No: 381, Ankara, 1975.

KUYUCUKLU, Nazif; **Ekonomik Yardımlaşma Konseyi, (SEV-COMECON)**, i.Ü. Yay.No: 2523, İktisat Fak.Yay.No: 427, İstanbul, 1978.

MACHLUP, Fritz; **A History Of Thought On Economic Integration**, Columbio University Press, New York, 1977.

MANİSALI, Erol; **Avrupa Birliği'ne Alınmayan Türkiye'yi Gümrük Birliğinde Bekleyen Sorunlar**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994.

MANİSALI, Erol; **Gelişme Ekonomisi**, i.Ü.Yay.No: 2042, İkt. Fak.Yay.No: 354, İstanbul, 1975.

MANİSALI, Erol; **Gümrük Birliği'nin Siyasal ve Ekonomik Bedeli**, Bağlam yayınları, İstanbul, 1995.

MANİSALI, Erol; Uluslararası Ekonomi Gümrük Birlikleri ve Dinamik Entegrasyon Teorisi, i.Ü.Yay.No: 1694, İkt.Fak.Yay. No: 299, İktisadi Gelişme Enstitüsü, Yay.No: 21, İstanbul, 1971.

MCRAC, Hamish; 2020 Yılında Dünya, Çev: Zülfü Dicleli, Anadolu Grubu Yay.No: 2, İstanbul, 1996.

MINİBAŞ, Türkel; Azgelişmiş Ülkelerde Kalkınmanın Finansman Politikaları ve Türkiye, Der Yayınları, İstanbul, 1992.

MYRDAL, Gunnar; Economic Theory and Underdeveloped Regions, Methuen and Co.Ltd., London, 1972.

OHMAE, Kenichi; Ulus Devletin Sonu-Bölgesel Ekonomilerin Yükselişi, Çev: Zülfü Dicleli, Türk Henkel Dergisi Yay.No: 6, İstanbul, 1996.

OKUTAN, Sema; Bölgesel Entegrasyon Anlaşmaları, T.C.Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Ankara, 1995.

OLALI, Hasan; Dış Ticaret Teorileri ve Politikası, 2.Baskı, Ege Üniversitesi, İktisadi ve Ticari Bilimler Fak. Yay.No: 64/26, İzmir, 1972.

ORHAN, Osman Z; **Bir Ekonomik Entegrasyon Örneği Olarak Karadeniz Ekonomik İşbirliği**, Marmara Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1982.

ONER, Oguz; **Türkiye'yi Uluslararası Kuruluşlara Üye Yapan Antlaşmalar**, A.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay.No: 376, Ankara, 1974.

OZGUVEN, Ali; **İktisat Bilimine Giriş**, 7.Baskı, Filiz Kitapevi, İstanbul, 1997.

ROBSON, Peter; **The Economics Of International Integration**, Second Edition, George Allen and Unwin, London, 1984.

SALVATORE, Dominick; **Uluslararası İktisat**, çev: Tamer İşgüden, Bilim Teknik Yayınevi, Eskişehir, 1986.

SAVAŞ, Vural; **Türkiye ve AET**, AR Yayınları, İstanbul, 1983.

SAVAŞ, Vural; **Türkiye ve Ortak Pazar**, İstanbul, 1966.

SEYİDOĞLU, Halil; **Uluslararası İktisat**, Güzem Yayınları, 11. Baskı, İstanbul, 1996.

SÖDERSTEN, BD; **International Economics**, Second Edition, New York, 1980.

ŞANLI, Bahar; Sanayileşme Stratejileri ve Türk Dış Ticareti, Işıklı Yayın-Tanıtım, İstanbul, 1997.

TEKELİ, İlhan-İLKİN, Selim; Dünya'da ve Türkiye'de Serbest Üretim Bölgelerinin Doğuş ve Dönüşümü, Yurt Yay.No: 16, Ankara, 1987.

TINBERGEN, Jan; International Economic Integration, Elviesier Publishing Compames, Amsterdam, 1965.

TISK; 100 Soruda Maasticht Antlaşması, Ankara, 1993.

TUNA, Yusuf; Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye, T.C.Dz. K.K.Deniz Harp Okulu Komutanlığı, İstanbul, 1990.

TURHAN, M.Nevres; Sanayileşme Düzeyleri Farklı Uluslararası İktisadi Bütünleşmeye Doğru, Ankara, 1980.

ÜSTÜNEL, Besim; Avrupa Müsterek Pazarının Türkiye Ekonomisi Üzerine Muhtemel Tepkileri, Ankara, 1962.

ÜSTÜNEL, Besim; Milletlerarası İktisadi Birleşmeler Teorisi: Avrupa Müsterek Pazarı ve Türkiye, Ankara, 1960.

ÜLKEN, Yüksel; Fiyat Teorisi, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1984.

OLKEN, Yüksel; 20. Yüzyılda Dünya Ekonomisi, Filiz Kitapevi, İstanbul, 1992.

VAKIFBANK; Gümrük Birliğinin Türkiye Ekonomisine Muhtemel Etkileri, 3. Baskı, Ankara, 1996.

WILLIAMSON, John; The Open Economy and The World Economy, A Textbook In International Economics, New York, 1983.

YILMAZ, Tomris; Teoride ve Uygulamada Ekonomik Entegrasyon, İstanbul, 1985.

MAKALELER

ALTAN, Mehmet; "Rekabet Üstü Yumurta", Türk Henkel Dergisi, Yıl: 12, S.146, Türk Henkel Kimyevi Maddeler Sanayi ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 1997.

CİNGİ, Selçuk; "Karadenizde Ekonomik İşbirliği Arayışları", Ekonomide Ankara, S. 35, Ankara, 1990.

ELEKDAĞ, Şükrü; "Karadeniz Ekonomik İşbirliği", Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye, 2. Baskı, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992.

GONENSAY, Emre; "Kalkınma Stratejisi Olarak Bölgesel İşbirliği ve Ortadoğu", Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, C. 12, S. 11, İstanbul, 1975.

GONENSAY, Emre; "Kalkınma Stratejisi Olarak Bölgesel Ekonomik İşbirliği ve Ortadoğu", Ortadoğuda Ekonomik İşbirliği, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, İstanbul, 1976.

GÖNÜĞÜR, Haluk; "Avrupa Entegrasyonu-Ekonomik Yaklaşım", C.4, S.9, Yaz 1993.

HALICIOĞLU, Ferda; "Türkiye-AB Gümrük Birliği ve Alternatiflerinin Statik Etkileri", Sosyal Bilimler Dergisi, C.III, S.1, İstanbul, 1997.

İBRAHİMOĞLU, Rafet; "Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi (KEİB), Gıda İşveren, Yıl: 24, S.248, İstanbul, 1992.

KARLUK, S.Rıdvan; "Avrupa Ekonomik Topluluğu", AET Üzerine Çeviriler IV, Eskişehir İ.T.İ.A. Yayını, Eskişehir, 1975.

KARLUK, Rıdvan; "Karadeniz Ekonomik İşbirliği Projesi Bölgesinde Yer Alan Ülkelerle Yeniden Yapılanma Politikalarının Türk Ekonomisine Etkileri ve Bölge içinde Ekonomik İşbirliği imkanları", 3. İzmir İktisat Kongresi Tebliğleri, C.1, Ankara, 1992.

KEPENEK, Yakup; "Avrupa Topluluğu'nda Ekonomik Bütünleşme Sorunu", ODTÜ Gelişme Dergisi, C.20, S.1-2, Ankara, 1993.

KIZILYALI, Hüsnü; "Entegrasyonun Ekonomik Etkileri", Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, C.12, S.12, İstanbul, 1975.

KUJAWA, D.-KIM, S.H-KIM, H.j; "A North American Free Trade Agreement: The First Step Toward One America" Multinational Business Review, Fall-1993.

MINAI, Ahmad; "Ekonomik İşbirliği ve RCD Ülkeleri Arasındaki İşbirliği", Ortadoğuda Ekonomik İşbirliği, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, İstanbul, 1976.

MORGİL, Orhan; "Gümrük Birliği ve Türkiye'nin Üçüncü Ülkelerle Ticari ilişkilerine Etkileri", Süreç, inanc Dış Ticaret Hizmetleri Grubu Yayını, S. 17-18, İstanbul, 1995.

ÖZKALE KILIÇ, Lerzan; "Avrupa Topluluğu ile Türkiye ilişkilerinin Gümrük Birlikleri Kavramı Açısından Değerlendirilmesi", 3. İzmir İktisat Kongresi Tebliğleri, DPT Yayınları, Eskişehir, 1993.

PORTER, Michael; Ulusların Rekabetçi Üstünlüğü, Çev: Kamil Erdem, İktisat ve İş Dünyası, S.8, İstanbul, 1993.

TİGREL, Ali; "AB ve Türkiye", İşletme ve Finans Dergisi, S.100, İstanbul, 1994.

TUNA, Yusuf; "Dünyada Globalleşme Eğilimleri ve Dengeler", Çerçeve, Yıl: 4, S.14, İstanbul, 1995.

UNAY, Cafer; İçsel Tasarruflar ve Uluslararası Ekonomik Entegrasyonlar, Bursa İ.T.İ.A. Dergisi, C.1, S.1, Bursa, 1973.

UNSAL, Samil; "Free Trade Agreements and North American Free Trade Agreement", Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, Prof.Dr. Bedii N.FEYZİOĞLU'na Armagan, İ.Ü.Yay.No: 3694, İstanbul, 1993.

YELDAM, Meriç-KÖSE, A.H.; "Gümrük Birliği Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Gelişme Perspektifleri", TMOB Sanayi Kongresi Tebliğleri, Ankara, 1995.

VRİES, A.De Barend; "Entegrasyon-Dış Ticaret ve Sınai Gelişme", Dış Ticaret ve Ekonomik Gelişme, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, İstanbul, 1969.

DİĞER YAYINLAR

ALPAR, Cem-ONGUN, M.Tuba; Dış Ticaret Ansiklopedik Sözlük, Türkiye Dış Ticaret Derneği Yay.No: 1987/1, Ankara, 1987.

DPT; Dünyada küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 1995.

DPT; İslam Ülkeleri ve EKİT, Yedinci BYKP Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 1995.

DPT; Küreselleşme, Bölgesel Entegrasyonlar ve Türkiye (Değerlendirme Raporu), Yedinci BYKP Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 1995.

DPT; Türkiye ve Avrupa Entegrasyonu, Yedinci BYKP Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 1995.

DPT; Türkiye-Karadeniz Ekonomik İşbirliği ilişkileri, Yedinci BYKP Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 1995.

Dünya Gazetesi, 28 Mayıs 1997.

Ekonomi Ansiklopedisi, Payas Yayınları, Birinci Cilt,
İstanbul, 1983.

Genel Ekonomi Ansiklopedisi 1, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1988.

Genel Ekonomi Ansiklopedisi 2, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1988.

Hürriyet Gazetesi, 19 Mart 1997.

İTO; Avrupa Birliği Karşısında KOBİ'lerin Rekabet Olanakları ve Stratejileri ile Avrupa Birliğine Yönelik Pazarlama Teknikleri (28 Mayıs 1996) Konulu Seminerleri, Yay.No: 1996/37-AB/9, İstanbul, 1996.

Resmi Gazete, 8.4.1996, Sayı: 22605 (Mükerrer).

Resmi Gazete, 31.12.1996, Sayı: 22510 (mükerrer).

SEYİDOĞLU, Halil; Ekonomik Terimler Sözlüğü, Güzem Yayınları, Ankara, 1992.

TÜSİAD; 21. Yüzyıla Doğru Türkiye: Geleceğe Dönük Bir
Atılım Stratejisi, 2. Bölüm, Yay.No: TÜSİAD-
T/91.3.141, İstanbul, 1991.

